C. IULII CAESARIS
COMMENTARII

CUM

A. HIRTII ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS

EX RECENSIONE

BERNARDI KÜBLERI.

VOL. I.

COMMENTARII DE BELLO GALLICO.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCIII.

LIPSIAE, TYPIS B. G. TEUBNERI.

PRAEFATIO.

Opus criticum, quod dicunt, textuum constituendorum nostra aetate fere absolutum esse ut de ceteris plerisque scriptis Graecorum Romanorumque fortasse iure quodam contenditur, ita de libris, qui a Caesare de bello Gallico scripti sunt, concedi non potest. Nam editio corporis Caesariani, quae Nipperdeio auctore anno XLVII h. s. in publicum prodiit neque immerito Lachmanni et Hauptii laudem tulit summam, cum per triginta annos hominibus doctis tantum non omnibus probaretur atque uno Hellero cum alias tum in docta dissertatione tomo XVII Philologi inserta frustra repugnante quasi certa viae dux, quam in textu belli Gallici constituendo solam sequi oporteret, praedicaretur, hodie haud pauci eorum, qui Caesaris libris legendis ac recensendis student, plane aliter iudicant, Nipperdeiusque num quae inter codices manuscriptos intercedat ratio recte cognoverit, valde dubitant. Itaque dissensio orta est inter homines crisi Caesarianae deditos bellumque exarsit haud dissimile illius, quod de codicibus carminis Nibelungiorum olim gestum est vel quod de Thucydidis codice Vaticano etiamnunc geritur. In hoc certamine me a partibus eorum stare, qui contra Nipperdeii auctoritatem arma ferunt, ex hac editione, quam Woelfflinio auctore Sosiorum iussu conficiendam suscepi, apparebit; in qua vix unum caput

indagaveris, cuius textus non aliquo loco a textu editionis Nipperdeianae discedat.

Duabus autem maxime de causis haec tanta sententiarum commutatio effecta est, primum eo quod codicum lectiones nunc accuratius nobis innotuerunt, quam Nipperdeio, qui aliorum librorum manuscriptorum collationibus usus est malis, aliorum plane carebat, deinde eo, quod lexicis Caesarianis cum Mengii, tum Meuselii usus proprietasque dictionis Caesarianae tam luculenter nobis ante oculos posita est, ut sescentis locis, de quibus antea alius aliter iudicabat, nunc genuina lectio vel ab imperitissimo certo constitui possit. Inter eos autem homines doctos, qui de Nipperdeii eiusque asseclarum erroribus nos docuerunt, facile primum locum obtinet Hermannus Meusel. Is quo est acumine ac diligentia, in tomis XI et XII Ephemeridis gymnasiorum Berolinensis[1]) de codicibus Caesarianis ac de permultis locis tam praeclare egit, ut totam hanc quaestionem cum pulvisculo absolvisse videatur. Dignus tamen est, qui praeter eum honoris causa nominetur, Rudolfus Schneider[2]), qui cum eodem tempore quo Meuselius verum cognovisset, eodem loco quo ille, quae cognoverat, scite ac docte exposuit. Hos viros doctissimos tamquam duces fortes ac strenuos alii secuti perrupta munitione castra hostium adoriri ac diripere ausi sunt, quorum e numero Waltherum[3]) et Richterum[4]) nominasse satis

---

1) Jahresberichte des philologischen Vereins zu Berlin XI (1885) p. 173—204, XII (1886) p. 262—293.

2) L. c. XI p. 151—173.

3) H. Walther, De Caesaris codicibus interpolatis, Grüneberg 1885.

4) R. Richter, Kritische Bemerkungen zu Caesars Commentarius VII de bello Gallico. Stargard in Pommern 1889.

habeo. Ipse si quid in hac editione boni profeci, haec fere omnia me cum Schneidero tum Meuselio debere grato animo profiteor.

Codicum, quibus quasi aedificii fundamentis editores in textu Caesaris constituendo nituntur, duas classes distinguendas esse Nipperdeius recte cognovit. Harum classium, quas cum Holdero litteris *α* et *β* significabo, optimi sunt habendi fere hi:

A = codex Amstelodamensis 81 saec. VIIII—X, olim Floriacensis, postea inter libros Petri Danielis Aurelianensis, deinde Jacobi Bongarsii, inde Bongarsianus primus dictus.

M = codex Parisinus Lat. 5056 (Colbert. 2957 = Regius $\frac{3730}{AB}$), saec. XII, olim coenobii Moysiacensis (l'abbaye de Moissac, diocèse de Cahors.)

B = codex Parisinus Lat. 5763 (Colbert. 3284 = Regius $\frac{4938}{3.\ 3}$) saec. X, olim monasterii S. Benedicti Floriacensis ad Ligerim siti.

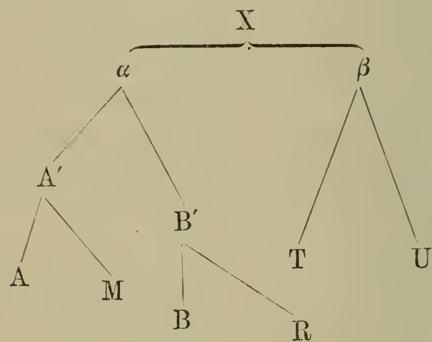
R = codex Romanus Vaticanus 3864 saec. X, olim Corbeiensis.

T = codex Parisinus Lat. 5764 (Colbert. 897) saec. XI (vel. X?), olim J. A. Thuani, inde Thuaneus, ab Nipperdeio Parisinus II dictus.

U = codex Vaticanus 3324 saec. XII, olim Fulvii Ursini, inde Ursinianus dictus.

Horum nullus ex alio transscriptus est. Ceteri codices, qui exstant, omnes ab his pendent exceptis fortasse codicibus Vindobonensi I atque Laurentiano, olim Ashburnhamiano, saec. X vel XI scripto, cuius tamen lectiones praeter paucas quasdam, quas Meuselius benigne mecum communicavit, nondum mihi innotuerunt.

Omnes quos enumeravi codices ex uno archetypo (X) natos esse inter omnes constat. Sed omnes hi nepotes unius avi nescio quo tempore in duas stirpes (α et β) discesserunt, quarum alterius sunt AMBR, alterius TU. Atque stirpis α duae familiae exstiterunt A′ et B′, quarum A′ complectitur codices A et M, B′ ipsa quoque duo membra habet, B et R. Cognatio igitur, qua codices inter se coniuncti sunt, hac stemmatis imagine exprimitur:

Iam quaeritur, utrum ambae stirpes pari nobilitate sint, an altera alteri praeferenda sit. Ac Nipperdeius quidem solum α genuinum filium patris X putavit, β quasi spurium adulterinumque contempsit.

Nam cum codices ab α ortos 'integros' nominaret, eos, qui a β descenderunt, 'interpolatos' appellavit sibique non dubium esse professus est, quin omnes illae lectiones, quibus codices classis α a codicibus classis β differrent, exemplari ei, unde interpolata familia originem duxit, 'a grammatico sint ascripta, qui commentarios non enarrabat solum discipulis, sed etiam Caesaris verbis in aliam formam convertendis

alere copiam atque elegantiam discentium cupiebat.' Hoc utrum recte vir doctissimus statuerit necne si quaerimus, primum eruendum est, quo tempore illa familiarum α et β separatio facta esse videatur. Hoc ante saeculum p. Chr. sextum evenisse certe demonstrari potest. Nam Paulum Orosium, qui ineunte saeculo quinto in libro VI historiarum bellum Gallicum Caesaris libros secutus enarravit, exemplari classis β usum esse R. Schneiderus l. c. p. 154 docuit. Contra Priscianus, qui circa annum quingentesimum Constantinopoli scripsit, cum in Institutionum grammaticarum libro septimo (c. 75 H.) haec Caesaris verba adferret: 'paulo latiores quam quibus in reliquis utimur maribus', (B. G. V, 1), classem α secutus est; nam codices classis β illo loco exhibent: 'paulo altiores, quam quibus in reliquis maribus uti adsueverant'. Prisciani igitur temporibus iam duae Caesaris librorum recensiones exstabant. Hoc eo confirmatur, quod singulis belli Gallici libris in codicibus classis α [1]) subscriptum est: IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS VC LEGI; praeterea in eiusdem classis codicibus in fine libri secundi FLAVIVS LICERIVS FIRMINVS LVPICINVS LEGI. Hi viri, Celsus et Lupicinus, cum novam textus Caesariani recensionem se fecisse subscriptione testentur, quin iidem sint, quibus altera utra recensio sive α sive β debeatur, quis dubitet? Lupicinum autem veri

1) In T subscriptiones adpictae sunt a secunda manu, quae totum codicem ex libro classis α correxit; in U subscriptio non exstat nisi in fine libri octavi: FELICITER IULIUS CELSUS CONSTANTINUS RELEGI TANTUM. Quae cum desit in codice Riccardiano, qui ex Ursiniano transscriptus est, fortasse in Ursiniano ipso quoque a manu secunda addita est. Erravit de hac re Waltherus, qui compendium VC mirum in modum interpretatus est.

est simillimum Euprepiae, sororis Ennodii, qui inde ab anno 473 usque ad annum 521 Ticini episcopatum tenebat, filium fuisse, quippe cuius avis nomina Firmino et Licerio essent. Ne Constantinum quidem Celsum ante saeculum quartum vixisse ex nominibus eius intellegitur. Iam cum viderimus ineunte saeculo quinto Orosium usum esse exemplari classis β, exeunte saeculo eodem vel ineunte saeculo sexto Priscianum exemplari classis α, nonne concedendum est aut intra hoc spatium aut non ita multo antea novam illam recensionem a Lupicino et Celso factam esse? Habemus igitur in recensione β veterem vulgatum, multis sane locis corruptum textum, in recensione α novum quendam, a grammaticis illis, doctis certe et prudentibus, purgatum ac perpolitum. Sed ubi nunc statuamus manum magistri Nipperdeiani grassatam esse, in codicibus classis β an α? Quid? cum Iuvenalis recensionem Nicaeanam vel Servianam, Terentii recensionem Calliopianam interpolatum textum exhibere minorisque illas esse quam textus codicum Pithoeani vel Bembini inter omnes constet, cur in Caesaris libris recensendis aliud statuimus Celsique ac Lupicini recensionem pro vera habemus, alteram abicimus? An quod Nipperdeius, subtili sane vir ingenio praeditus, classem β despexit, nobis postquam Duebneri, Frigellii, Holderi, nostra ipsius collatione lectiones contemptae illius classis accuratius perspectae sunt, per auctoritatem viri doctissimi non licebit opinionem eam, quam verum propius accedere cognovimus, sequi?

Atque codices classis β permultis mendis foedatos esse neque Meuselius aut R. Schneider negat neque ipse nego: de industria vel animi causa a magistro quodam Caesaris verba mutata aut additamentis aucta esse non concedo. Si qui suo ingenio confisi textus

Caesariani locos corruptos emendaverunt, hi certe ii fuerunt, quorum operae textus classis α debetur. Hunc constat temporum infortunio atque neglegentia librariorum multo magis laborasse, quam textum β. Non paucae sunt illius lacunae. Quae cum codicibus classis β pleraeque optime suppleantur, nonne sequitur, ut hi testes fide digni habeantur idemque honor eis tribuatur atque codicibus α? Quid? Nipperdeius cum non raro lectiones classis β in textum reciperet, nonne ipse in his aliquid boni esse agnovit? At non desunt loci, qui in codicibus β corrupti sint, recte traditi legantur in codicibus α. Sed hi omnes ita comparati sunt, ut neglegentia librariorum, numquam interpolatorum fraude peccatum esse appareat. Restant ii loci innumerabiles, quibus utrum in α an in β genuina lectio servata sit, diiudicatu difficillimum est, interdum diiudicari omnino non potest. De his igitur quid statuamus? Utrum genuina Caesaris verba dicemus in eis codicibus legi, qui manus emendatrices Celsi et Lupicini subierunt, an ibi exstare, ubi neglegentiae vestigia deprehenduntur plurima, interpolatorum zizania numquam aut certe rarissime reperiuntur? Non videtur dubium, quid respondeatur.

Dixerit quis me, si ita iudicem, omnibus illis locis dubiis debuisse lectiones classis β sequi. Quod quominus facerem, duabus de causis impeditus sum. Primum enim Lupicinum et Celsum non modo suo ingenio fretos Caesaris libros recensuisse atque emendasse, sed adscitis vetustioribus atque emendatioribus codicibus persuasum habeo. Accedit, quod in hac editione discipulorum usui destinata omnibus eis locis, quibus ullo modo salva veritate lectiones inveteratae retineri posse videbantur, textum mutare dubitabam. Ob eandem causam in verbis collocandis fere semper

secutus sum codices α. Quamquam enim et hac re codices 'interpolatos' persaepe 'integris' praestare puto, tamen priusquam haec quaestio ab omni parte soluta esset, manum abstinere satius existimavi.

Sed haec, quae hucusque exposui, quocunque modo se habent, tamen concedendum est, uter rectum viderit, Nipperdeius an Meuselius, aut utra classis utri praeferenda sit, certo demonstrari non posse, nisi accuratissime ponderatis singulis locis, quibus duarum classium codices inter se discrepant. Quod hic facere longum est; quo commodius tamen huius editionis lectores ipsi de codicum differentia ac virtute iudicare possint, conspectum addidi lectionum, cuius prima columna lectiones classis α eae expressae sunt, quas in textum recepi, altera lectiones classis β; lectiones, quas improbavi, uncis inclusas adieci. Tertia columna lectiones ex codicibus deterioribus vel coniecturis hominum doctorum ortae continentur. Ita videbar mihi aptissime quasi imagine quadam speciem exhibere rationis, quam inter codices duarum classium intercedere mihi persuasi. Cave tamen credas me apparatum criticum, quem vocant, dare voluisse. Hunc qui desiderat, adeat Frigellii et Holderi editiones vel potius eam, quam a Meuselio mox publici iuris factum iri speramus. Ipse enim in conspectu lectionum nisi graviores discrepantias non notavi; leviores librariorum mendas neglexi. Ne de collocatione quidem verborum adnotavi nisi eis locis, quibus codices classis β secutus sum.

B. G. I.

	α	β	Coniecturae.
1, 2.	Garumna A′ (Garunna B′ β).		
5.			Oceano *Aldus;* oceanum $\alpha\beta$.
7.		garumna T (garunna αU).	
2, 1.			M. Messala M. Pisone *Bonnet;* M. Messala et P. M. Pisone $\alpha\beta$.
3, 5.		Divitiaci *(sic semper legitur in* T *exceptis duobus locis, quibus* Devitiacus *exhibetur.)*	
7.			imperio *add. R. Schneider.*
5, 2.		praeter (praeterquam).	
7, 3.	Verucloetius (Verudoetius).		
9, 2.			possent *cod. Par.* 6106. poterant $\alpha\beta$.
10, 1.	renuntiatur (renuntiantur).		
5.			oppidum *add. R. Schneider.*
11, 4.			Segusiavos *Nipperdey* Sebusianos $\alpha\beta$.
12, 2.		vero (fere).	quo *add. Dinter.*
4.	pagos (partes vel pagos T).		
13, 6.			contenderent quam dolo *Dinter;* quam dolo contenderunt $\alpha\beta$.
7.	constitissent (constituissent).		
14, 1.	accidissent A′ (accidisset B′ β).		
3.		Allobroges (Allobrogas A R Allobrogos M).	

B. G. I.

	α	β	Coniecturae.
14. 3.	memoriam A′ (memoria B′ β).		
		posse B′ β (posset A′).	
4.			intulisse *Prammer, R. Schneider;* tulisse α β.
16, 5.			praeerat *Nicasius Ellebodius;* praeerant α β.
17, 1.	possint A′ (possent B′ β).		
2.			debeant, praestare *Heller;* praestare debeant α β.
3.			possint *Hotomannus;* possent a β.
4.			dubitare *Dinter;* dubitare debeant α β.
18, 3.	licente (dicente).		
			liceri *Aldus;* licere α, dicere β.
10.	in quaerendo α U (inquirendo T).		
19, 2.	Romanum (*om.* B[1] β).		
3.			Troucillum *restituit Holder collatis inscriptionibus* C. I. L. III 5037, V 7269. 7287. troaucillum α β.
5.			eius offensione α β; eius *delevi.*
20, 6.			hic *addidi.*
21, 1.			cognoscerent *cod. Paris.* 6106; cognosceret α β.
4.	P. A′ (*om.* B′ β).		
22, 1.			Labieno. L. Labieno *codd.*
24, 2.			*post* veteranorum *codices exhibent:*

			ita uti supra sed A′ B, ita uti supra se $B^2 R \beta$. *delevit Oudendorp.*
25, 3.			inflexisset *ed. princ.;* inflixisset $\alpha\beta$.
5.			spatio *add. Dinter.*
6.			ab *add. Meusel.*
		circumvenere A B R T U^2 (circumvenire M U).	
26, 3.			raedas *Meiser;* rotas $\alpha\beta$.
4.	filia (filiae).		
5.			orto *Hug;* quarto $\alpha\beta$.
		nisi (*om.* α).	
28, 4.			e R^2; *om. ceteri.*
5.			parem *Aldus;* partem $\alpha\beta$.
		conditionem T (condicione *cet*)	
31, 1.			secreto in occulto $\alpha\beta$; in occulto *del. ed. princ.*
12.	Ariovistum (Ariovistus R β).		
13.			se *add. Oudend.*
14.		nisi β A R (nisi si M B $R^2 A^2$).	
32, 2.			
5.	tamen B′ (tantum A′ β B^2).		unos *dett.* unus $\alpha\beta$.
33, 2.	dicione (deditione).		
34, 3.			molimento *Faernus;* emolumento $\alpha\beta$.
35, 1.			relatis *dett.;* legatis $\alpha\beta$.
4.			M. Pisone *Glandorp.* L. Pisone $\alpha\beta$.
36, 1.			item *ed. Rom. a. 1469.* idem *vel* id est *codd.* $\alpha\beta$.

B. G. I.

	α	β	Coniecturae.
36, 2.		se (sese A′).	
5.	iniuria (iniuriis).		
7.			intra B² *Voss.* inter αβ.
38, 1.		a suis (suis).	
		processisse (profecisse).	
3.			facultas *ed. a.* 1473. difficultas αβ.
4.			Dubis *Valesius.* Alduas dubis αβ.
5.			MDC *Napoleon;* DC αβ.
		eius (*om.* α).	
39, 1.	dum (cum).		
2.	magnum R (magnum periculum miserabantur quod non magnum β A′).		
5.		quique (ut quisque).	
6.	ipsos (eos).		
7.			nuntiabant *ed. princ.;* renuntiabant β, nuntiarant α.
40, 1.	consilio (concilio).		
3.	condicionum (et condicione).		
5.		disciplina, quam (disciplina, quae).	
6.			posse *ed. Rom. a.* 1469. posset αβ.
		inermes (inermos).	
7.		Germanos (*om.* α).	
	suis (suis sedibus).		
	illorum (suis).		

8.		superassent (superarint).	
		hos (hoc).	
		repperire TB² (repperiri αU).	
		defatigatis βM (defetigatis AB, defitigatis RB²).	
9.			hac Ariovistum *scripsi.* ac $\alpha\beta$.
10.			rem frumentariam *scripsi;* rei frumentariae $\alpha\beta$.
		simulatione (simulationem).	
		conferrent U (conferret Tα).	
		auderent (viderentur).	
11.	Lingones (Lingonas B²U, Linguonas T).		
12.			iniunctam *Oudendorp;* coniunctam AB¹β, convinctam M.
			perpetua vita, felicitatem *Ricius;* perpetua vitae felicitate AB'T perpetuam vitae felicitatem U.
13.	fuisset (esset).		
		plus (*om.* α).	
14.	et indulserat (indulserat).		
41, 3.	cum tribunis (per tribunos).		
	centurionibus (centuriones).		
	uti (uti per eos).		
4.			ex Gallis *Ciacconius;* ex aliis $\alpha\beta$.

B. G. I.

	α	β	Coniecturae.
41, 5.			ab nostris; a nostris *codd.*
42, 1.		existimaret (existimare).	
5.			maxime *Clarkius;* quam maxime βR, quod maxime αR².
6.		facere (ei facere).	
	se (esse).		
	cohortis (cohortis se).		
43, 1.		a (ab).	
		utriusque (Ariovisti et Caesaris).	
2.		devexerat (vexerat).	
3.		adducerent (adduceret).	
4.	ubi (ut).		
	commemoravit (praedicavit).		
	amplissime (tam amplissima).		
		a Romanis pro maximis (pro magnis).	
5.	cum (quando).		
6.	docebat (dicebat T; referebat vel dicebat B²U²).		
8.		sui (suis).	
9.		deinde (*om.* α).	
44, 2.			arcessitum; accersitum $\alpha\beta$.
3.	pulsas (fusas).		
4.	velint (vellent).		
	pace uti velint (pacem mallent).		

		dependerint (dependerint).	
6.	inpugnandae (oppugnandae).		
		testimonio (testimonium).	
7.	finibus (fines).		
	egressum (ingressum).		
8.		ut (sicut).	
9.			a senatu Haeduos amicos *Stephanus;* a se Haeduos amicos β, fratres Haeduos α.
		ipsos T (ipsis U α).	
11.		pro hoste (hoste).	
13.	discessisset (decessisset).		
45, 1.		a T (ab).	
		neque suam (et neque s.).	
3.	antiquissimum (antiquissimum esse in Gallia imperium).		
	iustissimum esse in Gallia imperium (iustissimum).		
46, 2.		fecit (facit).	
47, 1.		misit (mittit).	
		ex(e).	
2.			potuerant *Scaliger,* poterant $\alpha\,\beta$.
3.		ex(e).	
4.	et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur (quorum		

B. G. I.

	α	β	Coniecturae.
	amicitia iam ariovistus longinqua consuetudine utebatur et propter fidem et propter linguae gallicae scientiam).		
		una (*om.* α).	
		utebatur (usus erat).	
47, 6.	conantes (conantis).		
48, 2.	qui α U (quod T B²).		
4.	continuit (continens T).		
7.			sublevati equorum *Meusel;* equorum sublevati αβ.
49, 1.		sese (se).	
2.	esse (sese tenere).		
3.	Hic (is).		
		hominum (hominum numero).	
		perterrerent (terrerent).	
5.		reliquas legiones (reliquas).	
50, 1.		ex (e).	
	maioribus castris (maioribus).		
		hostibusque (hostibus).	
3.	et inlatis (inlatis).		
4.	ea (*om.* β).		
51, 1.		praesidio (praesidium).	
			quod *Manutius;* quo αβ.

2.	demum (vero).		
	paribus (paribusque).		
		Tribocos (Triboces).	
		Marcomannos (Marcomanos).	
3.	in (ad).		
	proficiscentes (proficiscentes milites).		
52, 4.	reiectis (relictis).		
5.	milites (*om*, β).		
			phalangem *Vascosanus;* phalangas α phalangam β.
	et scuta (scuta).		
6.	a sinistro (sinistro).		
		coniecta (conversa).	
7.		intra (inter).	
	tertiam aciem (tertiam partem).		
53, 1.		pervenerunt U (pervenerent T pervenerint α).	
2.		tranatare (tranare).	
			pepererunt *Heinsius;* repperernnt αβ.
3.		consecuti equites (equitatu consecuti).	
4.	domo (a domo).		
		eduxerat (duxerat).	
		utraque (utraeque).	
		periit (perierunt).	
	harum (earum).		

b*

	α	β	Coniecturae.
		B. G. I.	
53, 5.	hostis (hostium).		
	equitatu R (equitatum A′Bβ).		
6.		ex (e).	
		videbat (viderat).	
7.		Hic (is).	
		ter sortibus (tergoribus).	
54, 1.			Ubii *Rhenanus;* ubi αβ.
			insecuti *Rhenanus;* senserunt insecuti αβ.
		B. G. II.	
1, 1.			in hibernis *del. Goerlitz.*
3.	ut M (*om.* AB′β).		
	noluerant (nollent).		
2, 1.	inita (ineunte).		
		ulteriorem (interiorem).	
4.	exercitum (exercitus).		
	eos (eos duodecimo die).		
5.	comparata (provisa).		
	diebusque (et diebus).		omnium *Flodoardus*, omni αβ.
3, 1.			Andecombogium *Holder;* audocumborium αU. andebrogium T.
		civitatis suae (civitatis).	
2.	qui dicerent (*om.* β).		
	in potestatem (potestatem).		
3.		omnino (*om* α).	
4.	cis Rhenum incolant (ripas rheni incolunt).		

5.	imperium unumque (*om.* β).		
	ipsis (illis).		
4, 2.		a Germanis (ab G).	
	prohibuerint (prohibuissent).		
4.		esset cognoverant (sit cognoverint).	
5.		milia sexaginta (sexaginta).	
6.		fines (*om.* α).	
7.		summam totius belli (suam totius belli summam).	
8.	habeantur (habebantur).		
10.	Paemanos (Caemanos).		
5, 3.			datis *add. R. Schneider.*
5.		erant (essent).	
	possent (posset).		
6.	Q. (*om.* β).		
			altitudinem *Aldus;* altitudine $\alpha\beta$.
6, 1.	his (ipsis).		
2.	haec B′ (ac A′; at β).		
3.	Nam cum — coicerent — erat (namque — coiciebant ut — esset).		
4.	submittatur (mittatur).		
7, 3.		quo (quos A′B, quod R).	
		poterant (potuerant).	
4.	fumo (ex fumo).		
8, 1.	periclitabatur (sollicitationibus exquirebat).		

B. G. II.

	α	β	Coniecturae.
8, 2.	occupare (tenere).		aperti *addidi.*
	in frontem (frontem).		fastigatus *Aldus;* castigatus β; castigatus castratus α.
		redibat T (rediebat).	
3.	obduxit (duxit).		
5.	item (item et).		Caesar *add. Flodoardus.*
10, 1.			ponte *R. Schneider.* pontem αβ.
3.	primos (primosque).		
5.		quoque (*om.* α).	
11, 3.		Eique (his).	
	T. (*om.* β).		
6.		sequi (*om.* α).	
12, 1.	terrore (pavore).		confecto *del. Nipperdey.*
14, 1.	reverterat (reversus erat T).		
2.		a Caesare (ad Caesarem).	
4.		clementia (sua clementia).	
15, 1.		et quod (quod).	
	hominum (omnes).		
3.	Caesar (*om.* β).		
4.		ad luxuriam pertinentium (*om.* α).	

			eorum *del.* *Morus.*
5.	magnaeque (magnae)		
16, 1.	triduum (triduo).		
		a (ab).	
2.		Atrebatibus (Atrebatis).	
		Viromanduis (Veromanduis).	
4.	inutiles (inutiles esse).		
17, 4.		adiuvabat (adiuvabant).	
		cum equitatu (equitatu).	
		inflexis crebrisque (*om.* α).	
	enatis (*om.* β).		
		munimentum T (munimentis).	
5.		posset (possit).	
		omittendum sibi (omittendum).	
18, 2.	adclivitate (declivitate).		
19, 2.	quod (quoad).		
5.			hostibus *Frigell.* hostis $\alpha\beta$.
			prospectus *Schlee;* porrecta $\alpha\beta$.
	sex quae primae (quae ante).		
	dimenso (dimisso).		
6.	silvis (silva).		
		ita ut (ut . . . ita constituerant).	
7.		perturbatis (proturbatis).	
	et ad (ad).		

B. G. II.

	α	β	Coniecturae.
19, 7.	et iam (et).		
20, 1.			quod-dandum *delevi.*
2.		incursus (successus).	
3.	praescribere (magis praescribere).		
4.	exspectabant (spectabant).		
21, 1.	decucurrit (decurrit).		
2.	cohortatus (est cohortatus).		
3.			adigi *Cuiac.* adici α, abici β.
5.			induendas R^2T^2, *recc.* inducendas α β.
		detrahenda (detrudenda).	
6.	in quaerendis suis (inquirendo suos)		
23, 1.	acie α T (aciei U B^2).		
	vulneribusque (vulneribus).		
2.		regressos ac (*om.* α).	
	coniecerunt (dederunt).		
4.		at totis (attonitis).	
		a T (ab).	
		cum (quo).	
	ab ea (ab U, *om.* T).		
5.			ab *add. Meusel.*
24, 2.		ab decumana (decumana).	
		transire (transisse).	
4.		a (ab).	
	nostris rebus (nostris).		

25, 1.	primipilo (primo pilo).	signifero (signiferoque).	
3.	Cuius (huius)		desertores *Herzog;* desertos M B′ β, deserto A.
26, 2.		in extremis (extremis). aliis alii ferrent T. (alius alii ferret).	
	aversi (adversi).		
27. 2.		calones (tum calones). occurrerent (occurrerunt).	
5.		pugnae (pugnant quo).	ausi quod essent *codd. Ox. Haun. I. Vind. I.* aut si quod essent β, ausos esse α.
	magnitudo (magnitudine).		
28, 1.			
2.	dediderunt (dederunt).		coniectos *Glandorp.* collectos $\alpha\beta$.
29, 1.	scripsimus (diximus).		
3.			deiectusque *Vielhaber;* despectusque $\alpha\beta$.
		latitudinem (altitudinem).	
		collocaverunt (conlocabant).	
4.	in provinciam (per provinciam). custodiam (custodiae).		
		praesidio (praesidium).	

B. G. II.

	α	β.	Coniecturae.
30, 2.		pedum XII (pedum).	
			passuum *addidi.*
	crebrisque (crebris).		
3.	turrim (turrem).		
		instituerctur (instrueretur).	
4.			hominibus *dett.* omnibus $\alpha\beta$.
	turrim (turrem).		
		in muro (in muros).	
			posse *add. Dinter.*
31, 1.	moenibus (muris).		
2.		non se (non).	
	divina (deorum).		
	promovere (promovere et ex propinquitate pugnare).		
5.	cruciatum (cruciatus).		
32, 1.	ad haec (quibus ad haec).		
2.	nerviis (nervios).		
3.		illi se (*om.* α).	
4.	adaequarent (aequarent).		
	perspectum (compertum).		
33. 1.		a (ab).	
2.	deducturos (non inducturos).		
			sumptis *A. Hug;* cum his $\alpha\beta$.
		repente (repentino).	
4.	salutis (*om.* β).		
6.	intromissis (immissis).		

34.			Venellos *Glück*; Unellos $\alpha\beta$. *Sic semper.*
		ditionem (deditionem).	
35, 1.	qui (quae).		
2.	inita proxima aestate (initio proximae aestatis).		
3.			Turonos *Dittenb.*; Turones $\alpha\beta$.
			quaeque *Frigell.* que quae $\alpha\beta$.
		hiberna (hibernacula).	
4.			dierum *Duebner*, *Wesenberg*; dies $\alpha\beta$.

B. G. III.

1, 1.			Varagros *Mommsen*; Veragros $\alpha\beta$.
6.		flumine (flumen).	
			ad hiemandum *post* cohortibus *collocavit Hotomannus; in codd. legitur post* Gallos.
	his (illis).		
2, 3.		eam (tam).	
		absentibus (*om.* α)	
3, 1.	opus (tempus).		
	consilio (concilio).		
3.	huius modi (eiusmodi).		
4.	reservato (servato).		
			casum *add. Paul.*
4, 1.		iis (his T) rebus (rebus α).	
	administrandis (ministrandis).		
	lapides (in pedes).		
2.		propugnare (repugnare) *cf. Oros.* VI 8, 4.	

B. G. III.

	α	β	Coniecturae.
4, 2.	ut quaeque (et quaecumque).		
5, 1.			nostros *N. Heinsius;* nostris $\alpha\beta$.
2.	adcurrunt (occurrunt).		
6, 3.		intra munitiones suas (in castra munitionesque).	
7. 1.	ita inita (inita).		
2.	in Andibus (qui in Andibus).		hiemabat *Paul;* hiemarat $\alpha\beta$.
3.		commeatusque petendi (*om.* α).	
4.	Esubios (Unellos).		
8, 1.		rerum nauticarum ceteros (nauticarum reliquos).	
2.		et si quos intercipere potuerunt (*om.* α).	
		recuperaturos (reciperaturos).	
4.		acceperint (acceperant).	
		malint (mallent).	
5.		recuperare (recipere).	
9, 1.		Ligeri (ligere).	
	in Oceanum (Oceanum).		
3.			adventu certiores facti $\alpha\beta$; certiores facti *del. Aldus.*
6.	acciderent M, acciderant A B′ (accederent).		

			quam Romanos $\alpha\beta$; quam *del. vett. edd.*
	novisse (nosse).		
7.	perspiciebant (respiciebant).		
8.		primum bellum (primum esse bellum).	
9.		Ambianos (Ambiliatos).	
		Diablintes (Diablintres).	
	auxilia-arcessunt (*om.* β).		
10, 2.	iniuriae (iniuria).		
	civitatum (civium).		
3.	libertati studere (libertatis studiose incitari).		
11, 1.	flumini (*om.* β).		
2.	ab Belgis (a Gallis).		
3.	P. (*om.* β).		
5.	praeficit (praefecit).		
12, 1.		accidit (accedit).	
			cotidie *addidi.*
2.	mari (pro mari T).		
13, 3.		ex pedalibus (pedalibus).	
4.	inscientiam (inscientia).		
	eo (*om.* β).		
		sustineri (sustinere).	
	posse (*om.* β).		
5.	remorum (remorum incitatione).		
6.		adigebatur (adiciebatur).	
			copulis *Hotomannus;* scapulis $\alpha\beta$.
7.	saevire-et (*om.* β).		

B. G. III.

	α	β	Coniecturae.
13, 7.	cautes (cotes).		
		erant extimescendi (erat extimescendus).	
14, 4.			adigi *Madvig;* adici αβ.
6.		destinabant T. (distinebant AB'U, destinebant M).	
	praerumpebantur (prorumpebantur).		
7.		praecisis (abscisis).	
15, 1.		deiectis T (disiectis).	
		circumsisterent (circumsteterant).	
2.		contendebant (contenderunt).	
3.	quo (in quam).		
		movere (commovere).	
4.		maximae fuit oportunitati (maxime fuit oportuna).	
	pervenerint (pervenirent).		
16, 3.	se suaque (sua).		
17, 2.		his (iis).	
5.		duorum (duum).	
18, 2.	et quid (quid).		
7.	arma uti capiant (ut copiam faciant).		

19, 1.	armandosque (*om.* β).		
4.	impeditos (*om.* β).		
5.		est certior (est *om.* α).	
20, 1.	fere (*om.* β).		
2.		Tolosa, Carcasone et Narbona (et *delevi;* Tolosa et narbonae B′, tolosae et narbonae A′).	
			finitimae his *Ciacconius;* finitimae ex his αβ.
		Sotiatium (Sontiatum); *item* 20, 3. 21, 1; 2.	
3.	quo (quod).		
21, 1.			tandem *cod. Vind.;* tamen αβ.
22, 1.	Adiatunnus (Adcatuannus, *item* § 3).		
3.		mortem (mori).	
4.	munitionis (eruptionis).		
		a (ab).	
23, 7.			diduci *ed. Flor. a. 1514;* deduci αβ.
8.	consilium (concilium).		
24, 1.		coniectis T (collectis).	
3.			iam firmiore *scripsi;* infirmiore α, inferiore β.
4.	ab (a).		
5.			timoris *Stephanus;* timidiores αβ.
	effecissent (effecisset).		
25, 1.	ibi (ubi).		

B. G. III.

	α	β	Coniecturae.
25, 1.	alii fossas (alii *om.* β).		
	ad aggerem (aggerem).		
		accidérent (accederent R, accedere A¹B).	
26, 1.		vellet (velit).	
2.			intritae *And. Ox.* interritae α T², in͂tritae U.
3.			prorutis *Faernus;* proruptis αβ.
4.		nostri (nihil AB pr. M).	
5.			contenderunt *R. Schneider;* intenderunt αβ.
6.		recepit (recipit).	
27, 1.	misit (obtulit).		
	Tarbelli - Cocosates (trabelli . berones . saniua . catesta rusates aut scisi bulates . cossates T).		
28, 1.		duxit (adduxit).	
	gerere coeperunt (agere instituerunt).		
2.	nam (*om.* β).		
	paludes (paludes quas).		
29, 1.	diebus (*om.* β).		
3.	Caesar (*om.* β).		
		reduxit (perduxit).	
		in civitatibus (civitatibus).	
		proxime T (maxime)	

B. G. IV.

1, 1.			Cn. Pompeio M. Crasso; Gneo Pompeo Marco Crasso α, Pompeio et Crasso β.
	quo (cui).		
4.		causa suis ex finibus (ex causa ex finibus).	
5.		remanserunt U (remanserint T, manserunt α).	
7.		colendi (incolendi).	
9.	efficit (efficiat U, facit T).		
10.	quicquam (*om.* β).		lavarentur *Nipperdey;* lavantur $\alpha\beta$.
2. 2.	Galli delectantur (Gallia delectatur).		
	inpenso (immenso).		
		non (his non).	
3.	adsuefecerunt (adsuefaciunt).		
	est (poscit).		
4.	inertius (incercius).		
5.	ephiappiatorum (ephippiorum).		
6.		paciuntur (sinunt).	
3, 1.	vacare (vagari).		
	agros (*om.* β).		
	civitatum (civitatem).		
	posse (potuisse).		
2.	suevis (suis).	C (sescentos).	
3.			quanquam *Ukert;* quam $\alpha\beta$.

B. G. IV.

	α	β	Coniecturae.
3, 3.			sunt *Chr. Schneider;* et $\alpha\beta$.
			quod Gallicis $\alpha\beta$; quod *del. Vascosanus.*
4, 2.	et (Hi).		
3.		adventu (aditu).	
6.	remigraverant (remigraverunt).		
7.	citra (circa T).		
	erat (qui in suis sedibus erat).		
5, 2.	cogant (cogat).		
3.		rumoribus (rebus).	
		rumoribus (moribus).	
6, 4.		latius iam (latius).	
	fines (finibus).		
5.		evocatis (vocatis).	
7, 3.	sit A (haec sit B′ β).		
4.			se *add. Kraffert.*
8, 3.	petant (querant T[1]).		
			se ubiis *Leid. I.* (se ab ubiis β; suebis α).
	imperaturum αT (impetraturum U).		
10, 2.			insulam efficit Batavorum neque longius ab eo m. p. LXXX in Oceanum influit *Aldus;* insulamque efficit Bat. in Oceanum influit neque longius ab Oceano m. p. LXXX in Rhenum influit $\alpha\beta$.
3.		Mediomatricorum (Mediomatricum).	

4.		appropinquat (adpropinquavit).	
		diffluit (defluit).	
5.	ovis (qui ovis).		
11, 1.	progrederetur (procederet).		
12, 1.	DCCC (CCCC T, MCCC U).		
		erant trans Mosam profecti (ierant trans Mosam).	
2.		iis (*om.* α).	
		subfossisque (subfossis).	
	conspectum (conspectu).		
4.	ab (a M β).		
5.	ex periculo (periculo).		
6.	cecidisset (decidisset).		
13, 4.		oportunissima (oportunissime).	
	eadem et perfidia et simulatione (eadem simulatione et perfidia).		
6.		gavisus (gravius).	
14, 2.	consilii (consilium).		
		educere (ducere).	
5.	nam (namque).		
16, 1.	ut (quod).		
5.	legatos (*om.* β).		
6.			ad *addidit Aldus.*
7.	nomen (nomen apud eos).		
	eius exercitus (exercitus Romani).		
17, 1.	transire (transire se).		

c*

B. G. IV.

	α	β	Coniecturae.
17, 2.	faciendi (faciundi).		
4.	flumen (flumine).		
			festucis; fistucis α, festuculis β.
5.	iuncta (diiuncta).		
7.	inligata (ligata).		
8.	materia (materie).		
10.		causa (*om.* α).	
18, 1.	opere (ponte).		
2.	contendit (intendit).		
3.		respondet (respondit).	
4.		At (*om.* α).	
19, 1.	succisis M *sup. lin.*; succensis A B′β.		
4.		XVIII (decem et octo).	
	profectum B′ (perfectum A′ β).		
20, 2.	deficeret (defecerat).		
		genus (et genus).	
3.	illo (ad illos).		
		ad id T (adiri U, adiit α).	
4.		evocatis (vocatis).	
	navium (navigium).		
			maiorem *vett. edd.*; maiorum $\alpha\beta$.
	multitudinem (multitudinis T²U, multitudines U).		
21, 1.	navi (nave).		
4.	effecerat (fecerat)		

5.		eius insulae (insulae).	
	polliceantur (pollicerentur).		
8.	horteturque $A'RUB^2$ (hortaturque TB^1).		
	seque (se).		
9.		ex nave (navi).	ex navi *scripsi.*
22, 1.		pollicerentur (pollicentur).	
2.	hoc (haec).		
		tantularum (tantarum).	
		sibi (*om.* α).	
3.		LXXX (octingentis octoginta).	
			constratisque quot *E. Hofmann;* contractisque quod $\alpha\beta$.
		quidquid (quod).	
		id (*om.* α).	
	quaestori (quaestoribus).		
	distribuit (tribuit).		
5.	Q. (*om.* β). L. (*om.* β).		
	ducendum (deducendum).		
6.	Publium (*om.* β).		
23, 1.		naves (*om.* α).	
2.		diei circiter (circiter diei).	
3.	atque ita (adeo).		
4.	ad egrediendum (adgrediendum).		
5.	et quae (quae).		

B. G. IV.

	α	β	Coniecturae.
23, 5.		maximeque (maxime).	ut quae *Lipsius;* ut quam $\alpha\beta$.
6.		aperto (*om.* α).	
24, 2.	oppressis (pressis).		
	de navibus (navibus).		
25, 1.		crat (*om.* α).	
2.	et remorum (remorum).		
3.		At (atque).	obtestatus; obtestatur β, contestatus α.
		commilitones (milites).	
5.	desiluerunt (desilierunt).		
6.			proximis primis $\alpha\beta$; primis *del. Hotomann.*
26, 1.		perturbabantur (perturbantur).	
2.	navi (nave).		
5.			potuerant *Lipsius;* potuerunt $\alpha\beta$.
27, 1.		sese facturos (facturos esse).	
3.	deferret (perferret).		
	vincula (vincla).		
4.	In petenda (et in petenda).		
		contulerunt (coniecerunt).	
6.		arcessitam (accersitam).	

		paucis post diebus (paucis diebus).	
	sese daturos (se daturos esse).		
7.	convenire (convenere).		
	commendare coeperunt (commendarunt).		
28, 2.			suo *Whitte;* sui $\alpha\beta$.
3.	petierunt (petiverunt).		
29, 2.		complebat (compleverat).	
3.	cum (*om.* β).		
	id (*om.* β).		
4.		eas usui sunt (naves erant usui).	
		hiemari (hiemare).	
30, 1.		factum ad ea quae iusserat Caesar facienda (ad Caesarem).	
		et equites (equites).	
3.		et (aut).	
31, 2.		comparari (comportari).	
3.	navigari (navigare).		
			satis *add. R. Schneider.*
32, 1.	nuntiaverunt (renuntiaverunt).		
2.	novi (novum).		
	stationem cohortes (stationem)		
33, 1.	pedibus (pedites).		
2.	paulatim (paulum).		
	currus (se).		
34, 1.			novitate pugnae *del. Kraffert.*

B. G. IV.

	α	β	Coniecturae.
34, 2.		lacessendum hostem (lacessendum).	
	ad committendum (committendum).		
3.			hostes *addidit A. Hugius.*
5.		demonstraverunt β A′ (demonstraverant B′).	
35, 1.		ut si (et si).	
3.	quantum (quanto).		
36, 2.	ante (antea).		
3.	ad (in).		
4.	sed (*om.* β).		
	quos reliqui portus (portus quo reliqui).		
37, 1.	si sese (se si).		
2.	celeriter (et celeriter).		
38, 1.	iis (*om.* β).		
2.	Qui (et).		
	siccitates (siccitatem).		
		perfugio superiore anno erant (superiore anno perfuerant).	
	omnes fere (*om.* β).		
		venerunt (pervenerunt A B′, convenerunt M).	
3.	aedificiis (aedificiisque).		

B. G. V.

1, 1.	consuerat (instituerat).		
	curarent (curent).		
	demonstrat (monstravit).		
2.			subductionisque *Ciacc.* subductionesque $\alpha\beta$.
		ac multitudinem (ad m.)	
	latiores (altiores).		
	utimur maribus α. *Prisc.* VII 75. (maribus uti adsueverant).		
3.	adiuvat (adiuvabat).		
5.	Ipse (ita).		
	Pirustis (piratis).		
8.	Percepta oratione (accepta ratione).		
2, 2.		circumitis (circuitis).	
3, 3.	futuros (futuros confirmat).		
5.	Sed (et).		
		auctoritate (familiaritate).	
	privatim (privatis).		
			possent *codd. And. Ox. Cui. Leid. I.* posset $\alpha\beta$.
		Indutiomarus veritus ne ab omnibus desereretur (veritus n. a. o. d. Indutiomarus).	
4, 3.	tum (tamen).		
5, 4.		perpaucos B′β (paucos A′).	

B. G. V.

	α	β	Coniecturae.
6, 1.	ante ab nobis (a nobis antea).		
	eum (*om.* β).		
2.	in (iam in).		
4.	sevocare B (revocare A′Rβ).		
5.	metu territare (*om.* β).		
	conspectu (conspectum).		
7, 1.	tribuebat (tribuerat).		
3.		his locis (iis).	
4.		naves (in naves).	
6.	mittit (misit).		
	imperat (imperavit βT).		
7.	hunc (eum).		
8.			vero *Paul;* enim αβ.
8, 1.		continenti (continente).	
	rem frumentariam R. (rei frumentariae β; re frumentaria A′B).		
	gererentur (fierent).		
2.		relinquebat (reliquerat).	
		solis occasu (ad solis occasum).	
	aestu (est).		
4.	adaequarunt (adaequaverint).		
6.	cognovit (comperit).		
		causa (*om.* α).	
	tempore (timore).		
9, 1.	de (*om.* β).		

		anchoras (ancoram).	
			navibusque *Nipperdey;* navibus αβ.
2.	circiter (*om.* β).		
6.	et (*om.* β).		
			adacto *Ciacc.;* adiecto αβ.
10, 1.		milites (milite).	
2.		litus (litore).	
11, 1.		itinere desistere (in itinere resistere).	
2.	litterisque (litteris).		
	circiter (*om.* β).		
3.	deligit (deligi).		
4.		possit (posset).	
			sint *Oberlin; Dittenb.;* sunt αβ.
7.	quas ante praesidio navibus (quae ante p. n. fuerant).		
8.	iam (*om.* β).		
12, 1.	interior (inferior).		
		ipsa (ipsi).	
2.		transierunt (transierant).	
		remanserunt (permanserunt).	
3.	pecorum magnus numerus (pecoris numerus ingens).		
4.			aut aere *del. Momms.*
	aureo (aereo).		
		aut taleis T (aut aliis αU).	

B. G. V.

	α	β	Coniecturae.
12, 4.		examinatis (examinatis pro nummo).	
	eius (*om.* β).		
6.	voluptatisque (voluntatisque).		
13, 1.			triquetra *ed. Rom. 1469;* triquadra T triquarta U utrique α.
	pertinet (latus tenet U, locus tenet T).		
2.		insula (*om.* α).	
3.		obiectae (subiectae).	
4.	videbamus (*om.* β).		
5.	fert illorum (eorum fert).		
6.	ad (*om.* β).		
	hoc (huic).		
7.			centenum *Hotom.;* centum αβ.
14, 1.		a (*om.* α).	
2.		vitro (ultro).	
		horribiliores (horridiores).	
5.	quo primum virgo quaeque.		
	deducta est (quibus primum virgines quaeque ductae sunt).		
15, 1.		ita tamen (tamen).	
4.		perterritis (pertemptis).	
5.	Laberius (Labienus).		
	submissis (inmissis).		

16, 1.	armorum (armaturae).		
2.	proelio (*om.* β).		
3.			Equestris-inferebat *om. editio princeps.*
4.	alii (*om.* β).		
17, 1.	lenius (lentius).		
2.		omnibus partibus (omnibus).	
3.			quoad *codd. Ox. Cui.;* quod A′U, quo BT.
		post se (post).	
4.	essedis (equis).		
18, 3.	praefixis B′ (praefixisque A′β).		
5.	eo (*om.* β).		
19, 2.	eiecerat (effunderet).		
	omnibus viis (omnes viis notis).		
	iis (his).		
20, 1.	Mandubracius (Mandrubacius).		
	pater αT (pater iniannuetitius U).		
	obtinuerat (tenuerat).		
4.	frumentumque (frumentaque).		
21, 3.	incursionis hostium vitandae (incursiones hostium vitandi T).		
22, 1.		dum (cum).	
2.	Lugotorige (Cingetorige).		
3.	civitatum (civitatium).		
4.	constituisset (statuisset).		
	hiemare (hiemem . . agere).		
		quid (quod).	

B. G. V.

	α	β	Coniecturae.
22, 5.	noceat (bellum faciat).		
23, 2.	reportare instituit (deportare constituit).		
3.	ulla (nulla).		
4.			et prioris $\alpha\beta$. et *del. Ellebodius.*
		reicerentur (reficerentur).	
5.		navigatione (a navig.).	
6.	inita (*om.* β).		
24, 1.	in Gallia (Gallia).		
2.			Bellovacis *Thomann.* Belgis α, Belgio β).
3.			quaestorem *dett.;* quintum α, *om.* β.
5.	praeesse (esse).		
6.			rei frumentariae *R. Schneider* (frumentariae).
8.	conlocatas (conlocasset).		
25, 1.		cuius (huius).	
3.		inimici (inimicis iam).	
		palam multis (multis palam).	
		auctoribus (et iis auctoribus eum).	
4			res *addidit Pluygers.*
	cognoverat (cognoverit).		
5.			legatis quaestoribusque *delevit Vielhaber.*

			hibernis esse $\alpha\beta$; hibernis *del. Vielhaber.*
26, 1.	Catuvulco (Patulco T; Patuulco U).		
2.		oppugnanda (oppugnatum).	
4.	quae (quod).		
27, 1.		eos (eos colloquendi causa).	
	carpineius (Arpinius).		
		consueverant (consuerat A′B, consuerunt R).	
	ad hunc modum (in h. m.).		
2.	et filius (filius).		
		a (ab)	
	remissi MB (missi ARβ).		
3.	fecerit (fecerint).		
4.	superari (se superare).		
5.		alteri (alterae).	
9.	aut ad Ciceronem (ad Ciceronem).		
	ab iis (*om.* β).		
10.		se iter per suos fines (iter per fines).	
28, 1.		audierant (audierunt).	
2.	existit (orta est).		
	existimabant (docebant).		
4.			copias etiam *Chr. Schneid.*; etiam magnas copias $\alpha\beta$.
6.		esse (esset).	

B. G. V.

	α	β	Coniecturae.
29, 2.	Italiam (italia).		
		cum contemptione U (cū-tentatione T. contentione *vel* contemptione α).	
4.	superiore gloria-exstincta (superiorem gloriam-exstinctam).		
5.		spe (re).	
6.		utramque partem (utraque parte).	
		sit (esset).	
		consentiat (consentiret).	
7.			habere *Steph.* (haberet).
	longinqua (longa).		
30, 2.	periculo (in periculo).		
3.		a (ab).	
31, 4.	posset (possit).		
6.			amicissimo Ambiorige αβ, Ambiorige *del. Tittler.*
32, 1.	eorum (eius).		
	a (ad T).		
	duobus (duorum).		
2.	et cum (cum).		
	maior (*om.* β).		
			demisisset; dimisisset αβ.
		nostris (nostrorum).	
33, 1.		ut qui (qui).	

	atque ut (utque T, atque U), iis (*om.* β).		
2.	cogitasset (cogitasse videretur).		
3.	Cum (quod).		
		non facile per se omnia (minus facere omnia per se).	
	providere (scire).		
		pronuntiari U (pronuntiare T α).	
5.	hostes (hostem).		
		pugnam β A′ (pugnandum B′).	
	alacriores effecit (alacriorem fecit).		
6.		quaeque β B′ (quae A′).	
34, 1.		pronuntiari (pronuntiare).	
	reservari (servari).		
		posita esse (posita).	
2.			genere *Kraffert*; numero $\alpha\beta$.
		tamen etsi T (tametsi *edd.*)	
	procurrerat (procurreret).		
3.	neu (nec T ne U).		
			confidant *suppleri*.
		ex his (his).	
35, 1.	quaepiam (*om.* β).		
2.		recipere (recipi).	
3.	rursus (rursus et).		
		progressi (egressi).	

B. G. V.

	α	β	Coniecturae.
35, 4.	conferti vitare (a confertis vitari).		
5.	tot (tam multis).		
	pugnaretur (pugnassent).		
6.	duxerat (deduxerat).		
8.	in adversum os (adversus hos).		
36, 2.	nihil (non).		
	inque eam (in quam).		
3.		sperare se (sperare).	
	perseverat (constitit).		
37, 5.	Lucius (*om.* β).		
6.	noctu (nocte).		
7.		elapsi (lapsi).	
38, 3.		duos (duo).	
4.	interfici (interfici posse).		
39, 1.	sunt (continebantur).		
	cogunt (cogant).		
2.	interciperentur (interficerentur).		
40, 1.		a (ab).	
2.	ex (ea).		
	comportaverant (comportaverunt).		
3.	ab (a).		
41, 1.	Tunc (tum).		
4.		faciendae (faciundae).	
5.	Ciceronem (Cicerone).		
		inveterascere (inveterescere).	

6.		in partes (partes).	
7.		ullam (*om.* α).	
8.		sperare se (sperare).	
42, 1.		pedum X (pedum IX AB′; pedum XI M)	
2.	ab nobis (a nostris).		
	cognoverant (cognoverunt).	nacti (habebant).	
3.	nulla (nulla his).	sunt (esset).	
	cespites (cespitem).		
	sagulisque (sagulis).	cogebantur (videbantur).	
4.		X milium in circuitu munitionem pedum XV (milium pedum XV in circuitum munitionem).	passuum *supplevi.*
5.	reliquisque (reliquis).		
	altitudinem (latitudinem).		
43, 1.	fundis (*om.* β).		
2.	hae (haec).		
3.	sicuti (insecuti quasi).		
4.		undique (ubique).	at *dett.* (ac $\alpha\beta$).
6.	et contingente (contingentes).	iam (*om.* α).	
44, 1.		uter alteri (quinam).	
2.		loco (locis).	

B. G. V.

	α	β	Coniecturae.
44, 3.	munitiones (munitionem).		probandae virtutis tuae *codd. Cuiac. And. Oxon.* pro laude virtutis αβ.
		exspectas (spectas).	
4.		cum (dum).	
		extra (ex castris).	
		hostium pars (parti hostium).	
			ea *Meusel.* eā β. *om.* α.
5.		tum vallo (vallo).	
6.		mediocri (tum mediocri).	
	immittit (mittit).		
		exanimatoque (et exanimato).	
		hostes . in illum universi tela (in hostem tela universi).	
		progrediendi (regrediendi).	
8.		hic (huic).	
10.		veruto transfixum arbitrantur (vero obscurantur occisum).	
12.		intra munitiones se (sese intra munitiones).	
45, 2.			summam *Paul*; suam αβ.

4.		iaculo (in iaculo).	
	effert (infert T adfert U).		
	cognoscitur (cognoscit).		
46, 1.	quaestorem (*om.* β).		
3.	Atrebatum (Atrebatium).		
		iter faciendum sciebat (iter sit [*om.* AB′] faciendum).	
4.		possit facere T. (facere posset).	
5.	exspectandam (exercendam).		
		cogit (colligit).	
47, 1.		est factus (factus est).	
	procedit (progreditur).		
2.		ei attribuit (attribuit).	
4.	et caede (caede).		
	venissent (convenissent).		
			ne si *Oudend.*; ne α si β.
		hostium (ut hostium).	
5.		remittit (dimittit).	
	ab (a).		
48, 1.	communis salutis (communi salute).		
3.	persuadet (suadet).		
5.		amentum (ammentum).	
		munitiones(munitionem).	
8.	turrim (turrem).		
	ab (a).		

B. G. V.

	α	β	Coniecturae.
49, 1.		hae βB′ (haec A).	
2.	ab eodem Verticone (eundem Verticonem).		
			repetit *cod. Petavianus*; reperit *cett.*
	deferat (referat).		
4.	media nocte (mediam noctem).		
5.		postero (postera).	
		magnam (*om.* α).	
6.		cum tantis (tantulis).	
	tum (tunc).		
7.	contemptionem (contentionem).		
8.	omnes partes (omnem partem).		
	commodissime (commodissimo).		
		vallem (valles).	
	possit (posset).		
50, 1.	sese (se in).		
3.	efficere (fieri).		
	minore cum (minore).		
5.	muniri (munire).		
51, 1.	de (e U a T).		
2.		quis Romanus T (Romanus).	
3.		ea (eas).	
52, 1.	prosequi veritus (prosequi noluit veritus).		
	locum (locum eos).		

		incolumibus (incolumibus copiis).	
2.	quemque (quemquam).		
	reliquum (relictum).		
3.	quanta cum (quanta).		
6.		ferendum (ferundum).	
		laetitia (laetatio).	
53, 1.	circiter LX (*om.* T, XL U).		
		oriretur (oreretur).	
3.	cum sua legione remittit in hiberna (cum legione remittit in sua hiberna).		
			Samarobrivam R² (Samarobrium).
	et quod (quod).		
4.	explorabant (explorant).		
5.		conciliis (consiliis).	
6.		legato (quaestore).	
7.	afuisse (fuisse).		Aremoricae *Glück* (Armoricae).
54, 1.	evocatis (vocatis).		
	se scire quae fierent (sciret deficere).		
	denuntiaret (*om.* β).		
			denuntiaret *post* fierent *collocavit Aldus; post* cohortando *legitur in α.*
	Galliae (Gallorum).		
4.			tantumque *Clarkius*; tantum αβ.
	omnibus voluntatum (omnium voluntatis).		

B. G. V.

	α	β	Coniecturae.
54, 5.	cum compluribus (compluribus).		
	ei qui (qui).		
55, 4.	Gallia (Galliam).		
56, 1.	instigari B′ (instigare A′ β).		
	indicit (indixit).		
2.	quo (quod).		
		armati (et armati).	
		coguntur . (consuerunt).	
		venit (convenit).	
3.	discessisse (cessisse).		
		iudicandum curat (iudicat).	
		bona (bonaque).	
5.	huc iturum (hunc iter facturum).		
		praecipit (praecepit).	
57, 2.		circummittit (nuntios mittit).	
		certam (certum).	
3.			eminus *I. Lange in Fleckeis. annalib.* 145, 595. omnes αβ.
58, 1.	civitatum (civitatium).		
		arcessendos (accersendos).	
4.		perterritis (proterritis).	
		petant (peterent).	
	Indutiomarum (*om.* β).		

		quisquam alium (quis quem).
	viderit (videret).	
6.	deprehensus (deprensus).	
7.		Galliam quietiorem (quietiorem Galliam).

B. G. VI.

1, 1.	dilectum (delectum).	
2.	remaneret (remanebat).	
3.		sarciri (resarciri).
	augeri (adaugeri).	
4.	dilectu (delectu).	
2, 3.		Menapios (ac Menapios).
	Senones (Senonas).	
	a (ab T abs U).	
3, 4.	Senones, Carnutes (Senonas et Carnutas).	
6.	Senones (Senonas).	
4, 1.	conantibus (et conantibus).	
3.	arbitratur (arbitrabantur T).	
5, 2.	aut ex (ex).	
3.		contenturum (concertaturum).
4.		Germanis (Germanos).
5.	Menapios (Menapiis).	
6, 1.	legato (*om.* β).	
		celeriter (celeriterque).
		adit (adiit).
3.	numero (in numero T).	

B. G. VI.

	α	β	Coniecturae.
7, 1.		hiemabat (hiemaverat).	
7.		equitatus (equitum).	
		Gallicis(Gallos Gallicis).	
8.	noctu (nocte).		
	convocatis (coactis).		
		efficit (effecit).	
8, 4.	atque illum adesse (adesse eum).		
5.		paucis (et paucis).	
			derigi; dirigi *codd.*
6.			modo *ante* fugere *collocavit Hartzius; in codicibus legitur ante* ferre.
	viderunt (videre).		
7.	recepit (recipit).		
	receperunt (contulerunt).		
8.		excesserunt (excesserant).	
9, 1.	una erat (erat altera).		
5.		oriretur (oreretur A′B).	
6.	Ubii (Ubi hi *vel* ubi ii).		
	sui (*om.* β).		
7.	ut sibi parcat (parcat sibi).		
		velit dari (vellet, dare).	
8.			Ubiorum *codd. And. Ox. Vind. I.*; ubi horum *αβ.*
10, 1.		sunt (sint).	
2.	ad iniquam (in aliquam).		

5.		hanc (ac).	
11, 2.		in singulis (singulis).	
4.		idque (itaque).	
12, 2.	erant (*om.* β).		
4.	occupatam (occupatum).		
5.		infecta (imperfecta).	
6.	dignitateque (dignitate).		
7.	qui (*om.* β).		
13, 1.	aliquo (in aliquo).		
2.		nulli — concilio (nullo — consilio). aere (aut aere).	
5.		decernunt T (discernunt αU).	quibus *suppl. Dinter.*
6.	privatus (privati).		
7.	his (ab his).	Quibus (Quibus ita).	
		eorum (*om.* α). contagione (cogitatione).	
9.			
11.	translata esse (translata).		deligitur *Whitte.* adlegitur β. *om.* α.
14, 1.	una (umquam).		
3.		vicenos (XX).	militiae — immunitatem, *del. Paul.*
4.	discunt (discant).		
5.	hoc maxime (hoc).		

B. G. VI.

	α	β	Coniecturae.
14, 6.	inmortalium (*om.* β).		
15, 1.		ante Caesaris adventum fere (fere ante Caesaris adventum).	
2.	copiisque (copiis).		
	circum (circa).		
	habet (habent).		
16, 1.		omnis (omnium).	
3.		nisi U (*om.* T, non nisi α).	
	non posse (non posse aliter).		
5.		latrocinio (in latrocinio).	
			alia qua *scripsi.* aliqua *codd.*
17, 3.	ceperint (ceperunt).	deficit β A*pr.* (defecit).	
			cum superaverunt *Clarkius* (quae superaverint).
5.	apud se (*om.* β).	reliquas (reliquasque).	
	ei rei supplicium (ibi supplicium horum delictorum).		
18, 1.	ab druidibus (ex druid.).		
2.	spatia (spatium).		
	dies (ut dies).		
19, 1.	Viri (virique).		
2.	uter (ut).		
			superavit *Whitte,* superarit α, superaverit β.

	fructibus (fructu).		
3.	igni (igne).		
4.		omniaque quae (omnia quaeque).	
20, 1.	si quis quid (si quid).		
	aut (ac).		
	acceperit (acceperint).		
	deferat (deferant).		
	communicet (communicent).		
2.		imperitos (impeditos).	
3.	quaeque (quae).		
21, 3.		a parvis (ab parvulis).	
4.			hoc alii staturam α, alii hoc staturam β.
			alii *delevi*.
			ali *Ald.*; alii *codd.*
		hoc vires (vires).	
22, 1.	lacte, caseo, carne (lacte et caseo et carne).		
2.		cognationibus T (cognationibusque U A′).	
		quique una (qui cum una *cf. Leg. Acil. repet.* 10. 22).	
3.	ne adsidua (quod neque adsidua).		
23, 1.	latissime (latissimis).		
2.		prope se (prope).	
5.	nullus B (nullis A′β).		
7.		a (ab).	

B. G. VI.

	α	β	Coniecturae.
23, 9.	hospitem violare (hospites violari).	quacunque (quaque).	
	ab iniuria (iniuria).		
	sanctos (sanctosque).		
24, 2.	itaque (atque).		
	quam-notam (quae-nota).		
	Volgae B (vulgo βR, volgo A′).		
3.	iustitiae (iustitiam).		
4.		quoniam (quod).	ante *add. Heller.*
5.	et (*om.* β).	usum (usus).	
25, 1.	hercyniae (hircaniae).		
2.		rauracorum (tauriacorum).	
3.		a (ab).	
4.			aut adisse *codd. And. Ox. Hamb.* aut audisse aut adisse $\alpha\beta$.
5.		a (ab).	
	memoriae (memoria).		
26, 1.		derectum (directum).	
	ramique (rami quam).		
	diffunduntur (diffundunt).		
27, 1.		alces (altes).	
	sed magnitudine (magnitudine).	articulisque (articlisque).	

2.	aut (ac).		
28, 2.	neque homini (et neque hom.).		
	conspexerunt (conspexerint).		
5.		a nostrorum (nostrorum).	
29, 1.			homines *Davisius*; omnes $\alpha\beta$.
3.	turrim (turrem).		
	Tullum (*om.* β).		
4.	ab (a U, *om.* T).		
	Minutium (Munitium).		
30, 2.			Basilum *Jungermann; codd.* Basilium. sicut *add. Beroaldus* (*e codicibus?*)
		adventus (*om.* α).	
	hominibus B′ (omnibus Λ′β).		
3.		hoc (hoc quoque).	
	domicilia (aedificia).		
4.	intulit (impulit).		
	multum (tumultum).		
31, 1.	equitum (equitatus).		
3.	qui (qui hinc).		
	hi (his).		
		consueverunt (consuerunt).	
5.	belli (aut belli).		
32, 5.		probabat (probarat).	
		tum (tunc).	
7.		praefecit (praeficit).	
		ei attribuit (attribuit).	

B. G. VI.

	α	β	Coniecturae.
33, 2.	ad Aduatucos (atuatucis).		
3.	tribus (VIII).		
		Scaldim (Scaldem).	
5.		eam (eum).	
		possint (possent).	
34, 2.		ubi cuique (ubicumque).	
	locus silvestris aut (locis silvestribus).		
	praesidii aut (praesidiave).		
3.			ab *codd. And. Ox*; *om.* αβ.
4.	occultisque (occultatisque in).		
5.			vellet *codd. And. Ox.*; vellent αβ.
6.		contineri (continere).	
		vellet (vellent).	
7.		omitteretur (praetermitteretur).	
8.		evocat (ad se vocat).	
	periclitetur (periclitaretur).		
35, 6.		a (ab).	
7.			paludes *Prammer*; palus *codd.*
8.		fortunatissimos A′β (fortunatissimis B′).	
9.		ne murus T (numerus αU).	
36, 1.	omnes (per omnes).		
		summa (cum summa).	

2.		longius eum (longius).	siquidem — liceret, *del.* *Paul.*
	mittit (misit).		
3.		in castris (*om.* α).	
4.		subsederat (subsederant).	
37, 1.		decumana (decimana).	
4.		possint (possent).	
8.	eodem (eo).		
9.	timore (tempore).		
	confirmatur (adfirmatur).		
10.	ex (e).		
38, 1.		in praesidio (cum pr.).	
	Publius (*om.* β).		
		apud (ad).	
3.		Sequuntur (Consequuntur).	
4.		deficiens (*om.* α).	
39, 3.		tam fortis (fortis).	
40, 1.	proximum (primum).		
6.	at ii qui (atqui T, atque ii U).		
	constiterant (constiterunt).		
	prodesse (profuisse).		
		potuerunt (potuerant).	
	in locum (locum).		
7.	partam rei militaris laudem (partem laudis militaris T, laudem rei militaris U).		
41, 2.		in (ad).	

B. G. VI.

	α	β	Coniecturae.
41, 3.		omnium (omnino). occupaverat (praeoccupaverat). tantum (*om.* α).	
42, 1.		casui (casu).	
43, 1.			equitum *add. Madvig.*
2.		pecora interficiebantur (*om.* α).	
3.	etiam (*om.* β).	a tanta (tanta).	
4.	circumspicerent (conspicerent T).		modo *codd. And. Ox.*; non modo αβ.
5.		a (ab).	
6.	et noctu (ut noctu). occultatus (occupatus).	aut silvis (*om.* α).	
44, 1.	vastatis regionibus (factis religionibus).		

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
1, 1.	dilectum (delectum).		de *recentiores pauci, Ald.*; *om.* αβ.
4.		conciliis (consiliis).	
5.		initium (initia). faciat (faciant). vindicet (vindicent).	
6.		Eius (*om.* α).	

7.		possit (posset).	
8.		acceperint (acceperant).	
2, 2.		possint (possent).	
		at (aut).	
		quo (quod).	
		gravissimae caerimoniae continentur (gravissima caerimonia continetur).	
3.	concilio (consilio).		
3, 1.	Conconnetodumno (Conetodũno).		
			Cenabum *semper scripsi contra codd. auctoritatem Glückium secutus.*
	frumentariae (frumentariae causa).		
2.			ubi quae *Chr. Schneid.*; ubique α U; ubi T.
			hunc *codd. Petav. And. Ox.* (hanc α, hinc β).
4, 1.		a (ab).	
	facile incendit (facere intendit).		
2.	Gobannitione (Gobannitio U, gobannitino T).		
	dilectum (delectum).		
3.		desistit (destitit).	
5.	quoque versus (quoquo versus).		
6.	Turonos (Tursonos U, tursũmos T).		
	Auleurcos (Aulurcos).		
		adiungit (adiungunt).	

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
4, 7.		iubet (iussit).	
10.		igni (igne).	
5, 6.		pronuntiaverint (pronuntiarint).	
		ponendum (proponendum).	
7.		se cum Arvernis coniungunt (cum Arv. iunguntur).	
6, 3.		arcesseret (arcerseret).	
		qui eo tempore pacati (eo tempore qui quieti).	
7, 1.		Lucterius (Lucretius).	
2.	accipit (accepit).		
3.	Narbonem (Narbonam; *sic semper in hoc capite*).		
4.			Arecomicis *Vascosanus;* arctomicis.
8, 2.		mons Cevenna (Cevenna).	
	discussa (discissa).		
	sudore (labore).		
3.	quidem (*om.* β).		
		possint β′ B (possent A′).	
		ut quam max. (et quam m.).	
4.	ac (*om.* β).		
			nuntiis *Aldus*; nuntii αβ.
	perferuntur (perferunt).		

		neu se (neve).	
		diripi patiatur (diripiantur).	
5.		in (per).	
9, 1.		usu T (usus α U).	
2.		a (ab).	
3.		omnibus suis (suis).	
4.	ibi (inde).		
		nactus (nanctus).	
6.		reduxit (reducit)	
	Gorgobinam (gortonam).		
		quos ibi (quod sibi).	
11, 1.		eoque (idque).	
2.		proferri (conferri).	
3.		conficeret (faceret).	
5.			diem *add. Pluygers.*
6.		contingebat (continebat).	
8.		Caesar (Caesari).	
	cuncti (vivi).		
		multitudini (multitudinis).	
9.		Ligerim (Ligerem).	
12, 1.	oppugnatione (ab oppugnatione).		
		desistit (destitit).	
2.		Biturigum positum in via Noviodunum (*om.* α).	
3.		proferri (conferri).	

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
12, 4.	administrarentur (administrantur).		
	antecesserat (antecesserant).		
6.		destrictis βB′ (districtis A′).	
13, 1.		proeliumque (proelium).	
		secum habere (habere secum).	
2.		produxerunt (perduxerunt).	
3.		quibus rebus (quibus).	
	in finibus (a finibus).		
14, 2.		et (aut).	
	prohibeantur (prohiberentur).		
3.		quod (ut).	
4.	secari (secare).		
	hos (*om.* β).		
		equitatu (equitibus).	
		deleri (diligi).	
5.			communis *add. Prammer.*
	quoque versus (quoquo versus).		
7.		cum (*om.* α).	
9.		ne (neu).	
10.		aestimari debere (aestimare).	
15, 2.		fit (*om.* α).	
		quod se prope (*om.* α).	

		sperabant (confidebant).	
3.		deliberatur (dicebatur).	
		placeat (placeret).	
4.		et praesidio (praesidio).	
	civitati (civitatis).		
16, 2.		gererentur (agerentur).	
	et quid (quid).		
17, 1.		palude (a paludibus).	
2.		desistit (destitit).	
3.	vox est ab iis (ex iis vox est).		
5.		infecta (incepta).	
7.		praestare (praestaret).	
			parentare *Ciacc.* parentarent *codd.*
8.	deferrentur (deferantur T. deferuntur U).		
18, 1.	turres adpropinquassent (turris adpropinquasset).		
		insidiandi (insidiarum).	
	eo (*om.* β).		
19, 1.			leniter *Codd. And. Ox. Pet.*; leviter α? β.
2.			in civitates *del. Paul.*
			atque aditus *B. Müller.* ac saltus $\alpha\beta$.
		certis custodiis (*om.* α).	
3.	videret (viderent).		
	existimaret (existimarent).		
4.	indignantes milites (indignatis militibus T).		
		ferre (perferre).	

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
19, 4.			quot *edd. vett.* quod αT, quid U.
5.		videat (videret).	
6.		consolatus (consolatos). reliquaque quae (reliqua quaeque).	
20, 3.			ipse sine *Bentley.* ipsum $\alpha\beta$.
4.		illic (illis).	
5.		impelleretur (inpelletur).	
6.		intervenerint (intervenirent).	
7.		a (ab).	
	posset (possit).		remittere *Stephan.* remitteret *codd.*
9.	vinculisque (vinclisque).		
10.	Hi iam ante edocti (hic iam docti). possent (possint).		
11.		profecisset (profecissent).	
12.		paene (*om.* α). hac (*om.* α).	
21, 1.	consuerunt (consueverant).		consueverunt *scripsi.*
2.		copiis (locis). submittantur (mittantur).	

22, 1.	cuiusque (huiusce).		
			(efficienda *codd.*, effingenda *Paul; sed cf. Quintil.* 12, 10, 9. *Macrob. Sat.* II 10, 12.)
		a T (ab).	
	traduntur (tradantur T).		
23, 1.	Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt (muris autem omnibus Gallicis haec fere forma est).		
		derectae (directae).	
2.		introrsus T. (extrorsus α U).	
4.	expleatur (compleatur).		
24, 1.	frigore (luto frigore).		
4.		materiam (materiem).	
		occurreretur (curreretur).	
5.	excubabant (excubarunt).		
25, 2.		qui (*om.* α).	
3.	alteri (altero).		
4.			ex parte *Ciacc.;* ea parte α, parte β.
26, 1.	ceperunt (fecerunt).		
2.	sperabant (putabant).		
		Vercingetorix habebat (Vercingetorigis aberant).	
3.	procurrerunt (procurrerant).		
		petiverunt (petierunt).	
4.		perstare (praestare).	
27, 1.	derectis (perfectis T).		

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
27, 1.		imbri (imbre).	
		arbitratus (arbitratus est).	
		suos quoque (suosque).	
2.		legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur β, *sed* in occulto *om.* T. (legionibusque extra vineas [extra castra vineas B′] in occulto expeditis cohortatus α).	
	ascendissent (excendissent).		
28, 1.	patentioribus (patentibus).		
			contra veniretur α β. contra *del.* *Faernus.*
2.			demittere; dimittere α β.
	continenti impetu (continuo).		
4.		Cenabensi (Genabi).	
5.		eo numero (numero).	
		eiecerant (eiecerunt).	
6.	silentio ex fuga (sic).		
	ex eorum consursu (concursu eorum).		
		oriretur T. (oreretur αU).	
29, 7.		sustinere possent (sustinerent).	

30, 1.	et maxime (maxime).		
			se *ed. Rom. a. 1469; om.* $\alpha\beta$.
4.		et perferenda (*om.* α).	
31, 1.		earum principes (eas).	
		donis pollicitationibusque (bonis pollicitationibus).	
2.		capi (capere A′, *om.* B′).	
4.		deminutae (diminutae).	
5.	Olloviconis (Alloviconis).		
32, 1.		Avarici (Avarico).	
		reficit βA′ (refecit B′).	
2.	veniunt (venerunt).		
3.		annuam (annum).	
	creatum esse (creatum).		
33, 1.	a bello (bello).		
		descenderet (discederet).	
		sibi (*om.* α).	
2.		de legibus aut iure (de iure aut de legibus).	
34, 1.		dissensionum (dissensionis).	
		iis U (hi is T., his α).	
			eaque quae *edd.* atque q̄ T. ea que *vel* ea quae *codd. cet.*
3.	Vercingetorix (a Vercingetorige).		
	fluminis (Elaveris).		

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
35, 1.			utrique esset exercitus *Stephanus;* utrique esset exercitui β, utrimque exisset exercitus α.
		poneret (ponebant).	
2.		Caesari (Caesaris).	
3.		positis (sitis).	
	postero die (postridie).		
4.			correptis *scripsi;* captis *codd.*
5.		progredi (egredi).	
	diei (*om.* β).		
		caperet (ceperat).	
6.		traductis (*om.* α).	
36, 1.		de oppugnatione desperavit, de obsessione (de expugnatione).	
2.		in monte (*om.* α).	
		civitatum A′β (civitatium B′).	
			dispici *Paul;* despici *codd.*
3.		civitatum (civitatium).	
	cotidie (*om.* β).		
4.		periclitaretur (perspiceretur).	
6.			tamen tenebatur *Oudendorp.* (tenebatur. Tamen).
7.	veniri posset (venire possent).		

		deiecto βM (deiecti A, deiectus B′).
37, 1.	adiudicatum (adsignatum).	
2.		eos T. (*om.* α).
3.		distineat T (destineat MU; dedistineat A B′).
	reliquas (reliquos).	
38, 1.	XXX (XL).	
3.		his (ipsis).
5.		omnes (multos).
9.		Continuo (*om.* α).
	interficit (intercipit).	
10.		in eodem (eodem).
	permanet B^1 (permonet *cet.*).	
39, 1.	loco (*om.* β).	
2.	et in (in).	
	magistratuum (magistrat' T, magistratū U).	
		pugnaverat (pugnaverant).
3.	fere (*om.* T).	
4.	provideat (B, providerat A′β).	
		si se A′β (ne se B′).
40, 2.		C. Fabium (Fabium).
3.		profugisse (fugisse).
5.	appellare (appellari).	
6.		et deditionem (et *om.* α).
7.		perfugit (profugit).

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
41, 1.			noctis *del. v. Goeler.*
	movit (movet).		
3.	omnis generis (omni genere).		
4.		vallo βA′ (valle B′). similem ad casum parare (similemque casum apparare).	
42, 1.	primis (trinis).		
2.		habeant A′β (habent B′).	
4.	proclinatam (inclinatam). plebemque (plebem).		
6.		ad arma (armatorum).	in *ed. Rom. 1469. om. αβ.*
43, 3.		et timore (timore).	
5.	civitatibus (*om.* β). a Gergovia (Gergovia).		
44, 1.		a timore (ab timore). similisque T (similis α). gerendae rei (rei gerendae).	
3.		silvestre (hunc silvestrem).	
4.	ab (a). quin (non dubitari quin).		
5.		locum (*om.* α).	

45, 1.			eo de *codd. And. Scalig.*; codē β (*et Ox.*), eis dē α.
		his (*om.* α).	
		pervagentur T (vagarentur α, pervagarentur U).	
2.			deque *Davis*; neque β.
		mulorumque produci neque hiis stramenta (*om.* α).	
3.	latius (cautius).		
		vagentur (vagarentur).	
6.		ad munitionem (munitionum).	
7.		ne (qui).	
	animadverterentur (animadverteretur).		
		velit β A′ (vellet B′).	
9.		vitari (mutari).	
46, 1.		murus (muros).	
		a (ab).	
	mille cc (cc).		
2.			huc *Nipperd.*; huic αβ.
	circuitus (circūitui).		
	spatium — augebat (spatio — augebatur).		
3.		longitudinem (longitudine).	
	qui (quo).		
			nostrorum *edd. vett.*; nostrum *codd.*

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
46, 3.	tardaret (tardarent).		
5.			Teutomatus *Ald.* uotomatus A β. votomapatus B′.
		nuda (nudata).	
47, 1.	cani (canere).	legionisque (legionique).	continuo *v. Göler.* contionatus $\alpha\beta$.
		constiterunt (constituit). At (Ac).	
2.	exaudito (audito).	magnae (magna). intercedebant (intercedebat). a (ab).	
3.	sibi esse (sibi). existimaverunt (existimabant). adpropinquarunt (adpropinquarent).		
4.	hostem (hostes).		
5.		mulieribus (a mulieribus).	
6.	muris (muro).	demissae (dimissae). L. Fabius (Labius.)	
7.	centurio (*om.* β). iis (his).		

	hos (eos).		
48, 1.		cursu (concursu B conversu A).	
3.	de muro (*om.* β).		
	passum (sparsum).		
49, 1.	ex castris (*om.* β).		
	ab (a).		
2.	depulsos (pulsos).		
50, 1.		pugnaretur (*om.* α).	
	ab (a).		
2.			pacatorum *Georges*; pacatum αβ.
3.		de muro (muro).	
	praecipitabantur (praecipitantur T).		
4.	Petronius (Petreius U, Pretor T).		
	a multitudine (multitudine).		
		sibi (sui).	
	iam (*om.* β).		
5.		paululum (paulum).	
51, 3.	hostes (hostem).		
4.		paulo (paulum).	
52, 1.		a (ab).	
2.	exposuit (exposito).		
			quod *Vielhaber*; quid αβ.
	cum (quod U, quid T).		
	accideret (acciperet).		
3.		quos (quod).	
		non (nec).	
4.	ab (in).		

f

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
52, 4.	et continentiam (*om* β).		
53, 1.	ad extremam orationem (ad extremum oratione).		
	virtuti hostium (hosti).		
	ex (e).		
2.			nihilo magis *Vascosanus*; nihilominus α β.
		eo (*om.* α).	
4.		Elaver (laber).	
			pervenit *add. Dittenb.*
		pontem (pontes).	
	reficit (effecit U; fecit T).		
	eoque exercitum traducit (exercitumque traduxit).		
54, 1.	ipsos (et ipsos).		
2.		Caesar (*om.* α).	
		maturari U, maturandi T (admaturari).	
		censuit TU² (constituit αU¹).	
		daret (dare).	
3.		compulsos (et compulsos).	
	copiis (sociis).		
4.	quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset (in		

	eam fortunam amplitudinemque duxisse).		
			eduxisset *Madvig*; deduxisset α.
	dimisit (dimittit).		
55, 3.		coemptum β A′ (coemptus B′).	
4.		Bibracte (Bibracti).	
		Convictolitavem (Convictolitabim).	
	amicitia (de amicitia).		
		instans (*om.* α).	
5.		aut itineris (*om* α).	
6.	civitatum (civitatium).		
7.		ab (a).	
		necui β A (nequo M B′).	
9.	ab (*om.* β).		
			in provinciam *Nicasius Hellebodius*; provincia β, ex provincia α.
	expellere (excludere).		
10.	transiri (transire).		
56, 2.			ne *Elberling.* ut $\alpha\beta$.
			nemo non tunc *Ciacconius.* nemo tunc β. ne metu α.
		faciendum (faciundum).	
		abiuncto T (adiuncto U α).	
3.		Ligerim (Ligerem)	
4.	refringeret (refringerent).		
5.	in Senones (inter Senonas).		

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
57, 1.	quod positum est (positum).		
58, 2.		Metiosedum (Mellodunum). *sic semper.*	fieri *scripsi cum cod. Ashb.*; confieri A′β. cumfieri B′.
3.		insula βM (insula silva AR*pr.* B).	
4.	circiter quinquaginta (*om.* β).	deprehensis (deprensis).	
		impositis (iniectis).	
6.	incendi (incendunt).	profugerant (fugerant).	
		profecti a (prospecta). in ripa T (in ripas U, ad ripas α).	
59, 1.	a Gergobia (Gergovia). et secundo (secundo). Ligeri B′ (Ligere A′β).		
2.	autem (*om.* β).		
3.		tum (cum)	
5.	Namque (Nam cum). alteram (altera).		
		tum (cum).	
60, 1.	consilio (concilio).	Itaque (*om.* α).	

			exspectare *Clarkius cum cod. Vindobonensi I.* exspectari *cett.*
4.		paulo post T (post paulo α U).	
61, 3.	exaudiri (audiri).		
5.		e regione A′ β (regione B′).	
		progrederetur (progrediatur).	
62, 2.		tot (*om.* α).	
	praesentem (*om.* β).		
	ab (a).		
	hostes pelluntur atque B′ (*om* A′ β).		
		duodecima A′ β (quinta decima B′).	
4.		pilis (telis).	
5.	cohortabatur A′ (hortabatur β, cohortatus B′).		
6.		At A′ β (*om.* B′).	
		etiam nunc A′ β (nunc etiam B′).	
		septimae legionis (a septima legione).	
8.		in praesidio T (praesidio *cett.*).	
		castra Labieni (Labienum).	
		victorum (victorumque).	
10.			inde die III *Whitte*; in diem α, inde β.

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
63, 1.	augetur (augebatur).		
5.		Re in controversiam deducta (et rem in c. deduci).	
6.		Conveniunt (Eodem conveniunt).	multitudinis *codd. And. Ox.*; multitudines α. β.
7.	neutris (neutri)	a (ab).	
8.	ab (a).	ferunt β M (fuerunt A B′). in se indulgentiam (indulgentiam in se).	
64, 1.		ille (ipse).	itemque *Deiter*; denique $\alpha\beta$. huc omnes $\alpha\beta$; huc *del. Nipperd.*
2.		acie (in acie).	
3.		se (*om.* α).	
4.			finitimi; finitimae T, finitimi ci U α.
5.		Eporedorigis (Eporedigeris). inferre (inferri).	
6.	Rutenos (in Rutenos).		
7.		Allobroges (Allobrogas).	

	ab (a).		
65, 1.			
2.	Caburi filio (duumviro).	coacta A′β (*om.* B′).	
	ac muros (murosque).		
3.			
5.	quod (ut).	cum βB′ (*om.* A′).	
66, 1.	toti Galliae (tota gallia).		sed et equitibus Romanis αβ. sed et *omiserunt vett. edd.*
2.	in sequanos (*om.* β).		
4.		ferre (ferri).	
5.	facere (confici).		in *codd. And. Ox..; om.* αβ.
	confidat (confidebat).		
6.	modo (*om.* β).		
		ne ipsos quidem (et ipsos quidem non).	
	hostibus futurum (hostium non defuturum).	quo (quod).	
7.			
	bis B′ (*om.* A′β).	uxores (uxorem).	
		perequitarit (perequitasset).	
67, 1.	iure iurando (ad ius iurandum).		
2.	una (una tunc).	a (*om.* α).	
3.		consistit (constitit).	intra *Nipperd.* inter *codd*

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
67, 4.		converti (constitui).	
5.	fugientes (fugientesque).		
6.	circumirentur AB′ (circumvenirentur Mβ).		
68, 1.		suas (*om.* α).	
	ex (e).		
2.			eductis *Madv.* deductis αβ.
		hostes Aβ (*om.* MB′).	
		milibus (milibus hostium α).	
3.		maxime (maxima parte exercitus).	
		confidebant(confidebat).	
		Alesiam (*om.* α).	
69, 1.		oppidum (oppidum Alesia).	
			positum *add. R. Schneider.*
3.		oppidum (id oppidum).	
5.	muro quae (muroque).		
	solem (*om.* β).		
	fossamque (fossam).		
		maceriam (materiam); *sic semper.*	
	praeduxerant (produxerant).		
6.	XI milia (X milia).		
7.	quibus in castellis (in quibus).		

		disponebantur (ponebantur).	
	tenebantur (detinebantur).		
70, 1.			a *add. Nitsche.*
	in longitudinem (*om.* β).		
3.	nostris (et nostris)		
		animus (animis).	
	hostes (et hostes sunt).		
		coartantur (coacervati tum).	
4.		muros persequuntur (munitiones sequuntur).	
6.		veniri βR (venire A′B).	
71, 1.	ab Romanis (a Romanis).		
	ab se (a se).		
		dimittere (demittere).	
2.	omnesque (omnes).		
		possint (possent).	
3	obtestaturque (obtestatur).		
	una (*om.* β).		
4.	tollerari B′M (tolerare Aβ).		
5.	datis mandatis (dictis).		
		qua erat nostrum opus (quam opus erat B′, quia opus erat AM).	
		dimittit (mittit).	
7.		a (ab).	

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
71, 8.		recipit T (recepit α U).	
72, 1.		eius (eius fossae).	
		solum βB′ (*om.* A′).	
		summa (summae fossae).	
		distabant (distarent); cf. V 19, 3.	
2.	pedes quadringentos (pedibus CCCC).		
	reduxit (deduxit).		
		spatium necessario esset (esset necessario spatio).	
		opus T (corpus α; *om.* U)	
	ad AR² (aut MB′, in β).		
		posset (possent).	
3.		demissis T (dimissis Uα).	
4.	post eas (postea).		
		aggeris (aggeres).	
	qui (ut).		
73, 1.		eodem (eo).	
			tueri *Chr. Schneid.* fieri *codd.*
		a (ab).	
3.		demissi U (dimissi αT).	
4.		quini erant (quini).	
		complicati (inplicati).	

5.		Ante hos obliquis (Quos obliquos).	
		in altitudinem pedum trium (tres in altitudinem pedes).	
6.	ex terra (e terra U; contra T).		
7.	pedes (pedes III).	virgultis (vinculis).	
		integebatur (tegebatur A'. impediebatur B').	
8.		ducti (iuncti).	
9.		infixis (infixae).	
	infodiebantur mediocribusque (effodiebantur. mediocribus).		
74, 1.		pares (pari).	
2.			ne autem *Hand.* aut αT. ut U.
75, 1.		ad (apud).	
		omnes (omnes hos).	
		civitati (ex civitate).	
		frumentandi rationem (frumentationem).	
2.	atque (et).		Ambivaretis *Steph.*; Ambluaretis *codd.*
3.	duodena milia (XII).		sena Andibus *Em. Hoffm.*; Senonibus *codd.*
		V (quina milia).	quaterna *scripsi.* IIII $\alpha\beta$.

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
75, 3.		Lexoviis (Lixoviis et Aulercis).	
			et *delevi*.
		Eburonibus (Eburonibus terna).	
4.			III milia *scripsi;* XXX $\alpha\beta$.
		Veneti (*om.* α).	
5.			Eburovices *scripsi;* lemovices $\alpha\beta$.
		contulerunt (compleverunt).	
		esse gesturos (gesturos).	
		dicerent (d cebant).	
		II (una A, XX una RB^2; MM una B′).	
76, 1.	ut antea (ita ut ante).		
	quibus ille pro (pro quibus).		
		atque ipsi Morinos (quae ipse morinis A′; quae ipsi morinos B′).	
2.	Tamen tanta (tanta tamen).		
3.			moveretur *Kraffert;* moverentur $\alpha\beta$.
		CCL (CCXXXX).	
	Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi haeduis (Commius Atrebas, Viridomarus et Eporedorix hedui).		

5.	fiduciae (fiducia).	
	neque (nec).	
	modo (*om.* β).	
		sustineri A′β (sustinere B′).
77, 2.		Apud quos (ac).
	quarum (quorum).	
3.	et magnae (ac magnae).	
5.		mollitia (molestia).
		repperiuntur (reperiantur).
6.	tantum apud me (nam apud me tantum).	
8.		hominum (in hominum).
		LXXX (LXXXX).
	propinquis (quid propinquis).	
9		hoc (hos).
		eos (*om.* α).
	subicere (addicere).	
10.		Romanos (Romanorum animos).
		animine (sine).
11.	si (*om.* β).	
	praesepto (praerepto).	
13.	Cuius-indicarem (*om.* β).	
		petiverunt (petierunt).
14.		umquam (ulla).
15.		qui (hi qui).
78, 1.		sint (sunt).

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
78, 1.			experienda arbitrantur *J. Lange;* experiantur α, expediantur β. ad Critognati sententiam descendant *Ald. Junt.;* ab Critognati sententia $\alpha\beta$, discedant α, descidant β.
2.		tamen (tamen tempore).	
	aut deditionis aut (deditionis et).		
4.	Romanorum (*om.* β).		
		orabant (orant).	
5.		custodiis (custodibus).	
79, 1.	reliquique (et reliqui).		
		longius (longe).	
	mille passibus ab nostris munitionibus (a nostris munitionibus quam mille passibus).		
2.		tria (quattuor).	
3.		concurritur (concurrunt).	
	fit (et).		
80, 1.	munitionum (munitionis).		
	educi (educit).		
2.		omnium militum intenti animi (omnes milites intenti).	
4.	pugna (pugnae).		
	et ii (hi).		

	ii **A′** (hi B′ β).		
5.		factum (*om.* α).	
		poterat (*om.* α).	
6.	hostes (hostem).		
8.			usque ad *vett. edd.* usque in α, ad β.
	insecuti (consecuti).		
10.	ii (hi).		
	ab alesia (alesię).		
81, 1.	media nocte (*om.* β).		
2.		reliquaque quae T (reliqua quaeque).	
	parant (parent).		
4.		suus cuiqueT (ut cuique).	
		ac glandibus Gallos (gallos glandibus).	
82, 1.		ab munitione (ad munitionem).	
		ipsi (*om.* α).	
	delati (delapsi).		
		interibant (interiebant).	
3.			praeparata erant *Ald.* praeparaverant $\alpha\beta$.
4.		revertuntur T (revererunt).	
83, 1.	ex (ab).		
2.	potuerant (poterant).		
	necessario (necessarioque).		
		leniter T (leviter α U).	
		fecerant (fecerunt).	

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
83, 4.		regionibus (legionibus). civitatum A′β (civitatium B′).	
5.	quid (qui). quoque M (quoquo *cett.*). meridies M (meridie *cett.*).		
8.	meridies (ad meridiem).		
84, 1.	arce (parte). musculos A′ (mulculos B′β).	reliquaque quae T (reliqua quaeque). paraverat (paraverant).	crates *Ursin.* castris α, a castris β.
2.	locis (locis occurrit). visa pars firma est (pars firma esset).		
3.		existit (extitit). virtute (salute).	
85, 1.		quaque T (qua). in (ex).	
2.	tempus (tempus praedicat).		
4.	Vercassivellaunum (Vercassilaunum).	Exiguum (Iniquum).	
6.	munitionem (munitione).		
86, 2.		pugnet (pugnaret).	

3.	ipse adit (At id T id U).		
4.			exscensu *Madvig.* ex adseensu α. atque ex adseensu β.
87, 1.	Mittit (Caesar mittit).		
	primo B′ (primum TA′).		
	Caesar (*om.* β).		
	integros (integro).		
2.		se sequi (sequi).	
3.	vim (vim una).		una XI *Vielhaber.* una XL B′; una de XL A′. de XL β.
88, 1.	turmisque (turmis).	consueverat (consuerat).	
2.	vallo (valle).		
3.	omissis (emissis).		
	gerunt (agunt).	appropinquant (adpropinquabant).	
4.		vertunt T (verterunt αU).	
		Sedulius (Asedullus).	
		Lemovieum (remustum).	
	Vercassivellaunus (Cassivellaunus).		
	Arvernus (Arvernorum).		
89, 1.	id (et).		
		neeessitatum A′β (necessitatium B′).	

B. G. VII.

	α	β	Coniecturae.
89, 5.	atque (et).		toti *Whitte;* toto $\alpha\beta$.
90, 3.	legiones (legionem).		
	mittit (mitti).		
	reddit (reddidit).		
4.		cum duabus (duabus cum).	
	Marcum (*om.* β).		
5.	legatum (*om.* β).		
	Basilum (*om.* β).		
8.		huius anni rebus (his litteris).	

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
Praef. 2.			conspirantibus *Landgraf.* comparantibus MB′β conparentibus A. *cf. Cic. nat. deor.* 2,19; 3,28. (*Acad. pr.* 28).
	novissimumque (novissimeque).		
	ab (ad).		
3.		legent βB′ (legerent A′) possint βB′ (possent A′).	
4.	operose (operosum).		
5.	rerum (rerum gestarum).		
9.		deesset (desit). ipso (ipsum).	
	vale (*om.* β).		

1, 2.			Romanis *cod. Jadrensis.* a Romanis $\alpha\beta$.
	exercitum populi Romani (populum R).		
3.		incommodi βA (incommode M incommodae B′).	
2, 1.		praeficit T (praefecit).	
		cum equitatus (equitum) *cf.* 35, 2.	
			XIII *Glareanus.* XII $\alpha\beta$.
2.	tuenda (*om.* β).		
		potuerant (potuerint AB; potuerunt MR).	
	coniurationesque (coniurationes).		
3, 1.			disiectis *Vascosanus;* deiectis $\alpha\beta$.
2.	erat (id erat).		
3.	hospitiis (auspiciis T aut spatiis U).		
5.	fidem (fide).		
4, 1.	ducenos (ducentos T, CC U).		
			L milia *scripsi* (IↃↃↃ); tot milia $\alpha\beta$. condonaturum *Vielhaber.* condonata $\alpha\beta$.
	recipit A′ (recepit B′β).		
		XL (XXXX A′B, XXX B²R).	
3.		XVIII (X et VIII).	
		Arari (Arare).	

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
4, 3.	educit M (ducit Aβ reducit B′).		
	explicandae (explicandi).		
5, 1.	constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis (ad necessitatem repente exigua constituerant aedificia).		
	dimiserant (amiserant).		
2.			collectis *Weissenborn, v. Göler.* coniectis αβ.
	tentoriorum (tentorium).		compegit *Hoffmann*; contegit αβ.
6, 1.	ne quod (quod).		
	esset (esse).		
2.		Correo (corbeo); *sic semper.*	
3.		a (ab).	T. *Junt;* L. β, Lucio α.
4.	Ita (Itaque).		
7, 1.	cognosceret (cognoscerent).		
2.	speculandi causa (spec. gratia).		
3.	inveniebat (cognoscebat).		
4.		aulercos (aulurcos).	
7.	plebis (plebei).		
8.		sese offerre (offerrent se). adduceret (adduceret et). permanere (permaneret).	

7, 8.	pabulatione (pabulationem).		
8, 1.		cognovisset (cognosset).	
	rebus (*om.* β).		
	suorum A′ (suarum B′; sua β).		
		prodirent (prodiret).	
2.	delectaeque (electaeque).		
	iam (*om.* β).		
	stipendio (stipendio functa).		
	in conlatione (conlocatione).		
4.	VII (*om.* β).		
		irent (iret).	
5.	paene (*om.* β).		
	conspectum (conspectu).		
9, 1.		Quas legiones .. accedere galli cum viderent (Cum .. legiones accedere galli viderent).	
	fiduciae (fiducia).		
3.		muniri (munire).	
	loriculam pro hac ratione eius altitudinis (coronis).		portione *Madvig;* hac ratione α.
		quinum denum (denum quinum).	
	ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur (hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur. Fossa duplici).		

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
9, 4.	quo tutior (IIII^{or} T). permitteret tela (tela permitteret U, tela permitterentur T).		
		qui U (quo α T). propior (pro prior). in ipso A′β (om. B′).	aut Gallorum α β. aut *om. cod. Ox.*
10, 2.	acriusque hostes (acriusque nostri). aut vicissim (ac vicissim).	eadem (eodem). dispersi (dispersis).	
3.		pabulatores (pabulatoris).	
4.	tamen (sed tamen).	inflabantur (nitebantur).	
5.		loci T (locis U α).	
11, 1.		oppugnari (oppugnare). nisi a maiore — XII, 2 adgrederentur (*om.* α).	
2.			quorum; quarum β. minueretur; inveniretur β.
12, 1.			delecta; deiecta β. eodemque; eademque β.
2.			nostros insidiae β. insidiae *del. Whitte.*
3.	mali (mala). dies (locus).	a peditibus (peditibus).	

4.	proelii se (proeliis se U, se proeliis T).		
	Vertisco (Vertisco Verutio).		
6.		inflantur(inflammantur).	
13, 1.		intermittunt U (intermittit α T).	
2.	equitibus (*om.* β).		
		interpositi (interpositis).	
	in resistendo B′ (in resistentib. T; resistentibus A′U).		
	ii (hi).		
4.		parvulis (minimisque).	
		adversis mediocribus (adverso mediocri casu).	
14, 1.			in castris *codd. And. Oxon. Voss. II.* castris $\alpha\beta$.
2.			pro *cod. Ciacconii*, in $\alpha\beta$.
3.		neque cedentes (*om.* α).	
	adgrediundos (lacessendos).		
	eo (*om.* β).		
4.	cum B′ (*om.* A′β).		
			castra a castris quae dimitterentur *scripsi*; castra castrisque dimitterent β. a castris castra α.
			dividi videret *Nipperdey*; dum divideret M B *pr.* β. dum videret A; divideret R B *corr.*

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
14, 4.			transeundique *scripsi*; quae transeundi α, transeundi β.
	tardare (tardari).		
	ab (a)		
5.	Ibi B′ (ubi A′β).		
15, 1.		paulatimque (paulatim).	
		auderent (possent).	
	perturbarentur (turbarentur).		
2.		Menapios (*om.* α).	
		munire A′β (muniri B′).	
3.		absolutis T (absolutos U ac solutis α).	
		stationibus (statione).	
4.		remanere T (permanere).	
5.		ubi consederant (ut consueverant).	
			considere *Laurer*; sedere αβ.
		commentariis (commentariis Caesaris).	
		collocaverunt (conlocarunt).	
16, 1.		turmas mittit (*om.* α).	
2.		fumum (summum iugum).	
3.		simulque calliditatis T (simul calliditatisque).	

17, 1.		conlocaret $A'\beta$ (conlocarat B′).
	quem in locum (in quem).	
		pabulatum (*om.* α).
2.		Caesar (*om.* α).
	solebat (soleret).	
	praemittit (praemisit T).	
18, 1.	dispositi (positi).	
		inpeditissimis aut flumine altissimo (aut inpeditissimo flumine).
3.	adventu (aditu).	
		primum $A'\beta$ (primus B′).
4.	incursum (impetum).	
	timorem (*om.* T).	
19, 1.	circumveniri (circumvenire).	
2.		iniretur $A'\beta$ (inirentur B′).
		cogit (coegit).
	missos (missos esse).	
		interpositi (interpositis).
4.	crebrique (crebrisque).	
	et nostris (nostris).	
	nuntii adferuntur (nuntia deferuntur).	
6.		itineribus (in itineribus).
	iis ipsi (ipsi).	
7.		quo fors tulerat (*om.* α).

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
19, 7.	α (*om.* β).		
8.	elatos (*om.* β).		
20, 1.			
2.			passuum *Frigell.*; plus minus αβ.
	obsidesque (et obsides).		cognita calamitate *del. Dittenb.*
		mittantur Λ′β (mittuntur B′).	
21, 1.	confugit (perfugit β, profugit T²).		
	id bellum (bellum).		
3.	adflictas (adfectas).		
4.			
		magnum tamen (tamen magnum).	
	esse consecutos (consecutos).		
	concitator (conciliator).		
23, 1.	insequenti (insequente T).		
		civitatum T (civitatium).	
	eventum (eventus).		
3.	Titus (*om.* β).		
4.			
		delectos (delectos idoneos).	
	ei (*om.* β).		
5.		tradidit (tradit).	
		et centurio (centurio).	
		vellet (vel).	

		Commium conficere a familiaribus prohibitus (a familiaribus prohibitus commii conficere hominem).	
		vulneravit (caput percussit).	
24, 1.	devictis (victis).		
	iam (*om.* β).		
	sed (et).		
		dimittere A′β (dimitteret B′).	
2.	in illis regionibus erat (illis regionibus praeerat).		
3.	legionem autem (legionemque).		XV *Nipperd.* duodecimam α. XII β.
	acciderat (accidisset).		impetu Istrorum *Madv.*; impetu eorum β. impetu incolae illorum α.
4.	depopulandosque (oppugnandosque).		
25, 1.		finium A′β (fines B′).	
	aut legiones (legiones).		
	atque (*om.* β).		
2.		exercitata (exercita).	
26, 1.	Caninius (Rebilus).	Romanorum permanserat (manserat Romanorum).	

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
26, 1.	cum pars B′ (pars A′ β).		
2.			Domnacus *scripsi secutus codices* TU, *qui plerumque exhibent* Donnacus, *et Orosium*; Dumnacus α.
			Lemoni *Oudend.*; Lemonū β; Limonem α.
4.	oppugnatione (oppugnationem).		
		Lemonum (limonem).	
27, 1.	Gai Canini Rebili (Canini). Quibus (his).		
2.			Duratio; Durati $\alpha\beta$. et Romanum *del. Frigell.*
		flumen Ligerim (flumine Ligeri).	
	traduxisset (transduxisset).		
3.		hostium venerat UT² omnium hostium venerat T. venerat hostibus α.	
	Caninio (cum Caninio). perterritos (territos).		
		eum (non eum).	
	petebant (petebat).		
4.	procedere (praecedere).		
		defatigatione (defetigatione).	
28, 1.		Insequenti (insequente).	

	omne (*om.* β).		
2.			Atius *Ursin.* Titatius $\alpha\beta$. parte *Nipperdey*; partim $\alpha\beta$.
3.		subsistentes (subsistentibus).	
4.			superatis *Ciacconius*; superatisque $\alpha\beta$.
29, 1.	cum (tum).		
2.	ac (*om.* β). perterritae (perterrita). magno (*om.* β).		
4.		milibus (milibus passuum).	
	aut armatorum (armatorum).	timore (tempore).	
30, 1.	drappetem (draptem); *sic semper.* civitatum (civitatium).	adscitis $A'\beta$ (*om* B′). latronibus $A'\beta$ (latrociniis B′).	
	commeatus (comitatus).	duobus milibus e fuga (duobus milibus ex fuga quinque A′ milibus ex fuga quinque B′).	
	in provinciam (in provincia).		
2.	Caninius (C. Antonius).		
31, 1.	accisas (accitas).		
2.	instigante (instante).		

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
31, 4.		Oceanoque (Oceano).	
32, 1.	libere vagandi latrociniorumque faciendorum (liberam vagandi latrocinandique).		
	finibus (agris).		
2.	novorum (novorum esset).		Uxellodunum R² (Auxiliodunum).
	suis (*om.* β).	quo (quod)	
33, 1.		excelsissimo U (excellentissimo T celsissimo α).	
34, 4.	Gaius (*om.* β).		
	moratur (conatur).	possit (posset).	
	plurimis in (pluribus).		resistit *Nitsche*; restitit $\alpha\beta$.
35, 2.			
	ad (in).		
4.	cum (*om.* β).	facit (fecit).	
5.	viderunt (videre).	Effugit (profugit).	
6.		amplius (longe amplius).	
36, 1.		qua re A′ β (qua B′).	
2.		perterreri T. (perterritos α, perterriti U).	

		et opprimi (opprimi).	
	ex caede refugisse (excedere fugere U. excedere refugere T).		
3.		in trina (intra).	
4.		hostes (hostis).	
	demissa (dimissa).		
	equitesque B′ (equites A′ β).		
	omnibus (hominibus).		
5.	equitesque B′ (equites A′ β).		
37, 1.	antea (*om.* β).		
38, 1.	XV B′ (XII A′; XVI β).		
		reliquit A′ β (relinquit B′).	
	capiendorum Belgis (ad capiendum bellum).		
3.	quorum (quorum consilio).		
	esse ortum (exortum esse T).		
	timore (metu).		Cotuatum *Frigell.*; gutruatrum A; gutuatrum B′ M; guttruatum U; guttruatrum T.
	depoposcit B (deposcit A′ β).		
4.	suis B′ (*om.* A′ β).		
5.	supplicium (supplicio).	ei A′ β (*om.* B′).	
			a Gutruato accepta $\alpha\beta$. a Gutruato *del. Oudend.*
		accepta A′ β (accepto B′).	
39, 1.	quoque in (et in quo).		

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
39, 2.	esse (*om.* β).		
3.	notum esse (notum).		
4.	Q. (*om.* β).		
	subsequeretur B′ (se subsequeretur A′ β)).		
40, 1.	Uxellodunum (Velodunum T Uledonum U).		
		cognovisset (cognosset).	
2. 3.	praeruptum undique oppidum uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat: in infimis enim sic (velodunum. Flumen averti loci natura praeruptum undique oppidum prohibebat. Sic enim imis).		
41, 1.		aquatum T (aquatorum).	
		ipsius (ipsum).	
		enim (*om.* α).	
		magnus (ubi magnus).	
		a fluminis (fluminis).	
2.	adversus (contra).		
			aggerem exstruere *scripsi*. aggerem instruere α; aggeres struere β.
	magno cum labore (cum magna).		
3.	decurrunt et eminus sine periculo proeliantur (decurrentes sine periculo proeliabantur).		

	vulnerant. Non deterrentur tamen milites nostri (vulnerabant ut tamen milites nostri non terrerentur).		
	et labore (*om.* β).		
4.			ad venas *scripsi;* ad vineas αβ, ad veneas R *pr.*
		et sine (sine).	
5		pedum A′β (pedes B′).	
			LX U² *Orosius;* VI αβ.
	quidem (*om.* β).		
		adaequaret A′β (aequaret B′).	
		superaret fastigium fontis (superare fontis fastigium posset).	
6.	aditum (aditus).		
	possent aquari (adaquarentur).		
	magna hostium (hominum).		
12, 1.	perterriti (territi).		
		sebo (sevo).	
	eodemque (eodem).		
	dimicationis periculo deterreant romanos (dimicatione et periculo romani deterrerentur).		
4.		excelso (et excelso).	Itaque prout quisque erat *scripsi;* ita quam (quam *om.* B′) quisque poterat αβ.

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
43, 2.	perterriti (territi).		
		suspensi B′ β (ignari A′).	
			in *add.* *Forchhammer*.
4.		suorum siti amissa (amissa siti suorum).	
		permanerent A′ β (permanebant MB′ A *corr.*).	
5.	perennis exaruit fons. Tantamque (fons perennis exaustus tantam).		
44, 1.	consiliorum suorum (consilii sui).		
	consilia inissent (rebellare coepissent).		
2.		vitam (vitamque).	
3.	et dolore (*om.* β).		
4.	Epasnacti (Epasneti).		
5.	mutandis (mutatis T).		
		haberet Caesarem T (deberet Caesarem habere).	
6.	Epasnactus (Epasnetus).		
45, 1.	compluribusque (compluribusque etiam).		
		nulli (nullis).	
2.		virtutis A′ β (virtutem B′).	
46, 1.	geri (gestas).		

		ipse adisset sed $A'\beta$ (adisset B').
	Galliae (*om.* β).	
	ut ibi (ubi).	
2.	celeriter feliciterque (feliciter et celeriter).	
	Caesarem (eum).	
		cum praesidio equitum [equitatū T]; (equitum praesidio α).
	Narbonem B' (Narbonam $A'\beta$).	
4.	M. B' (*om.* $A'\beta$).	
	Vatinio (Vatinio Tullio).	
	legatis B (legato $A'\beta$).	
		duas (duas legiones).
	deduxit (constituit).	
		Turonis (Turones).
	illam (*om.* β).	
	finibus (fines).	
5.		Ipse paucos dies (Paucos dies ipse).
		cognovisset (cognosset).
6.		habuerat, qualisquisque animo in rem publicam fuisset (habebat quali quisque fuisset animo in).

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
46, 7.		recepit hibernavitque A′β (recipit hibernatque B′).	
47, 2.	Atrebatum (Atrebatium).	maneret (esset).	
	commemoravi (commemoravimus; memoravimus T).		
48, 2.	virtutem (partam virtutem U, partem virtutem T).	quo A′β (quod B′).	
	id (*om.* β).		
	saepius (saepe).		
3.		omnium (*om.* α).	per fidem imposita *Gruter.*; per fidem interpositam B′, perfidia interposita A′β.
	paterentur impunita (inulta paterentur).		
4.	hoc (*om.* β).		
5.	coniungit (iungit).		
	a magnis viribus medium femur traicit Voluseni (medium femur eius magnis viribus traicit).		
6.	conversis equis (conversi).		
7.	fuga (fugam).		quod *cod. Norvic.*; quod ubi αβ.

	ac si (sic *cod. Norvic.*) proelio secundo B′ (*om.* A′β).		adeo *Whitte.* ab eo B′. *om.* A′β.
8.	et ibi (ibi).	datis A′β (*om.* B′).	
9.	Cuius (quam).		
10.	propterea (*om.* β).		L. *Aldus.* T. αβ.
	C. (et C.).		
11.	fuissent (fuisset).	pauca (pauca esse).	
49, 1.	continere (continendi).		
2.		decessum suum (descessu suo B′, discessu suo A′).	
	susciperet (susciperent).	nova βM (*om.* AB′).	
3.	iniungendo (imponendo).	commendaret (commendaverat).	
50, 1.			
2.	M. (*om.* β).		
3.	in (ut in T).		
	audierat (audivit).		
4.	simulque se et (simul se et U, simul et T).	insequentis (sequentis).	
	insolenter (*om.* β).		
	L. (*om.* β).		
	C. (*om.* β).		

B. G. VIII.

	α	β	Coniecturae.
50, 4.	suffragiisque (suffragii).		
		necessitudine (consuetudine).	
51, 1.	Exceptus est (Exceptus).		
	atque amore (*om.* β).		
		tum (cum).	
2.	erat (esset).		
3.			spectatissimi *Nipperd.* exspectatissimi αβ.
	praecipi (percipi).		
	humiliores A′U (meliores B′ opulentiores T).		
52, 1.	celeritate (cum celeritate UT^2).		
2.			maior ei commendatio *Kraffert;* maiore commendatione αβ.
3.	adduci potuit (potuit abduci).		
4.			minorem *scripsi;* minimum αβ.
			inferrent *Aldus;* inferret αβ.
5.			senatusconsultum per *Mommsen;* per se β; per α.
			evicerunt *Jurin.;* iusserunt αβ.
			morando discusserunt *Jurin.;* moderando discesserunt αβ.
53, 1.			M. *addidit Prammer.*
		discessionem (dissensionem α; discenssionem M).	

			transiit A; *edit. vett.* transit $\alpha\beta$.
2.		pararent (sperarent).	
	necessitates (necessitudines).		
54, 1.	Cn. (*om.* β).		
	C. (*om.* A′β).		
		hae (*om.* α).	
	uni (Caesari).		
2.	Cn. (*om.* β).		
		Caesaris (Caesari).	
3.	minime dubium esset adversariorum suorum B′ (adversariorum se spoliari nemini dubium esset A′β).		
	Pompeio (CN. Pompeio).		
		tueatur (tueretur).	
	deducebatur (ducebatur).		
5.		et (*om.* α).	
55, 1.		missas (remissas).	
		bellum Parthicum (Parthicum bellum).	
	Cn. (*om.* β).		

Restat, ut qua ratione in rebus orthographicis et grammaticis usus sim, breviter exponam. Nam in edendis scriptis eius, qui ipse in libris, quos de analogia composuit, de sermone accuratissime egerat linguasque hominum non casu quodam, sed certis legibus regi atque formari exposuerat, non licere putabam codicum auctoritatem atque adeo librariorum neglegentiam sequi, qui singulis locis singula verba varie scripserunt. Itaque eas formas, quas ex aliqua causa Caesari in usu fuisse cognovissemus vel coniceremus, eis quoque locis, quibus codices vel omnes repugnarent, in textum recipere non dubitavi. Nec tamen quam difficile sit de hac re recte iudicare, me fugit. Plerumque enim usum Caesaris aliunde cognoscere iam non possumus, nisi ex iisdem codicibus, quibus fidem habendam esse modo negavimus. Nimirum quanta cum socordia librarii officio functi sint, cum ex conspectu mendarum a Frigellio composito licet intellegere, tum ex nominibus gentium Gallicarum apparet, pro quibus saepissime monstra quaedam in libris manuscriptis reperiuntur. Itaque in nominibus propriis quidem scribendis fortasse rectius erat codicum fide neglecta eas formas restituere, quas a Glueckio, Holdero aliisque, qui harum rerum periti essent, genuinas esse demonstratum est. Sed cum etiam eorum opinioni, qui Caesarem ipsum fortasse in nominibus nonnullis scribendis erravisse vel Romanorum magis quam Gallorum consuetudini commoditatique inserviisse ex numero testimoniorum manu scriptorum abundanti et copioso efficerent, aliquid tribuendum esse censerem, mediam quandam viam ingressus sum. Etenim quamquam contra codicum testimonia Mommsenum (C. I. L. XII) secutus *Varagri*, quam formam ipsi Caesari probatam esse ex Dione apparet (39, 5, 2), semper pro

Veragri restitui, tamen cum codicibus plurimis ubique *Haedui* pro *Aedui*, *Rauraci* pro *Raurici*, *Divitiacus* pro *Diviciacus* scripsi. Hac in re si forte erravi, tamen eo, quod non sine ratione consilioque egi, me excusatum iri spero.

Fortunae nomen locis plerisque a littera maxima incipiendam curavi, propterea quod Caesarem, sicuti postea Wallensteinium, huic numini imprimis confisum esse cum ex notissima Plutarchi narratiuncula (vit. Caes. 36), tum ex ipsis commentariis cognoscimus, quibus Fortuna quid valeat, saepe exponitur. — In scribenda praepositione *a* vel *ab* regulam secutus sum a Meuselio constitutam (Fleckeisen. Annal. 1885; J. B. XI, 184), ut ante consonantes b, c, f, g, m, p, q, t, (v) semper scripserim *a*. Atque hoc certe recte fecisse mihi videor. Sed quod ante consonantes d, j, l, n, r, s admisi unam formam *ab*, in eo forte ultra progressus sum, quam fas erat, praesertim cum neque in monumento Ancyrano neque in Digestorum libris ante consonantes forma *ab* inveniatur (exceptis paucissimis Digestorum locis). Sed quo magis oculi animique discipulorum usui constanti adsuescerent, praeceptis grammaticorum potius quam librariorum fide dubia niti licere arbitratus sum. — *Vinculum*, quae vox quater in his commentariis occurrit I 4, 1; III 9, 3; IV 27, 3; VII 20, 9, duobus locis in α, duobus in β per syncopen mediae *u* exaratum est. Mihi quidem forma *vincla* sermoni vulgari conveniens, Caesaris stilo limato indigna videbatur. Ob eandem causam VI 27, 1 cum β scripsi *articulisque*. (Meus. J. B. XII 275).[1]) —

1) In Monumento Ancyrano legitur sane *periclum, saeclaris, spectaclum*. Sed quis in scriptis Caesarianis *periclum* tolerari posse concedat?

Verba cum praepositione *de* composita *deminuere* et *derigere* semper per *e* scripsi, quamquam in omnibus codicibus VI 8, 5 legitur *dirigi* nec praeterea huius verbi formae aliae nisi participium *derectus* in scriptis Caesarianis reperiuntur. Sed formam *derigere* Caesaris temporibus usitatam fuisse et C. F. W. Mueller ad Cic. p. Qu. Rosc. § 11, pro Caec. § 22, pro Mur. §§ 3; 77 et Ribbeckius in Prolegomenis ad Vergilium scriptis p. 401 demonstraverunt. — Quod V 40, 7; VII 78, 1 *valetudo* scripsi obstantibus aliquot codicibus, in quibus *valitudo* exaratum est, in eo Caesaris usum constantem servavi. — Semper scripsi *defatigare, defatigatio*, quae forma bis in omnibus codicibus legitur VII 41, 2; 85, 5, sed *effercire* VII 23, 2 praetuli contra codicum *α* testimonia propter analogiam formarum *confercire, refercire* (Meusel J. B. XII 275). — Voci *harpagonem* VII 81, 1 aspirationem addidi codicibus obstantibus, itemque voci *humeri* VII 50, 2; 56, 4 codicibus priore loco omnibus adsentientibus, posteriore solo M repugnante. — Semper scripsi *coicere* (cf. Lachm. ad Lucr. p. 136, Ribb. Prol. ad Verg. p. 393), *circumire* (quamquam Vergilius Aen. XI, 761 *circuit* dixit; cf. Chr. Schneid. ad B. G. V 2, 2, Jord. ad Cic. p. Caec. p. 280, Neue II p. 736), *animadvertere, arcessere.* Nam forma *accersitum* semel tantum I 44, 2 in omnibus libris legitur, contra forma *arcessere* quater vel quinquies: II 20, 1; III 11, 2; 23, 3; VII 65, 4; praeterea III 9, 10, qui locus tamen in *β* omissus est. Accedit, quod *acceso* vetustior forma ob eamque causam a Caesare non admissa esse videtur. — Formas *volgus*, *volnus*, *volnerare*, quae raro ac ne in omnibus quidem codicibus leguntur, abieci. Caesar ipse quomodo scripserit, dubitari potest, quoniam Quintiliani praeceptores 'seruom ceruomque', *u* et *o* litteris scripserunt (Quint. I 7, 26). Sed *optimus*,

maximus ut mediam *i* litteram, quae veteribus *u* fuerat, acciperent, Gai primum Caesaris inscriptione factum esse Quintiliani testimonio (I 7, 21) constat; idem Cassiodorius de orthogr. 150, 10 Varrone auctore confirmat, cum scribit: '*Lacrumae* an *lacrimae*, *maxumus* an *maximus*, et si qua similia sunt, scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem per *i* eiusmodi verba solitum esse enuntiare et scribere, inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam.' His certissimis testimoniis efficitur, ut etiamsi codices non adstipularentur, tamen omnes formae per *u* scriptae expungendae sint. Nec tamen codices dissentiunt. Legitur enim Meuselio teste *finitumus* in omnibus libris II 32, 2; VI 2, 3; 43, 1[1]), sed tricies quinquies *finitimus*; sexies vel septies decies codices discrepant; *maritimus* in omnibus III 8, 1; 5. IV 20, 3; V 11, 8, septies in bello Gallico codices discrepant; *maximus* sexagies ter in omnibus, quater codices discrepant; *optumus*, *plurumus* omnino non reperiri videntur in codicibus; *acerrime* legitur in omnibus VII 50, 1; 62, 4; *acerrume* V 43, 5; 44, 3 in AB*pr.*; *audacissime* in *α* et *β* II 10, 3, *audacissume* V 15, 4 in A'B*pr.*; *fortissimus* quater in omnibus, *fortissumi* V 44, 1 in B; *gravissimus* quater in *α* et *β*, *gravissume* IV 31, 2 in B[1], V 54, 5 in A'. V 30, 2 in B; *munitissimum* VII 13, 3 in omnibus, *munitissumis* V 57, 1 in A'B; *aestimare* semper excepto uno loco V 1, 9, ubi *aestumare* exstat in *α*; *existumare* octies legitur in quibusdam codicibus classis *α*, semel V 13, 2 in T; ter, VII 40, 5; 47, 4; 77, 8, in Holderi editione expressum est *existumare* nulla scripturae discrepantia indicata, sed his quoque locis in T exaratum

1) Sed in T his quoque locis exaratum est *finitimis*.

est *existimare.* Ceteris locis *existimare* in omnibus codicibus legitur.

Nonne eo, quod fere semper in codicibus classis α formas obsoletas invenimus, manum grammatici deprehendimus, qui suo ingenio fretus libro recensendo formas vetustas, quas a Caesare improbatas esse aliunde scimus, adspergere studebat? Quem quod Holder omnibus locis modo enumeratis secutus est, probari non potest. Equidem ne *tegumentum* quidem admisi, quod VI 21, 5 in B′ exaratum est, cum *tegimentum* II 21, 5 videatur exstare in omnibus libris manuscriptis. Sed semper scripsi *recuperare*, quae forma bis, V 27, 6 et VII 76, 2, exstat in omnibus codicibus, *reciperare* semel, VII 15, 2; ceteris quinque locis codices discrepant, sed ita ut in codicibus classis β forma *recuperare* praevaleat. Videtur Caesar propter nomen tritissimum, quo recuperatorum munus significatur, formam vetustam et vulgarem *recuperare* admisisse, quamquam in monumento Ancyrano exaratum est *reciperare* V 34. 39. Item fortasse sermoni castrensi in eo cessit, quod *porta decumana* — uno loco VI 37, 1 in α legitur *decimana* — scripsit, cum formam *decumus* certe vitaverit. — *Planicies* forma per c scripta, quamquam Holdero teste saepe in codicibus classis α legitur, tamen optimo iure a Meuselio damnata est nec videtur in codicibus classis β exstare.[1]) — *Amentum* exhibetur a codicibus β, *ammentum* a codicibus α. Equidem illos secutus sum, propterea quod quomodo *exagimen* contractum est in *exāmen*, item ex *agimentum* factum est *āmentum.* Dubitanter tamen scripsi *quoqueversus*, vereorque magnopere, ne errave-

---

1) VII 69, 3 per errorem in textum huius editionis inrepsit.

rim ac debuerim scribere *quoquoversus*, quod in codicibus β bis, VII 4, 5 et 14, 5, traditum est, cum tertio loco, III 23, 2, in β quoque exstet *quoquevcrsus*. In codicibus classis α *quoquoversus* non legitur, sed aut *quoqueversus* aut *quoqueversum̄*.

Sequitur, ut de nominum et verborum flexione pauca adnotemus. Caesarem igitur sicut forma *luxuries* abstinuit, ita eum ne *mollities* quidem vel *materies* dixisse putaverim. Quamquam enim *mollitiem* exaratum est VII 20, 5 in omnibus codicibus, *materiem* in α VII 24, 4, ablativus *materie* in β IV 17, 8, tamen *mollitia* legitur in β VII 77, 5 (*molestia* α), nominativus *materia* quinquies, genetivus *materiae* bis, ablativus *materia* ter in omnibus codicibus, ut nesciam an VII 20, 5 *mollitiem* emendandum sit. Id quoque, quod VI 14, 4 accusativum *vulgum* admisi, vereor ne male fecerim. Nam quamquam *vulgus* et masculini et neutrius generis esse a Diomede, Charisio, Probo, Nonio, Servio, Cledonio, Consentio, Pompeio, Prisciano traditur (loci a Neuio I 653 compositi sunt), tamen num Caesar masculino usus sit, dubium est, quoniam accusativum *vulgus* I 46, 4 consensus codicum α et β tuetur, utramque autem formam is, qui analogiae deditus erat, amplexus esse non credendus est. Rectius igitur fortasse erat VI 14, 4 cum Harrio scribere *vulgus*. Etiam in bello civili 3, 29, 3 legitur: *quae opinio edita erat in vulgus*. Neque magis credendum est eum formam *dorsus* probavisse, quippe quae Prisciano teste (I p. 170, 4) vetustissimis in usu fuerit. Itaque ob hanc quoque causam VII 44, 3 lectionem codicum α improbavi. Nominativo quoque *valles* Caesar liberandus esse videbatur; scripsi igitur *vallis* VI 34, 2 omnibus codicibus obstantibus; VII 47, 2 lectionem codicum β *satis magnae valles intercedebant* recepi

itemque V 49, 8 *vallem transire.* — Accusativos in *im* terminatos probavi hos: *turrim Ararim Ligerim Sabim Scaldim* (Scaldem α) *Tamesim.* Ac de *turrim* nescio an aliter iudicaturus fuerim, si ultimus Lexici Meuseliani fasciculus mihi iam praesto fuisset. Nam cum in commentariis de bello Gallico scriptis *turrim* numquam legatur in β, fortasse ii, qui textum in α traditum constituerunt, suae aetatis grammaticorum praecepta secuti (cf. Charis. Diom. Priscianum ap. Neuium I p. 196 sq.) formam *turrim* Caesari invito inculcaverunt. — Ablativos per *i* terminavi hos: *igni* (sic septies traditum est in omnibus, bis *igne* in α), *imbri* VII 27, 1 (sic β, *imbre* α), *navi* (sic quater in omnibus, ter *nave* in β), *turri* (sic semper in omnibus), *Arari, Ligeri*; contra *Bibracte* cf. Neuium I p. 232. — Genetivi pluralis terminationem *-ium* abieci in vocibus *civitas, necessitas* (Meusel. J. B. XI, 181). — Accusativis pluralis tertiae declinationis omnibus dedi terminationem — *es* (cf. Frigell. III, 1 p. 41), ut scripserim *conantes* (I 47, 6 *conantis* β), *continentes* (VI 31, 2 *continentis* U), *timentes* (VII 7, 4 *timentis* β), *altiores* (VIII 9, 4 *altiorisque* U), *campestres* (VII 83, 8 *campestris* β), *complures* (*compluris* I 18, 3 in omnibus, VII 32, 1 in T; 18ies *complures* in omnibus), *omnes* (*omnis*: III 8, 3; VII 16, 3; 29, 3 in α et β. VII 9, 2 α T. VI 34, 1 A′β. I 51, 1; VI 43, 4; 18, 3 α. VII 14, 4 A′T. VII 10, 2; 36, 1 BT^1. II 14, 3 M. II 5, 4 B^2T^1. V 53, 2 B^1. II 3, 4; V 2, 3 β. IV 13, 6; VI 27, 4; 35, 4; VII 17, 7; 45, 3 T. II 1, 1 U. I 44, 3 B^2. Caes. in Anticat. prior. ap. Prisc. VI 36 p. 227, 3 K. Reliquis 64 locis in omnibus codicibus exstare videtur *omnes.*), *pedestres* (III 20, 4 *pedestris* β), *tres* (*tris* VI 32, 3 A′, V 24, 3 T^1), *civitates* (*civitatis* I 44, 3; VII 89, 5 M), *cohortes* (*cohortis* III 1, 4 B^2T^1), *crates* (VII 81, 2 *cratis* β),

fines (*finis* I 2, 5 A¹ T¹), *hostes* (*hostis* II 25, 1 in *α* et U. I 53, 5 *α*. IV 25, 1 A′. VII 50, 5 B), *legiones* (*legionis* VIII 15, 3 A), *naves* (*navis* IV 25, 1. V 11, 4 T; reliquis 23 locis semper *naves*), *paludes* (*paludis* II 16, 4 A′B¹), *partes* (*partis* VI 34, 1 in *α* et *β* Holdero, A′*β* Frigellio teste. VI 43, 4 *α*. VI 33, 3 AB, VI 32, 3 A′, reliquis 23 locis *partes*), *pelles* (*pellis* IV 1, 10 in *α* et *β*), *tempestates* (*tempestatis* III 13, 6 B¹), *testes* (*testis* I 52, 1 *α*. VII 29, 4 Riccard.), *turres* (*turris* VII 17, 1 Riccard., VIII 9, 3 *α*), *Alpes* (*Alpis* III 1, 1 T¹, III 1, 2 T¹ B²), *Nantuates* (*Nantuatis* III 1, 1; 6, 5 *αβ*). — Quod Caesar in libris de analogia docuisse traditur omnes dativos singularis nominum quartae declinationis sine *i* littera dicendos (Gell. 4, 16, 9), hoc in commentariis, cum unum omnino huius rei exemplum exstet VI 42, 1 *casu*, ipse servasse non videtur. Itaque illo quoque loco codices *β*, quippe qui *casui* exhibeant, rectum, ut saepe, tradidisse mihi persuasum est. Neque aliter iudico nunc de genetivo *acie*, qui II 23, 1 legitur in *α* T Scalig. Vindob. I, cum in B²U traditum sit *aciei*. Illa quoque forma unicum exemplum est, quo codicibus si minus omnibus, at tamen nonnullis praeceptum confirmatur illud, quo Caesarem *huius die* et *huius specie* dicendum putavisse Gellius narrat (9, 14, 25).

Inermus dixerit Caesar an *inermis* si quaeritur, nos quidem ad eam opinionem propensiores sumus, ut forma *inermis*, quae analogia similium formationum *indemnis*, *imberbis*, *immunis* commendatur, eum usum esse credamus, sive haec vetustior, sive, ut Neuius arbitratur (II³ p. 150), recentior erat altera illa *inermus*. Huic nostrae sententiae codices adstipulantur. Nam e quattuor locis, quibus haec vox in commentariis de b. G. scriptis legitur I 40, 6; II 27, 1; III 29, 1; VI 38, 2,

unus dubius est I 40, 6 quo β *inermes*, α *inermos* exhibet. — Non sibi constitit Caesar, cum III 19, 6 nominativum masculini generis *alacer*, sed II 18, 2 *silvestris* scripsit. Haec eadem forma *silvestris* legitur in α VI 34, 2 *aut locus silvestris aut palus impedita*, ubi β exhibet *aut locis silvestribus palus impedita*. Hic lectionem in α traditam recepi, quae illo altero loco II 18, 2 confirmatur. — Pronominum dativos *altero*, *alterae*, *nullo*, *toto*, quorum quisque semel invenitur, removi, quod codices ter inter se non consentiunt. Legitur enim *altero* VII 25, 3 in β (*alteri* α), *alterae* V 27, 5 in α (*alteri* β), *nullo* VI 13, 1 in α (*nulli* β); uno loco VII 89, 5 in α et β legitur *toto*. Hic igitur codicum auctoritate spreta scripsi *toti*, quod idem facere veritus sum in Hirtii loco VIII 34, 4 *toto oppido munitiones circumdare*. — Accusativum pluralis masculini generis *duo* Caesarem vel dixisse vel scripsisse eo non evincitur, quod VII 33, 3 haec forma in omnibus codicibus legitur; videntur enim numeri in eis libris, ex quibus codices nostri transscripti sunt, non per litteras, sed per signa expressa esse. Ob eandem causam suspecta est forma *duum*, quae III 17, 5 legitur in α, cum in β exaratum sit *duorum*. (Meusel J. B. XII, 275).

De verbis pauca habeo, quae adiciam. Abhorruisse Caesarem a forma tertiae personae pluralis perfecti in *ere* terminatae Neuius (II² p. 391), Schnorr de Carolsfeld (Die Reden bei Sallust p. 35), Wölfflinius (Arch. VIII, 143) viderunt; cf. Chr. Schneid. ad III 21, 2. Legitur I 25, 6 *circumvenire* MU, *circumvenere* AB′TU². I 32, 3 *permanere*; *permansere* A. III 21, 1 *vertere* AB′, *vertére* B, *verteř* MU, *verterunt* T[1]). IV 27, 7 *convenire* α, *convenere* β. VI 8, 6 *viderunt* α, *videre* β. (VIII 35, 5

1) Hoc in textum recipere debui.

viderunt α, videre β). Item Caesarem vitavisse contractas formas perfecti *cognovi* C. Wagener et Meuselius (J. B. XI 113) ostenderunt, cum Hirtius VIII 26, 3 scripserit *cognosset*. Sed perfecti *consuevi* formae breviores, si Meuselius recte numeravit, 26ies in omnibus codicibus exstant. Atque his quidem locis nihil mutavi. Sed ceteris locis, cum altera codicum classis formam integram exhibebat, eam in textum recepi. Nec tamen in editionibus criticis — itaque ne in Meuselii quidem lexico — omnes loci, quibus in T integra forma exarata est, indicati sunt. — Gerundii formas semper per *e*, numquam per *u* scripsi. Nam Caesarem his vetustis terminationibus — *undi*, — *undum* non magis usum esse credo, quam superlativis in — *umus* desinentibus. Atque codicum quidem lectiones notavi has: *faciundi* I 7, 5 α T (*faciendi* U); IV 17, 2 β (*faciendi* α). *faciundae* V 41, 4 α (*faciendae* β). *faciundum* VII 56, 2 α (*faciendum* β). VII 87, 5 U (*faciendum* α T). *satisfaciundi* V 54, 3 B′ (*satisfaciendi* A′ β). *ferundum* V 52, 6 α (*ferendum* β). *interficiundi* V 29, 2 in omnibus, ut videtur. *potiundi* II 7, 2 M?BA². (*potiendi* AB² β.) *potiundorum* III 6, 2 α (*potiendorum* β). Cf. Jord. ad Cic. pro Caec. c. I. — Verbi *nancisci* participium perfecti apud Caesarem semper sonuisse videtur *nactus*, de qua re satis habeo lectores delegasse ad Meuselii lexicon, qui tamen in eo errat, quod Schneiderum in editione sua semper *nactus* scripsisse dicit. Nam is VII 9, 3 recepit *nanctus*. — Imperfecti coniunctivus verbi *oriri* ter legitur in commentariis de b. G. scriptis, nullo loco codicibus inter se consentientibus: V 53, 1 *oreretur* α *oriretur* β A²R²M²; VI 9, 5 *oreretur* A′B *oriretur* RTB²(U?); VII 28, 6 *oreretur* α U *oriretur* TM². Non dubitavi ubique cum T scribere *oriretur*, quam formam Caesari propter analogiam placuisse putarem. — Eieci formas

obsoletas *redicbat* II 8, 3 et *intericbant* VII 82, 1, quae in α exstant. — Denique purgavi textum expuncto verbo vulgari *conficri*, quod in editionibus Caesaris legitur plurimis VII 58, 2 *postquam id difficilius conficri animadvertit*. Nam cum in B′ traditum sit *cumfieri*, apparet *cum*, ut saepius (bell. Afr. 40, 5; 50, 3. *simul atque — cum* b. Afr. 4, 3) a librario per errorem additum esse post *postquam*, deinde ex *cumfieri* ortum esse *confieri*. Accedit, quod in codice Egmondano et, ut Meuselius benigne mecum communicavit, in Ashburnhamiano legitur *fieri*. Sicut nostro loco, etiam b. c. 1, 62 Caesar dixit *etsi difficulter fiebat*. Verbum *confieri*, quo et Caesar et Cicero abstinuerunt, non ante Livium (5, 50, 7; *defieri* 9, 11, 6) in sermonem pedestrem inrepsit.

Haec habui, quae de rebus grammaticis exponerem. Iam subsistamus; nam nimis multa iam huic libello praemisisse mihi videor. Itaque quamquam restant quaedam, quae de elegantia Caesaris atque de verborum delectu disserere in animum induxeramus, tamen haec melius erit in aliud tempus atque alium locum distulisse. Superest igitur, ut iis hominibus doctis, qui me in opere adiuverunt, sicut iam privatim feci, ita etiam hoc publico loco gratias agam, imprimis Meuselio Wölfflinioque, qui semper sciscitanti mihi humanissime responderunt ac multa me docuerunt, praeterea patri meo et Schleeio amico, qui in plagulis corrigendis strenuam operam mihi praestiterunt.

Corrigenda.

Pag. 17,	I	25, 6	scribe	*ab*.
„ 38,	II	4, 4	„	cognoverant.
„ 66,	III	21, 1	„	verterunt.
„ 74,	IV	7, 4	„	*se*.
„ 153,	VII	12, 2	„	Noviodunum.
„ 185,	VII	69, 3	„	planities.

I.

C. IULI CAESARIS
COMMENTARII
DE
BELLO GALLICO.

LIBER PRIMUS.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum 1
unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui
ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi 2
omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt.
Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona
et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt 3
Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate pro-
vinciae longissime absunt, minimeque ad eos merca-
tores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos
animos pertinent, important, proximique sunt Germanis,
qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter
bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos 4
Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis
cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos
prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.
Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, 5
initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna
flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab
Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad sep-
tentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, 6
pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant
in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Ga- 7
rumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem
Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter
occasum solis et septentriones.

1 II. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et di-
tissimus Orgetorix. Is M. Messala M. Pisone consu-
libus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis
fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omni-
2 bus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus
3 praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc faci-
lius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii
continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo
atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis di-
vidit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est
inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et
flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis
4 dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur
et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua
ex parte homines bellandi cupidi magno dolore ad-
5 ficiebantur. Pro multitudine autem hominum et pro
gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere
arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL,
in latitudinem CLXXX patebant.

1 III. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis
permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum per-
tinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam
maximum numerum coëmere, sementes quam maximas
facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum
proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare.
2 Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse
duxerunt: in tertium annum profectionem lege confir-
3 mant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is
4 sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere
persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius
pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et
ab senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut
regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante
5 habuerat; itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Divitiaci,

qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac
maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, per-
suadet eique filiam suam in matrimonium dat. Per- 6
facile factu esse illis probat conata perficere, propterea
quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset:
non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Hel-
vetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna
conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter 7
se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per
tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae
imperio sese potiri posse sperant.

IIII. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. 1
Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere
coëgerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni
cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix 2
ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia
X, undique coëgit et omnes clientes obaeratosque suos,
quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit;
per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum civitas 3
ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conare-
tur multitudinemque hominum ex agris magistratus
cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, 4
ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem con-
sciverit.

V. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, 1
quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis
exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati 2
sunt, oppida sua omnia, numero ad XII, vicos ad CCCC,
reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne,
praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut 3
domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia peri-
cula subeunda essent, trium mensium molita cibaria
sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis 4
et Tulingis et Latovicis finitimis suis, uti eodem usi

consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis pro-
ficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant
et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugna-
rant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

1 VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus
domo exire possent: unum per Sequanos, angustum
et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum,
vix qua singuli carri ducerentur, mons autem altissi-
mus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent;
2 alterum per provinciam nostram, multo facilius atque
expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et
Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit
3 isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppi-
dum Allobrogum est proximumque Helvetiorum fini-
bus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet.
Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono
animo in populum Romanum viderentur, existimabant,
vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur.
4 Omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt,
qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies
erat a. d. V. Kal. April. L. Pisone A. Gabinio con-
sulibus.

1 VII. Caesari cum id nuntiatum esset eos per pro-
vinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe
proficisci et, quam maximis potest itineribus, in Gal-
liam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit.
2 Provinciae toti quam maximum potest militum nume-
rum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio
una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi.
3 Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt,
legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius
legationis Nammeius et Verucloetius principem locum
obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo
maleficio iter per provinciam facere, propterea quod

aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate
id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat 4
L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab
Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum
non putabat; neque homines inimico animo data facul-
tate per provinciam itineris faciendi temperaturos ab
iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium 5
intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, con-
venirent, legatis respondit diem se ad deliberandum
sumpturum: si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, 1
militibusque, qui ex provincia convenerant, ab lacu Le-
manno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem
Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia
passuum XIX murum in altitudinem pedum XVI fossam-
que perducit. Eo opere perfecto praesidia disponit, 2
castella communit, quo facilius, si se invito transire
conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam con- 3
stituerat cum legatis, venit et legati ad eum reverte-
runt, negat se more et exemplo populi Romani posse
iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur,
prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe deiecti navibus 4
iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rho-
dani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam
interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati
operis munitione et militum concursu et telis repulsi
hoc conatu destiterunt.

VIIII. Relinquebatur una per Sequanos via, qua 1
Sequanis invitis propter angustias ire non poterant.
His cum sua sponte persuadere non possent, legatos 2
ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore
a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione 3
apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat ami-
cus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matri-

monium duxerat, et cupiditate regni adductus novis
rebus studebat et quam plurimas civitates suo bene-
4 ficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit
et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire
patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Se-
quani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine
maleficio et iniuria transeant.

1 X. Caesari renuntiatur Helvetiis esse in animo per
agrum Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum
fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus ab-
2 sunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, in-
tellegebat magno cum periculo provinciae futurum,
ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis
patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet.
3 Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum
legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus
contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae
circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et,
qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes
4 erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi
Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus
5 occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Com-
pluribus his proeliis pulsis ab Ocelo, quod est *oppi-
dum* citerioris provinciae extremum, in fines Vocon-
tiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde
in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos
exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rho-
danum primi.

1 XI. Helvetii iam per angustias et fines Sequano-
rum suas copias traduxerant et in Haeduorum fines
2 pervenerant eorumque agros populabantur. Haedui
cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos
3 ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: Ita se omni
tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in

conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum
in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.
Eodem tempore, *quo* Haedui, Ambarri, necessarii et 4
consanguinei Haeduorum, Caesarem certiorem faciunt
sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim ho-
stium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhoda- 5
num vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cae-
sarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum
nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non 6
exspectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis socio-
rum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum 1
et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili leni-
tate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non
possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis trans-
ibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est 2
tres iam partes copiarum Helvetios id flumen tradu-
xisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reli-
quam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e
castris profectus ad eam partem pervenit, quae non-
dum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes 3
adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese
fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt.
Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas 4
Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus 5
unus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria,
L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum
sub iugum miserat. Ita sive casu sive consilio deo- 6
rum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insig-
nem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps
poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publi- 7
cas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius
soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini
eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

1 XIII. Hoc proelio facto reliquas copias Helvetio-
rum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum
2 curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino
eius adventu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX
aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno
die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius
legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux
3 Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare egit: Si pa-
cem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam
partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos
4 Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello
persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incom-
modi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum.
5 Quod improviso unum pagum adortus esset, cum ii,
qui flumen transissent, suis auxilium ferre non pos-
sent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tri-
6 bueret aut ipsos despiceret. Se ita a patribus maio-
ribusque suis didicisse, ut magis virtute contenderent,
7 quam dolo aut insidiis niterentur. Quare ne commit-
teret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate
populi Romani et internecione exercitus nomen caperet
aut memoriam proderet.

1 XIIII. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus
dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii
commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius
ferre, quo minus merito populi Romani accidissent:
2 qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse
difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commis-
sum a se intellegeret, quare timeret, neque sine causa
3 timendum putaret. Quod si veteris contumeliae obli-
visci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo
invito iter per provinciam per vim temptassent, quod
Haeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent,
4 memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam

insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias intulisse admirarentur, eodem pertinere. Con- 5
suesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, 6
si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Haeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico 7
respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem 1
facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Haeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novis- 2
simum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublati Helvetii, quod D equitibus 3
tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio 4
continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita 5
dies circiter XV iter fecerunt, ut inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

XVI. Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum, 1
quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter 2
frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura

non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia
3 suppetebat; eo autem frumento, quod flumine Arari
navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod
iter ab Arari Helvetii averterant, a quibus discedere
4 nolebat. Diem ex die ducere Haedui: conferri, com-
5 portari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit
et diem instare, quo die frumentum militibus metiri
oporteret, convocatis eorum principibus, quorum mag-
nam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et
Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem vergo-
bretum appellant Haedui, qui creatur annuus et vitae
6 necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat,
quod, cum neque emi neque ex agris sumi possit, tam
necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis
non sublevetur; praesertim cum magna ex parte eorum
precibus adductus bellum susceperit, multo etiam gra-
vius, quod sit destitutus, queritur.

1 XVII. Tum demum Liscus oratione Caesaris ad-
ductus, quod antea tacuerat, proponit: Esse nonnullos,
quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui
2 privatim plus possint quam ipsi magistratus. Hos
seditiosa atque improba oratione multitudinem deter-
3 rere, ne frumentum conferant, quod debeant: praestare,
si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gal-
4 lorum quam Romanorum imperia perferre; neque du-
bitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una
cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi.
5 Ab eisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur,
6 hostibus enuntiari: hos a se coërceri non posse. Quin
etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit,
intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob
eam causam, quamdiu potuerit, tacuisse.

1 XVIII. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem,
Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluri-

bus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter con-
cilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, 2
quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque auda-
cius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse
vera: Ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna 3
apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum
rerum novarum. Complures annos portoria reliquaque
omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta
habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat
nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse et 4
facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum 5
numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum
se habere neque solum domi, sed etiam apud finitimas 6
civitates largiter posse atque huius potentiae causa
matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac
potentissimo conlocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem 7
habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum
in alias civitates conlocasse. Favere et cupere Helvetiis 8
propter eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine Cae-
sarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius
deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae
atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, 9
summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire;
imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam
de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam 10
in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum
paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae
factum ab Dumnorige atque eius equitibus (nam equi-
tatui, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix
praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum per-
territum.

XVIIII. Quibus rebus cognitis, cum ad has su- 1
spiciones certissimae res accederent, quod per fines
Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter

eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu
suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset,
quod a magistratu Haeduorum accusaretur, satis esse
causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animad-
2 verteret aut civitatem animadvertere iuberet. His om-
nibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris
summum in populum Romanum studium, summam in
se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam
cognoverat: nam ne eius supplicio Divitiaci animum
3 offenderet, verebatur. Itaque priusquam quicquam cona-
retur, Divitiacum ad se vocari iubet et cotidianis inter-
pretibus remotis per C. Valerium Troucillum, principem
Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam om-
4 nium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur; simul
commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallo-
rum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae sepa-
5 ratim quisque de eo apud se dixerit; petit atque hor-
tatur, ut sine offensione animi vel ipse de eo causa
cognita statuat vel civitatem statuere iubeat.

1 XX. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem com-
plexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem
2 statueret: Scire se illa esse vera, nec quemquam ex
eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum
ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille
minimum propter adulescentiam posset, per se crevisset;
quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gra-
3 tiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese
tamen et amore fraterno et existimatione vulgi com-
4 moveri. Quod si quid ei a Caesare gravius accidissit,
cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, ne-
minem existimaturum non sua voluntate factum: qua
ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averteren-
5 tur. Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret,
Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem

orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit,
uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius
voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se 6
vocat, fratrem adhibet; quae *hic* in eo reprehendat,
ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur,
proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspi-
ciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare
dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, qui-
buscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus 1
hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius
castris VIII, qualis esset natura montis et qualis in
circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntia- 2
tum est facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum,
legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis
ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis
ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de 3
quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos
contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Con- 4
sidius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in
exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum
exploratoribus praemittitur.

XXII. Prima luce, cum summus mons ab Labieno 1
teneretur, ipse ab hostium castris non longius MD
passibus abesset neque, ut postea ex captivis com-
perit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset,
Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit mon- 2
tem, quem ab Labieno occupari voluerit, ab hostibus
teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cogno-
visse. Caesar suas copias in proximum collem sub- 3
ducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praecep-
tum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius
copiae prope hostium castra visae essent, ut undique
uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato

4 nostros exspectabat proelioque abstinebat. Multo deni-
que die per exploratores Caesar cognovit et montem
ab suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium
timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi
5 renuntiasse. Eo die, quo consueverat intervallo, hostes
sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra
ponit.

1 XXIII. Postridie eius diei, quod omnino biduum
supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret,
et quod a Bibracte, oppido Haeduorum longe maximo
et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII
aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter
2 ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. Ea res
per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum,
3 hostibus nuntiatur. Helvetii seu quod timore per-
territos Romanos discedere a se existimarent, eo magis,
quod pridie superioribus locis occupatis proelium non
commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi
posse confiderent, commutato consilio atque itinere
converso nostros ab novissimo agmine insequi ac laces-
sere coeperunt.

1 XXIIII. Postquam id animadvertit, copias suas
Caesar in proximum collem subducit equitatumque,
2 qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim
in colle medio triplicem aciem instruxit legionum
3 quattuor veteranarum; in summo iugo duas legiones,
quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia
auxilia conlocari ac totum montem hominibus compleri.
et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab
his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit.
4 Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta
in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie
reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam
nostram aciem successerunt.

XXV. Caesar primum suo, deinde omnium ex con- 1
spectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem
fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit.
Milites e loco superiore pilis missis facile hostium 2
phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis destrictis
in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam 3
erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno
ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se
inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis
commode pugnare poterant, multi ut diu iactato 4
bracchio praeoptarent scutum manu emittere et nudo
corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem 5
referre et, quod mons suberat circiter mille passuum
spatio, eo se recipere coeperunt. Capto monte et suc- 6
cedentibus nostris Boii et Tulingi, qui hominum mili-
bus circiter XV agmen hostium claudebant et novissi-
mis praesidio erant, ex itinere nostros ab latere aperto
adgressi circumvenere, et id conspicati Helvetii, qui
in montem sese receperant, rursus instare et proelium
redintegrare coeperunt. Romani conversa signa biper- 7
tito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac
summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

XXVI. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pu- 1
gnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus
non possent, alteri se, ut coeperant, in montem rece-
perunt, alteri ad impedimenta et carros suos se con-
tulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima 2
ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre
nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedi- 3
menta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros
obiecerant et e loco superiore in nostros venientes
tela coiciebant et nonnulli inter carros raedasque
mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnera-
bant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castris- 4

que nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter hominum milia CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die orto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri nisi triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

1 XXVII. Helvetii omnium rerum inopia adducti
2 legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum ex-
3 spectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent,
4 poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa circiter hominum milia VI eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

1 XXVIII. Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi
2 purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, per-
3 fugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latovicos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit et, quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit,

ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime 4
ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus 5
Haeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent, concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXVIIII. In castris Helvetiorum tabulae repertae 1
sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum 2
omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milium CCLXIII, Tulingorum milium XXXVI, Latovicorum XIIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. Summa omnium 3
fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto totius fere Gal- 1
liae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt: Intellegere sese, tametsi pro veteribus 2
Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea 3
quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia oportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates sti-

4 pendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius
Galliae in diem certam indicere idque Caesaris volun-
tate facere liceret; sese habere quasdam res, quas ex
5 communi consensu ab eo petere vellent. Ea re per-
missa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne
quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio manda-
tum esset, inter se sanxerunt.

1 XXXI. Eo concilio dimisso idem principes civita-
tum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petie-
runtque, uti sibi secreto de suo omniumque salute
2 cum eo agere liceret. Ea re impetrata sese omnes
flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non minus se
id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent,
enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetra-
rent, propterea quod, si enuntiatum esset, sum-
3 mum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est
pro his Divitiacus Haeduus: Galliae totius factiones
esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos,
4 alterius Arvernos. Hi cum tantopere de potentatu
inter se multos annos contenderent, factum esse, uti
ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesseren-
5 tur. Horum primo circiter milia XV Rhenum transisse;
posteaquam agros et cultum et copias Gallorum ho-
mines feri ac barbari adamassent, traductos plures;
nunc esse in Gallia ad C et XX milium numerum.
6 Cum his Haeduos eorumque clientes semel atque
iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos
accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque
fractos, qui et sua virtute et populi Romani hos-
pitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuis-
sent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos
civitatis et iure iurando civitatem obstringere, sese
neque obsides repetituros neque auxilium a populo

Romano imploraturos neque recusaturos, quo minus
perpetuo sub illorum dicione atque imperio essent.
Unum se esse ex omni civitate Haeduorum, qui adduci 8
non potuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret.
Ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad 9
senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque
iure iurando neque obsidibus teneretur. Sed peius 10
victoribus Sequanis quam Haeduis victis accidisse,
propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum
finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani,
qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc
de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, prop-
terea quod paucis mensibus ante Harudum milia ho-
minum XXIIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes
pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes ex 11
Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhe-
num transirent: neque enim conferendum esse Galli-
cum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem
victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut 12
semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium
factum sit Admagetobrigae, superbe et crudeliter im-
perare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et
in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res
non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. Ho- 13
minem esse barbarum, iracundum, temerarium: non
posse *se* eius imperia diutius sustinere. Nisi quid in 14
Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis
idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo
emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Ger-
manis, petant fortunamque, quaecumque accidat, ex-
periantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, non du- 15
bitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum
sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel 16
auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria vel

nomine populi Romani deterrere posse, ne maior mul-
titudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque
omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

1 XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita omnes,
qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere
2 coeperunt. Animadvertit Caesar unos ex omnibus
Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri fa-
cerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius
3 rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesiit. Nihil
Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti per-
manere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam
omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Hae-
4 duus respondit: Hoc esse miseriorem et graviorem for-
tunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne
in occulto quidem queri neque auxilium implorare
auderent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si
5 coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen
fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines
suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in
potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

1 XXXIII. His rebus cognitis Caesar Gallorum ani-
mos verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem
curae futuram: magnam se habere spem et beneficio
suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis
2 facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et
secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi
eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in pri-
mis quod Haeduos, fratres consanguineosque saepe-
numero a senatu appellatos, in servitute atque in di-
cione videbat Germanorum teneri eorumque obsides
esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod
in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et
3 rei publicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Ger-
manos consuescere Rhenum transire et in Galliam

magnam eorum multitudinem venire populo Romano
periculosum videbat neque sibi homines feros ac bar- 4
baros temperaturos existimabat, quin, cum omnem
Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fe-
cissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam
contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia
nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam ma-
turrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus 5
tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat,
ut ferendus non videretur.

XXXIIII. Quam ob rem placuit ei, ut ad Ario- 1
vistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti
aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret:
velle sese de re publica et summis utriusque rebus
cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si 2
quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum
fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire opor-
tere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes 3
Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque
exercitum sine magno commeatu atque molimento in
unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum 4
videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut
Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV. His responsis ad Caesarem relatis iterum 1
ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quo- 2
niam tanto suo populique Romani beneficio adfectus,
cum in consulatu suo rex atque amicus ab senatu
appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam
referret, ut in conloquium venire invitatus gravaretur
neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum
putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum ne 3
quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum
in Galliam traduceret; deinde obsides, quos haberet
ab Haeduis, redderet Sequanisque permitteret, ut,

quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret;
neve Haeduos iniuria lacesseret neve his sociisque
4 eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi popu-
loque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam
cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam
M. Messala M. Pisone consulibus senatus censuisset,
uti quicumque Galliam provinciam obtineret, quod
commodo rei publicae facere posset, Haeduos ceteros-
que amicos populi Romani defenderet, se Haeduorum
iniurias non neglecturum.

1 XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse
belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quem ad
modum vellent, imperarent: item populum Romanum
victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum ar-
2 bitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano
non praescriberet, quem ad modum suo iure uteretur,
non oportere se a populo Romano in suo iure im-
3 pediri. Haeduos sibi, quoniam belli fortunam temptas-
sent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios
4 esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui
5 suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Haeduis
se obsides redditurum non esse neque his neque eorum
sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo manerent,
quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent;
si id non fecissent, longe his fraternum nomen populi
6 Romani afuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret se
Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum
7 sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, congrede-
retur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatis-
simi in armis, qui intra annos XIIII tectum non subis-
sent, virtute possent.

1 XXXVII. Haec eodem tempore Caesari mandata
referebantur, et legati ab Haeduis et a Treveris venie-
2 bant: Haedui questum, quod Harudes, qui nuper in

Galliam transportati essent, fines eorum popularentur:
sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redi-
mere potuisse; Treveri autem, pagos C Sueborum 3
ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire cona-
rentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres.
Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturan- 4
dum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum
cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus
facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam ce- 5
lerrime potuit, comparata magnis itineribus ad Ario-
vistum contendit.

XXXVIII. Cum tridui viam processisset, nuntiatum 1
est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occu-
pandum Vesontionem, quod est oppidum maximum
Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus
processisse. Id ne accideret, magnopere sibi praeca- 2
vendum Caesar existimabat. Namque omnium rerum, 3
quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido
facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam 4
ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod
flumen Dubis ut circino circumductum paene totum
oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non am- 5
plius pedum MDC, qua flumen intermittit, mons con-
tinet magna altitudine, ita, ut radices eius montis ex
utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus 6
circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit.
Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus 7
contendit occupatoque oppido ibi praesidium conlocat.

XXXVIIII. Dum paucos dies ad Vesontionem rei 1
frumentariae commeatusque causa moratur, ex percon-
tatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercato-
rum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, in-
credibili virtute atque exercitatione in armis esse
praedicabant (saepenumero sese cum his congressos

ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre
potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occu-
pavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque
2 perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis mili-
tum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa
Caesarem secuti non magnum in re militari usum
3 habebant: quorum alius alia causa inlata, quam sibi
ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat,
ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore
adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant.
4 Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas
tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum
querebantur aut cum familiaribus suis commune peri-
culum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta
5 obsignabantur. Horum vocibus ac timore paulatim
etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, mili-
tes centurionesque, quique equitatui praeerant, pertur-
6 babantur. Qui se ex his minus timidos existimari
volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris
et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter
ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut
7 satis commode supportari posset, timere dicebant. Non-
nulli etiam Caesari nuntiabant, cum castra moveri
ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes mi-
lites neque propter timorem signa laturos.

1 XXXX. Haec cum animadvertisset, convocato con-
silio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis
centurionibus vehementer eos incusavit: primum quod,
aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi
2 quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se
consule cupidissime populi Romani amicitiam adpe-
tisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio dis-
3 cessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi cognitis
suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta

eum neque suam neque populi Romani gratiam repudia-
turum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum 4
intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua vir-
tute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius 5
hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum
Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis non minorem
laudem exercitus quam ipse imperator meritus vide-
batur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu,
quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam a nobis
accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, quan- 6
tum haberet in se boni constantia, propterea quod,
quos aliquamdiu inermes sine causa timuissent, hos
postea armatos ac victores superassent. Denique hos 7
esse eosdem Germanos, cum quibus saepenumero Hel-
vetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum
finibus plerumque superassent, qui tamen pares esse
nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum 8
proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quae-
rerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis
Gallis Ariovistum, cum multos menses castris se ac
paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, de-
sperantes iam de pugna et dispersos subito adortum
magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui 9
rationi contra homines barbaros atque imperitos locus
fuisset, hac *Ariovistum* ne ipsum quidem sperare
nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in 10
rem frumentariam simulatione angustiasque itineris
conferrent, facere arroganter, cum aut de officio impe-
ratoris desperare aut praescribere auderent. Haec sibi 11
esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones
subministrare, iamque esse in agris frumenta matura;
de itinere ipsos brevi tempore iudicaturos. Quod non 12
fore dicto audientes neque signa laturi dicantur, nihil
se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exer-

citus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta For-
tunam defuisse aut aliquo facinore comperto avaritiam
esse iniunctam; suam innocentiam perpetua vita, feli-
13 citatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque
se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, reprae-
sentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra
moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum
apud eos pudor atque officium an timor plus valeret.
14 Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola
decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique
eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar
et indulserat praecipue et propter virtutem confidebat
maxime.

1 XXXXI. Hac oratione habita mirum in modum
conversae sunt omnium mentes summaque alacritas et
2 cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima
legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se
optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum geren-
3 dum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legi-
ones cum tribunis militum et primorum ordinum cen-
turionibus egerunt, uti Caesari satis facerent: se neque
umquam dubitasse neque timuisse neque de summa
belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimavisse.
4 Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per
Divitiacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat,
ut milium amplius L circuitu locis apertis exercitum
duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est.
5 Septimo die, cum iter non intermitteret, ab explora-
toribus certior factus est Ariovisti copias ab nostris
milia passuum XXIV abesse.

1 XXXXII. Cognito Caesaris adventu Ariovistus le-
gatōs ad eum mittit: quod antea de conloquio postu-
lasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset
2 seque id sine periculo facere posse existimaret. Non

respuit condicionem Caesar iamque eum ad sanitatem
reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti de-
negasset, ultro polliceretur, magnamque in spem 3
veniebat pro suis tantis populique Romani in eum
beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia
desisteret. Dies conloquio dictus est ex eo die quintus.
Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos 4
mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad
conloquium Caesar adduceret; vereri se, ne per in-
sidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu
veniret: alia ratione sese non esse venturum. Caesar 5
quod neque conloquium interposita causa tolli volebat
neque salutem suam Gallorum equitatui committere
audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis
Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis
decimae, cui maxime confidebat, imponere, ut prae-
sidium quam amicissimum, si quid opus facto esset,
haberet. Quod cum fieret, non inridicule quidam ex 6
militibus decimae legionis dixit plus, quam pollicitus
esset, Caesarem facere: pollicitum se in cohortis prae-
toriae loco decimam legionem habiturum ad equum
rescribere.

XXXXIII. Planities erat magna et in ea tumulus 1
terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio
a castris utriusque aberat. Eo, ut erat dictum, ad 2
conloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis
devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit; item
equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ario- 3
vistus, ex equis ut conloquerentur et praeter se denos
ut ad conloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ven- 4
tum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum
beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset ab
senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa;
quam rem et paucis contigisse et ab Romanis pro maxi-

5 mis hominum officiis consuesse tribui docebat; illum,
cum neque aditum neque causam postulandi iustam
haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea
6 praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres
quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Hae-
7 duis intercederent, quae senatus consulta quotiens quam-
que honorifica in eos facta essent, ut omni tempore
totius Galliae principatum Haedui tenuissent, prius
8 etiam, quam nostram amicitiam adpetissent. Populi
Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque ami-
cos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate,
honore auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam
populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?
9 Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis
dederat: ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum
inferret; obsides redderet; si nullam partem Germa-
norum domum remittere posset, at ne quos amplius
Rhenum transire pateretur.

1 XXXXIIII. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca
2 respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: Trans-
isse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et
arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque
praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes ha-
bere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum
voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod
3 victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis,
sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civi-
tates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra
habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas
4 ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se ite-
rum paratum esse decertare; si pace uti velint, ini-
quum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate
5 ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Romani
sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse opor-

tere, atque se hac spe petisse. Si per populum Roma-
num stipendium remittatur et dediticii subtrahantur,
non minus libenter sese recusaturum populi Romani
amicitiam, quam adpetierit. Quod multitudinem Ger- 6
manorum in Galliam traducat, id se sui muniendi,
non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testi-
monio esse, quod nisi rogatus non venerit et quod
bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Gal- 7
liam venisse quam populum Romanum. Numquam
ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae
provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet? Cur 8
in suas possessiones venerit? Provinciam suam hanc
esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi
non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic
item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpel-
laremus. Quod ab senatu Haeduos amicos appellatos 9
diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum
esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum
proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse neque
ipsos in his contentionibus, quas Haedui secum et cum
Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse.
Debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod 10
exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa
habere. Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex 11
his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro
hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis 12
sese nobilibus principibusque populi Romani gratum
esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios com-
pertum habere, quorum omnium gratiam atque ami-
citiam eius morte redimere posset. Quod si discessisset 13
et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno
se illum praemio remuneraturum et, quaecumque
bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo
confecturum.

1 XXXXV. Multa a Caesare in eam sententiam dicta
sunt, quare negotio desistere non posset: neque suam
neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime
merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam
2 potius esse Ariovisti quam populi Romani. Bello
superatos esse Arvernos et Rutenos a Q. Fabio Maximo,
quibus populus Romanus ignovisset neque in provin-
3 ciam redegisset neque stipendium imposuisset. Quod
si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret,
populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium:
si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere
esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti
voluisset.

1 XXXXVI. Dum haec in conloquio geruntur, Cae-
sari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumulum
accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in
2 nostros coicere. Caesar loquendi finem fecit seque
ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino
3 telum in hostes reicerent. Nam etsi sine ullo periculo
legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat,
tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus
dici posset eos a se per fidem in conloquio circum-
4 ventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est,
qua arrogantia in conloquio Ariovistus usus omni
Gallia Romanis interdixisset impetumque in nostros
eius equites fecissent, eaque res conloquium ut dire-
misset, multo maior alacritas studiumque pugnandi
maius exercitui iniectum est.

1 XXXXVII. Biduo post Ariovistus ad Caesarem
legatos misit: Velle se de his rebus, quae inter eos
agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti
aut iterum conloquio diem constitueret aut, si id
minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.
2 Conloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis,

quod pridie eius diei Germani retineri non poterant,
quin in nostros tela coicerent. Legatum ex suis sese 3
magno cum periculo ad eum missurum et hominibus
feris obiecturum existimabat. Commodissimum visum 4
est C. Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium,
summa virtute et humanitate adulescentem, cuius pater
a C. Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter
fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa
iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et
quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum
mittere et una M. Metium, qui hospitio Ariovisti ute-
batur. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, 5
cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud se 6
in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo prae-
sente conclamavit: Quid ad se venirent? an speculandi
causa? Conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit.

XXXXVIII. Eodem die castra promovit et milibus 1
passuum VI a Caesaris castris sub monte consedit.
Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias 2
traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra
fecit eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex
Sequanis et Haeduis supportaretur, Caesarem interclu-
deret. Ex eo die dies continuos V Caesar pro castris 3
suas copias produxit et aciem instructam habuit,
ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas
non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum 4
castris continuit, equestri proelio cotidie contendit.
Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. 5
Equitum milia erant VI, totidem numero pedites velo-
cissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli sin-
gulos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis
versabantur. Ad eos se equites recipiebant: hi, si quid 6
erat durius, concurrebant; si qui graviore vulnere
accepto equo deciderat, circumsistebant; si quo erat 7

longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta
erat horum exercitatione celeritas, ut iubis sublevati
equorum cursum adaequarent.
1 XXXXVIIII. Ubi eum castris sese tenere Caesar
intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum
locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus
DC ab his, castris idoneum locum delegit acieque
2 triplici instructa ad eum locum venit. Primam et
secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire
3 iussit. Hic locus ab hoste circiter passus DC, uti
dictum est, aberat. Eo circiter hominum XVI milia
expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae
copiae nostros perterrerent et munitione prohiberent.
4 Nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas acies
hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Mu-
5 nitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxi-
liorum, quattuor reliquas legiones in castra maiora
reduxit.
1 L. Proximo die instituto suo Caesar ex castris
utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus
castris progressus aciem instruxit hostibusque pugnandi
2 potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire
intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit.
Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae
3 castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque
usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas
copias Ariovistus multis et inlatis et acceptis vulneribus
4 in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret Caesar,
quam ob rem Ariovistus proelio non decertaret, hanc
reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo
esset, ut matres familiae eorum sortibus et vaticina-
tionibus declararent, utrum proelium committi ex usu
5 esset necne; eas ita dicere: non esse fas Germanos
superare, si ante novam lunam proelio contendissent.

LI. Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque 1
castris, quod satis esse visum est, reliquit, omnes
alarios in conspectu hostium pro castris minoribus
constituit, quod minus multitudine militum legiona-
riorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem
alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad
castra hostium accessit. Tum demum necessario Ger- 2
mani suas copias castris eduxerunt generatimque con-
stituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomannos,
Tribocos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, om-
nemque aciem suam raedis et carris circumdederunt,
ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres impo- 3
suerunt, quae in proelium proficiscentes passis manibus
flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis tra-
derent.

LII. Caesar singulis legionibus singulos legatos et 1
quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque vir-
tutis haberet; ipse ab dextro cornu, quod eam partem 2
minime firmam hostium esse animadverterat, proelium
commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato 3
impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque
procurrerunt, ut spatium pila in hostes coiciendi non
daretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum est. 4
At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange
facta impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt 5
complures nostri milites, qui in phalangem insilirent
et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent.
Cum hostium acies ab sinistro cornu pulsa atque in 6
fugam coniecta esset, ab dextro cornu vehementer mul-
titudine suorum nostram aciem premebant. Id cum 7
animadvertisset P. Crassus adulescens, qui equitatui
praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui intra aciem
versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris sub-
sidio misit.

1 LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes
hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt,
quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco
2 circiter v pervenerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi
tranatare contenderunt aut lintribus inventis sibi salu-
3 tem pepererunt. In his fuit Ariovistus, qui navi-
culam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reliquos
4 omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duae
fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam
domo secum eduxerat, altera Norica, regis Voccionis
soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque
in ea fuga periit; duae filiae: harum altera occisa,
5 altera capta est. C. Valerius Procillus cum a custo-
dibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum
6 Caesarem hostes equitatu persequentem incidit. Quae
quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria
voluptatem attulit, quod hominem honestissimum pro-
vinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum
ex manibus hostium sibi restitutum videbat neque
eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quic-
7 quam Fortuna deminuerat. Hic se praesente de se ter
sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur
an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se
8 esse incolumem. Item M. Metius repertus et ad eum
reductus est.

1 LIIII. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi,
qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt;
quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos
2 insecuti magnum ex his numerum occiderunt. Caesar
una aestate duobus maximis bellis confectis maturius
paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in
Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum prae-
3 posuit; ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos
profectus est.

LIBER SECUNDUS.

I. Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], 1
ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores
adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat
omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixe-
ramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque
inter se dare. Coniurandi has esse causas: primum 2
quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad eos exer-
citus noster adduceretur; deinde quod ab nonnullis 3
Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius
in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exer-
citum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste
ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi novis
imperiis studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia 4
a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homines
facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui
minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas 1
legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et inita
aestate, in ulteriorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium 2
legatum misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse
inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus 3
reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea,
quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus
certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiaverunt 4
manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum

vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficis-
5 ceretur. Re frumentaria comparata castra movet die-
busque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.

1 III. Eo cum de improviso celeriusque omnium opi-
nione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis
sunt, ad eum legatos Iccium et Andecombogium, pri-
2 mos civitatis suae, miserunt, qui dicerent se suaque
omnia in fidem atque in potestatem populi Romani
permittere neque se cum Belgis reliquis consensisse
3 neque contra populum Romanum omnino coniurasse
paratosque esse et obsides dare et imperata facere et
oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare;
4 reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque,
qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse,
5 tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sues-
siones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem
iure et isdem legibus utantur, unum imperium unum-
que magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint,
quin cum his consentirent.

1 IIII. Cum ab his quaereret, quae civitates quan-
taeque in armis essent et quid in bello possent, sic
2 reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos a Germanis
Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertili-
tatem ibi consedisse Gallosque, qui ea loca incolerent,
expulisse solosque esse, qui patrum nostrorum me-
moria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra
3 fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti
earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem ma-
4 gnosque spiritus in re militari sumerent. De numero
eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, prop-
terea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti,
quantam quisque multitudinem in communi Belgarum
concilio ad id bellum pollicitus esset, cognovissent.
5 Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctori-

tate et hominum numero valere: hos posse conficere
armata milia C; pollicitos ex eo numero electa milia
LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones 6
suos esse finitimos; fines latissimos feracissimosque
agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam
memoria Devitiacum, totius Galliae potentissimum, qui
cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam:
ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam
totius belli omnium voluntate deferri; oppida habere 8
numero XII, polliceri milia armata L; totidem Nervios,
qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque
absint; XV milia Atrebates, Ambianos X milia, Mori- 9
nos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia,
Veliocasses et Viromanduos totidem, Aduatucos XIX
milia; Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, 10
qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad
XL milia.

V. Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione 1
prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia
ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum 2
Haeduum magnopere cohortatus docet, quantopere
rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore
confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Haedui 3
in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros
populari coeperint. His *datis* mandatis eum a se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum 4
locum coactas ad se venire vidit neque iam longe abesse ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis
cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi
castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis 5

fluminis muniebat et, post eum quae erant, tuta ab
hostibus reddebat et commeatus ab Remis reliquisque
civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent,
6 efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium
ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum
legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in alti-
tudinem pedum XII vallo fossaque XVIII pedum munire
iubet.

1 VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine
Bibrax aberat milia passuum VIII. Id ex itinere
magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre
2 eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Bel-
garum oppugnatio est haec: ubi circumiecta multi-
tudine hominum totis moenibus undique in murum
lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nuda-
tus est, testudine facta portas succendunt murumque
3 subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta
multitudo lapides ac tela coicerent, in muro consistendi
4 potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset,
Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos,
qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de
pace ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit
nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere
non posse.

1 VII. Eo de media nocte Caesar isdem ducibus
usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas
sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis
2 mittit. Quorum adventu et Remis cum spe defensionis
studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de
3 causa spes potiendi oppidi discessit. Itaque paulisper
apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati
omnibus vicis aedificiisque, quo adire poterant, in-
censis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt
et a milibus passuum minus duobus castra posuerunt;

quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, am- 4
plius milibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. Caesar primo et propter multitudinem ho- 1
stium et propter eximiam opinionem virtutis proelio
supersedere statuit; cotidie tamen equestribus proeliis,
quid hostis virtute posset et quid nostri auderent,
periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intel- 2
lexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura
oportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita
erant, paululum ex planitie editus tantum adversus in
latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occu-
pare poterat, atque ex utraque parte *aperti* lateris
deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus pau-
latim ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis 3
transversam fossam obduxit circiter passuum CCCC et
ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta
conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod 4
tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes
suos circumvenire possent. Hoc facto duabus legio- 5
nibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis,
ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas
sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes
item suas copias ex castris eductas instruxerant.

VIIII. Palus erat non magna inter nostrum atque 1
hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes
exspectabant; nostri autem, si ab illis initium transe-
undi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis
erant. Interim proelio equestri inter duas acies con- 2
tendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt,
secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in
castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen 3
Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra
demonstratum est. Ibi vadis repertis partem suarum 4
copiarum traducere conati sunt eo consilio, ut, si

possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus,
expugnarent pontemque interscinderent, si minus po-
5 tuissent, agros Remorum popularentur, qui magno
nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque
nostros prohiberent.

1 X. *Caesar* certior factus a Titurio omnem equi-
tatum et levis armaturae Numidas, funditores sagitta-
riosque ponte traducit atque ad eos contendit. Acriter
2 in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in
flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt;
3 per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes
multitudine telorum reppulerunt; primos, qui transi-
4 erant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes ubi
et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem
se fefellisse intellexerunt neque nostros in locum ini-
quiorem progredi pugnandi causa viderunt atque ipsos
res frumentaria deficere coepit, consilio convocato con-
stituerunt optimum esse domum suam quemque reverti,
et quorum in fines primum Romani exercitum intro-
duxissent, ad eos defendendos undique convenirent, ut
potius in suis quam in alienis finibus decertarent et
5 domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam
sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos
deduxit, quod Divitiacum quoque atque Haeduos fini-
bus Bellovacorum adpropinquare cognoverant. His
persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium
ferrent, non poterat.

1 XI. Ea re constituta secunda vigilia magno cum
strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine
neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum
peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut
2 consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim
Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod,
qua de causa discederent, nondum perspexerat, exer-

citum equitatumque castris continuit. Prima luce con- 3
firmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui
novissimum agmen moraretur, praemisit. Ei Q. Pedium
et Aurunculeium Cottam legatos praefecit; T. Labie-
num legatum cum legionibus tribus subsequi iussit.
Hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti 4
magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt,
cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, con-
sisterent fortiterque impetum nostrorum militum susti-
nerent, priores, quod abesse a periculo viderentur 5
neque ulla necessitate neque imperio continerentur,
exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga
sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tan- 6
tam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum
fuit diei spatium, sub occasumque solis sequi destite-
runt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes 1
ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui
proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere
[confecto] ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex 2
itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensori-
bus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique
altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit.
Castris munitis vineas agere, quaeque ad oppugnandum 3
usui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga 4
Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte con-
venit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto 5
turribusque constitutis, magnitudine operum, quae
neque viderant ante Galli neque audierant, et celeri-
tate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de dedi-
tione mittunt et petentibus Remis, ut conservarentur,
impetrant.

XIII. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis 1
atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque om-

nibus ex oppido traditis in deditionem Suessiones
2 accepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se
suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent
atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia
passuum v abesset, omnes maiores natu ex oppido
egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare
coeperunt sese in eius fidem ac potestatem venire nec
3 contra populum Romanum armis contendere. Item,
cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret,
pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more
pacem ab Romanis petierunt.

1 XIIII. Pro his Divitiacus (nam post discessum
Belgarum dimissis Haeduorum copiis ad eum reverte-
2 rat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide
atque amicitia civitatis Haeduae fuisse; impulsos ab
suis principibus, qui dicerent Haeduos a Caesare in
servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque
perferre, et ab Haeduis defecisse et populo Romano
3 bellum intulisse. Qui eius consilii principes fuissent,
quod intellegerent, quantam calamitatem civitati in-
4 tulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum
Bellovacos, sed etiam pro his Haeduos, ut clementia
5 ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Hae-
duorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificatu-
rum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inci-
derint, sustentare consuerint.

1 XV. Caesar honoris Divitiaci atque Haeduorum
causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum
dixit, et quod erat civitas magna inter Belgas aucto-
ritate atque hominum multitudine praestabat, DC obsi-
2 des poposcit. His traditis omnibusque armis ex oppido
conlatis ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui
3 se suaque omnia sine mora dediderunt. Eorum fines
Nervii attingebant; quorum de natura moribusque

Caesar cum quaereret, sic reperiebat: nullum aditum 4
esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliquarum-
que rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod iis
rebus relanguescere animos [eorum] et remitti virtu-
tem existimarent; esse homines feros magnaeque vir- 5
tutis, increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui
se populo Romano dedidissent patriamque virtutem
proiecissent; confirmare sese neque legatos missuros
neque ullam condicionem pacis accepturos.

XVI. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, 1
inveniebat ex captivis Sabim flumen a castris suis
non amplius milia passuum x abesse: trans id flumen 2
omnes Nervios consedisse adventumque ibi Romanorum
exspectare una cum Atrebatibus et Viromanduis, fini-
timis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem
belli fortunam experirentur); exspectari etiam ab his 3
Aduatucorum copias atque esse in itinere: mulieres, 4
quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in
eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui
aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis exploratores centurio- 1
nesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant.
Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures 2
Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut
postea ex captivis cognitum est, eorum dierum con-
suetudine itineris nostri exercitus perspecta nocte ad
Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt inter
singulas legiones impedimentorum magnum numerum
intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima
legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum
spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa 3
impedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra
consistere non auderent. Adiuvabat etiam eorum con- 4
silium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus,

cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus
ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent
copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si prae-
dandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arbo-
ribus incisis atque inflexis crebrisque in latitudinem
ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant,
ut instar muri hae saepes munimentum praeberent,
quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem
5 posset. His rebus cum iter agminis nostri impedi-
retur, non omittendum sibi consilium Nervii existi-
maverunt.

1 XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nostri
castris delegerant: collis ab summo aequaliter declivis
ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat.
2 Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur ad-
versus huic et contrarius, passus circiter CC infimus
apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile
3 introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in
occulto sese continebant; in aperto loco secundum
flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis
erat altitudo pedum circiter trium.

1 XVIIII. Caesar equitatu praemisso subsequebatur
omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se
2 habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod
hostibus adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex
3 legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus
impedimenta conlocarat; inde duae legiones, quae pro-
xime conscriptae erant, totum agmen claudebant prae-
4 sidioque impedimentis erant. Equites nostri cum fun-
ditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium
5 equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem
in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in
nostros impetum facerent neque nostri longius, quam
quem ad finem prospectus ac loca aperta pertinebant,

cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae
primae venerant, opere dimenso castra munire coeperunt.
Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui 6
in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter
eos committendi proelii convenerat, ita ut intra silvas
aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese con-
firmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt im-
petumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis 7
ac perturbatis incredibili celeritate ad flumen decu-
currerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in
flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur.
Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra 8
atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: 1
vexillum proponendum, [quod erat insigne, cum ad
arma concurri oporteret, signum tuba dandum,] ab
opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris
petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda,
milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum 2
magnam partem temporis brevitas et incursus hostium
impediebat. His difficultatibus duae res erant sub- 3
sidio, scientia atque usus militum, quod superioribus
proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus
commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri
poterant, et quod ab opere singulisque legionibus sin-
gulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris
vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem 4
hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant,
sed per se, quae videbantur, administrabant.

XXI. Caesar necessariis rebus imperatis ad cohor- 1
tandos milites, quam in partem fors obtulit, decu-
currit et ad legionem decimam devenit. Milites non 2
longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae
virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo

3 hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non
longius hostes aberant, quam quo telum adigi posset,
4 proelii committendi signum dedit. Atque in alteram
partem item cohortandi causa profectus pugnantibus
5 occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque
tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad
insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas
6 scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam
quisque ab opere in partem casu devenit quaeque prima
signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis
suis pugnandi tempus dimitteret.

1 XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura
deiectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei
militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis
legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent sae-
pibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis
prospectus impediretur, neque certa subsidia conlocari
nec, quid in quaque parte opus esset, provideri neque
2 ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque
in tanta rerum iniquitate Fortunae quoque eventus
varii sequebantur.

1 XXIII. Legionis nonae et decimae milites, ut in
sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac
lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atre-
bates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco
superiore in flumen compulerunt et transire conantes
insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam in-
2 terfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et
in locum iniquum progressi rursus regressos ac resi-
stentes hostes redintegrato proelio in fugam coniece-
3 runt. Item alia in parte diversae duae legiones, unde-
cima et octava, profligatis Viromanduis, quibuscum
erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis
4 ripis proeliabantur. At totis fere castris a fronte et

ab sinistra parte nudatis, cum in dextro cornu legio
duodecima et non magno ab ea intervallo septima
constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce
Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum
locum contenderunt; quorum pars *ab* aperto latere 5
legiones circumvenire, pars summum castrorum locum
petere coepit.

XXIIII. Eodem tempore equites nostri levisque 1
armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos
primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in
castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac
rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, 2
qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros
victores flumen transire conspexerant, praedandi causa
egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris
versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant.
Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor 3
fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perter-
riti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites 4
Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est sin-
gularis, qui auxilii causa a civitate ad Caesarem missi
venerant, cum multitudine hostium castra compleri
nostra, legiones premi et paene circumventas teneri,
calones, equites, funditores, Numidas diversos dissi-
patosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis
nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos 5
superatosque, castris impedimentisque eorum hostes
potitos civitati renuntiaverunt.

XXV. Caesar ab decimae legionis cohortatione ad 1
dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in
unum locum conlatis duodecimae legionis confertos
milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit,
quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, signi-
fero interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium

omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et nonnullos ab novissimis desertores proelio excedere ac tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit neque ullum esse subsidium,
2 quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos
3 laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

1 XXVI. Caesar cum septimam legionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniunge-
2 rent et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto cum aliis alii subsidium ferrent neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere
3 ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in
4 summo colle ab hostibus conspiciebantur, et T. Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus decimam
5 legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

1 XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio

est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti pro-
cubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent, calo- 2
nes perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis
occurrerent, equites vero, ut turpitudinem fugae vir-
tute delerent, omnibus in locis pugnae se legionariis
militibus praeferrent. At hostes etiam in extrema spe 3
salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi
eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque
ex eorum corporibus pugnarent, his deiectis et coacer- 4
vatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela
in nostros coicerent et pila intercepta remitterent: ut 5
non nequiquam tantae virtutis homines iudicari debe-
rent, ausi quod essent transire latissimum flumen,
ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum;
quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc proelio facto et prope ad internecio- 1
nem gente ac nomine Nerviorum redacto maiores natu,
quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac
paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata cum
victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitra-
rentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad 2
Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in comme-
moranda civitatis calamitate ex DC ad tres senatores,
ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre
possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, ut 3
in miseros ac supplices usus misericordia videretur,
diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis
uti iussit et finitimis imperavit, ut ab iniuria et
maleficio se suosque prohiberent.

XXVIIII. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, 1
cum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna
nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis 2
castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie
natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus 3

in circuitu partibus altissimas rupes deiectusque ha-
beret, una ex parte leniter acclivis aditus in latitu-
dinem non amplius CC pedum relinquebatur; quem
locum duplici altissimo muro munierant: tum magni
ponderis saxa et praeacutas trabes in muro conlo-
4 caverunt. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati,
qui cum iter in provinciam nostram atque Italiam
facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac por-
tare non poterant, citra flumen Rhenum depositis
custodiam ex suis ac praesidio VI milia hominum una
5 reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos a
finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias
inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace
facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

1 XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras
ex oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis
2 cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII in
circuitu XV milium *passuum* crebrisque castellis cir-
3 cummuniti oppido sese continebant. Ubi vineis actis
aggere exstructo turrim procul constitui viderunt, pri-
mum inridere ex muro atque increpitare vocibus, quod
4 tanta machinatio a tanto spatio institueretur: quibus-
nam manibus aut quibus viribus praesertim homines
tantulae staturae (nam plerumque hominibus Gallis
prae magnitudine corporum suorum brevitas nostra
contemptui est) tanti oneris turrim in muro sese con-
locare *posse* confiderent?

1 XXXI. Ubi vero moveri et adpropinquare moeni-
bus viderunt, nova atque inusitata specie commoti
legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc
2 modum locuti: non se existimare Romanos sine ope
divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machina-
tiones tanta celeritate promovere possent, se suaque
3 omnia eorum potestati permittere dixerunt. Unum

petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac
mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset
Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret.
Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti 4
invidere, a quibus se defendere traditis armis non
possent. Sibi praestare, si in eum casum deduceren- 5
tur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam
ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari
consuessent.

XXXII. Ad haec Caesar respondit: Se magis con- 1
suetudine sua quam merito eorum civitatem conser-
vaturum, si priusquam murum aries attigisset, se
dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem
nisi armis traditis. Se id, quod in Nerviis fecisset, 2
facturum finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis
populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad 3
suos illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. Armo- 4
rum magna multitudine de muro in fossam, quae erat
ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri agge-
risque altitudinem acervi armorum adaequarent, et
tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est,
celata atque in oppido retenta, portis patefactis eo die
pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Caesar portas claudi milites- 1
que ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani a
militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito, ut in- 2
tellectum est, consilio, quod deditione facta nostros
praesidia deducturos aut denique indiligentius serva-
turos crediderant, partim sumptis, quae retinuerant et
celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut
viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas
postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua
minime arduus ad nostras munitiones ascensus vide-
batur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem

3 fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperaverat, igni-
bus significatione facta ex proximis castellis eo con-
4 cursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est,
ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco
contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent,
pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis
5 consisteret. Occisis ad hominum milibus IV reliqui
6 in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis
portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis
militibus nostris sectionem eius oppidi universam
7 Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capitum numerus
ad eum relatus est milium LIII.

XXXIIII. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos, Coriosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas civitates in dicionem potestatemque populi Romani esse redactas.

1 XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata tanta
huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis
nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur
legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata
2 facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod
in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate
3 ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonos,
quaeque civitates propinquae his locis erant, ubi bellum
gesserat, legionibus in hiberna deductis in Italiam pro-
4 fectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dierum
XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus
accidit nulli.

LIBER TERTIUS.

I. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Ser. 1
Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in
Nantuatis, Varagros Sedunosque misit, qui a finibus
Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad
summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter 2
per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum
portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat.
Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in his 3
locis legionem hiemandi causa conlocaret. Galba secun- 4
dis aliquot proeliis factis castellisque compluribus
eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis ob-
sidibusque datis et pace facta constituit cohortes duas
in Nantuatibus conlocare et ipse cum reliquis eius
legionis cohortibus in vico Varagrorum, qui appellatur
Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non 5
magna adiecta planitie, altissimis montibus undique
continetur. Cum hic in duas partes flumine divide- 6
retur, alteram partem eius vici Gallis concessit, alteram
vacuam ab his relictam cohortibus ad hiemandum attri-
buit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Cum dies hibernorum complures transissent, 1
frumentumque eo comportari iussisset, subito per ex-
ploratores certior factus est ex ea parte vici, quam
Gallis concesserat, omnes noctu discessisse montesque,
qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et

2 Varagrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut
subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae
3 consilium caperent: primum quod legionem, neque
eam plenissimam detractis cohortibus duabus et com-
pluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi
4 erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant; tum
etiam quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex mon-
tibus in vallem decurrerent et tela coicerent, ne pri-
mum quidem posse impetum suum sustineri existima-
5 bant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos
obsidum nomine dolebant et Romanos non solum
itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis cul-
mina Alpium occupare conari et ea loca finitimae
provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

1 III. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus
hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque
de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum,
quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de
bello timendum existimaverat, consilio celeriter con-
2 vocato sententias exquirere coepit. Quo in consilio,
cum tantum repentini periculi praeter opinionem acci-
disset ac iam omnia fere superiora loca multitudine
armatorum completa conspicerentur neque subsidio
veniri neque commeatus supportari interclusis itineri-
3 bus possent, prope iam desperata salute nonnullae
huius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis
relictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo
4 pervenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen
parti placuit hoc reservato ad extremum *casum* con-
silio interim rei eventum experiri et castra defendere.

1 IIII. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas
constituissent, conlocandis atque administrandis tempus
daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato de-
2 currere, lapides gaesaque in vallum coicere. Nostri

primo integris viribus fortiter propugnare neque ullum
frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque
pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur,
eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod 3
diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant,
alii integris viribus succedebant; quarum rerum ab 4
nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non
modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio qui-
dem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui reci-
piendi facultas dabatur.

V. Cum iam amplius horis sex continenter pugna- 1
retur ac non solum vires, sed etiam tela nostros defi-
cerent atque hostes acrius instarent languidioribusque
nostris vallum scindere et fossas complere coepissent
resque esset iam ad extremum perducta casum, P. Sex- 2
tius Baculus, primi pili centurio, quem Nervico proelio
compluribus confectum vulneribus diximus, et item
C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni
et virtutis, ad Galbam adcurrunt atque unam esse
spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxi-
lium experirentur. Itaque convocatis centurionibus 3
celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent
proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque
ex labore reficerent, post dato signo ex castris erum-
perent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus 1
portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret,
neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt.
Ita commutata Fortuna eos, qui in spem potiendorum 2
castrorum venerant, undique circumventos interficiunt
et ex hominum milibus amplius XXX, quem numerum
barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia
parte interfecta reliquos perterritos in fugam coiciunt
ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur.

3 Sic omnibus hostium copiis fusis armisque exutis se
4 intra munitiones suas recipiunt. Quo proelio facto,
quod saepius Fortunam temptare Galba nolebat atque
alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis
occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatus-
que inopia permotus postero die omnibus eius vici
5 aedificiis incensis in provinciam reverti contendit ac
nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem
legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit
ibique hiemavit.

1 VII. His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar
pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis
Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita
hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque
nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum
2 bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit
causa: P. Crassus adulescens cum legione septima proxi-
3 mus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quod
in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque
militum complures in finitimas civitates frumenti com-
4 meatusque petendi causa dimisit; quo in numero est
T. Terrasidius missus in Esubios, M. Trebius Gallus
in Coriosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

1 VIII. Huius est civitatis longe amplissima auctoritas
omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves
habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare
consuerunt, et scientia atque usu rerum nauticarum
ceteros antecedunt et in magno impetu maris atque
aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi,
omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vecti-
2 gales. Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii
et si quos intercipere potuerunt, quod per eos suos
se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existi-
3 mabant. Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt

Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa
Trebium Terrasidiumque retinent et celeriter missis
legatis per suos principes inter se coniurant nihil nisi
communi consilio acturos eundemque omnes fortunae
exitum esse laturos reliquasque civitates sollicitant, 4
ut in ea libertate, quam a maioribus acceperint, per-
manere quam Romanorum servitutem perferre malint.
Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam per- 5
ducta communem legationem ad P. Crassum mittunt,
si velit suos recuperare, obsides sibi remittat.

VIIII. Quibus de rebus Caesar a Crasso certior 1
factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas
aedificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum,
remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque
comparari iubet. His rebus celeriter administratis 2
ipse cum primum per anni tempus potuit, ad exer-
citum contendit. Veneti reliquaeque item civitates 3
cognito Caesaris adventu, simul quod, quantum in se
facinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen
ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper
fuisset, retentos ab se et in vincula coniectos, pro
magnitudine periculi bellum parare et maxime ea,
quae ad usum navium pertinent, providere instituunt,
hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant.
Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem 4
impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque
portuum sciebant neque nostros exercitus propter 5
frumenti inopiam diutius apud se morari posse confi-
debant; ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, 6
tamen se plurimum navibus posse, Romanos neque
ullam facultatem habere navium neque eorum loco-
rum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas
novisse; ac longe aliam esse navigationem in con- 7
cluso mari atque in vastissimo atque apertissimo

8 Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida
muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant,
naves in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum
gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt.
9 Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Namnetes,
Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt;
auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita
est, arcessunt.

1 X. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra
ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum
2 incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum,
rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus,
tot civitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta
3 reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque
cum intellegeret omnes fere Gallos novis rebus studere
et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes
autem homines natura libertati studere et condicionem
servitutis odisse, priusquam plures civitates conspi-
rarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exer-
citum putavit.

1 XI. Itaque T. Labienum legatum in Treveros, qui
2 proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic
mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in
officio contineat Germanosque, qui auxilio a Belgis
arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire
3 conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legio-
nariis XII et magno numero equitatus in Aquitaniam
proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam
4 mittantur ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium
Sabinum legatum cum legionibus tribus in Venellos,
Coriosolitas Lexobiosque mittit, qui eam manum disti-
5 nendam curet. D. Brutum adulescentem classi Galli-
cisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reli-
quisque pacatis regionibus convenire iusserat, praeficit

et, cum primum posset, in Venetos proficisci iubet.
Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant eius modi fere situs oppidorum, ut 1
posita in extremis lingulis promunturiisque neque
pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incita-
visset, quod bis accidit *cotidie* semper horarum duo-
denarum spatio, neque navibus, quod rursus minuente
aestu naves in vadis adflictarentur. Ita utraque re 2
oppidorum oppugnatio impediebatur; ac si quando
magnitudine operis forte superati extruso mari aggere
ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis
suis fortunis desperare coeperant, magno numero
navium adpulso, cuius rei summam facultatem habebant,
sua deportabant omnia seque in proxima oppida reci-
piebant; ibi se rursus isdem oportunitatibus loci defen-
debant. Haec eo facilius magnam partem aestatis facie- 3
bant, quod nostrae naves tempestatibus detinebantur
summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus,
raris ac prope nullis portibus difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum 1
factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores
quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum
aestus excipere possent; prorae admodum erectae atque 2
item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempesta-
tumque adcommodatae; naves totae factae ex robore 3
ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra
ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis
ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus 4
ferreis catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque
tenuiter confectae, hae sive propter lini inopiam atque
eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis veri
simile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus
ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis
non satis commode posse arbitrabantur. Cum his 5

navibus nostrae classi eius modi congressus erat, ut
una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro
loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora
6 et adcommodatiora. Neque enim his nostrae rostro
nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque
propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem
7 de causa minus commode copulis continebantur. Acce-
debat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento
dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis
consisterent tutius et ab aestu relictae nihil saxa et
cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus
casus erant extimescendi.

1 XIIII. Compluribus expugnatis oppidis Caesar ubi
intellexit frustra tantum laborem sumi neque hostium
fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse,
2 statuit exspectandam classem. Quae ubi convenit ac
primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum
paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae
3 profectae ex portu nostris adversae constiterunt; neque
satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum
centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae,
constabat, quid agerent aut quam rationem pugnae
4 insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant;
turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium
ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore
loco satis commode tela adigi possent et missa a
5 Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res
praeparata ab nostris, falces praeacutae insertae adfixae-
que longuriis non absimili forma muralium falcium.
6 His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant,
comprehensi adductique erant, navigio remis incitato
7 praerumpebantur. Quibus praecisis antemnae necessario
concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in
velis armamentisque consisteret, his ereptis omnis usus

navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat cer- 8
tamen positum in virtute, qua nostri milites facile
superabant atque eo magis, quod in conspectu Cae-
saris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum
paulo fortius factum latere posset: omnes enim colles 9
ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in
mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Deiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas 1
binae ac ternae naves circumsisterent, milites summa
vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod 2
postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis
compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur
auxilium, fuga salutem petere contendebant. Ac iam 3
conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat,
tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex
loco movere non possent. Quae quidem res ad nego- 4
tium conficiendum maximae fuit oportunitati: nam
singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucae
ex omni numero noctis interventu ad terram pervene-
rint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum
pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque 1
orae maritimae confectum est. Nam cum omnis iuven- 2
tus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid
consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum, navium
quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant; quibus 3
amissis reliqui neque, quo se reciperent, neque, quem
ad modum oppida defenderent, habebant. Itaque se
suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo gravius 4
Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reli-
quum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur.
Itaque omni senatu necato reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius 1
Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in

2 fines Venellorum pervenit. His praeerat Viridovix ac
summam imperii tenebat earum omnium civitatum,
quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias
3 coëgerat; atque his paucis diebus Aulerci Eburovices
Lexobiique senatu suo interfecto, quod auctores belli
esse nolebant, portas clauserunt seque cum Viridovice
4 coniunxerunt; magnaque praeterea multitudo undique
ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat,
quos spes praedandi studiumque bellandi ab agri cul-
5 tura et cotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo
omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix
contra eum duorum milium spatio consedisset coti-
dieque productis copiis pugnandi potestatem faceret,
ut iam non solum hostibus in contemptionem Sabinus
veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non-
6 nihil carperetur; tantamque opinionem timoris prae-
buit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere
7 auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta
multitudine hostium, praesertim eo absente, qui sum-
mam imperii teneret, nisi aequo loco aut oportunitate
aliqua data legato dimicandum non existimabat.

1 XVIII. Hac confirmata opinione timoris idoneum
quendam hominem et callidum delegit, Gallum ex iis,
2 quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis prae-
miis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes trans-
3 eat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga
ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus
4 angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque
longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex
castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi
5 causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant
omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam
6 non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc
consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini

cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui
rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Vene-
tici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt,
credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem 7
reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his
sit concessum, arma uti capiant et ad castra conten-
dant. Qua re concessa laeti, ut explorata victoria,
sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Roma-
norum compleant, ad castra pergunt.

XVIIII. Locus erat castrorum editus et paulatim 1
ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno
cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se
colligendos armandosque Romanis daretur, exanima-
tique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus 2
signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae fere-
bant, onera subito duabus portis eruptionem fieri
iubet. Factum est oportunitate loci, hostium inscientia 3
ac defatigatione, virtute militum et superiorum pugna-
rum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum
impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos impe- 4
ditos integris viribus milites nostri consecuti magnum
numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati
paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno 5
tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini vic-
toria Caesar est certior factus, civitatesque omnes se
statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella susci- 6
pienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic
mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas
mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore P. Crassus cum in Aqui- 1
taniam pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et
regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia
parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret in iis
locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis

L. Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset atque unde L. Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi dili-
2 gentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa, Carcasone, Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his regionibus, nominatim evocatis in Sotiatium fines exercitum introduxit.
3 Cuius adventu cognito Sotiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt,
4 deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis conlocaverant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

1 XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sotiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent, perspici cuperent; tandem
2 confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus vineas
3 turresque egit. Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata arma tradere iussi faciunt.

1 XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi soldurios

appellant, quorum haec est condicio, uti omnibus in 2
vita commodis una cum iis fruantur, quorum se ami-
citiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut
eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant;
neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, 3
qui eo interfecto, cuius se amicitiae devovisset, mortem
recusaret; cum his Adiatunnus eruptionem facere 4
conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cum
ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugna-
tum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem
deditionis condicione uteretur, a Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines 1
Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero 2
barbari commoti, quod oppidum et natura loci et
manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat,
expugnatum cognoverant, legatos quoqueversus dimit-
tere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare
coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, 3
quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae;
inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu 4
magna cum auctoritate et magna cum hominum multi-
tudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deli- 5
guntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant
summamque scientiam rei militaris habere existima-
bantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, 6
castra munire, commeatibus nostros intercludere insti-
tuunt. Quod ubi Crassus animadvertit suas copias 7
propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari
et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere,
ob eam causam minus commode frumentum commea-
tumque sibi supportari, in dies hostium numerum
augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decer-
taret. Hac re ad consilium delata ubi omnes idem 8
sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

1 XXIIII. Prima luce productis omnibus copiis, duplici
acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid
2 hostes consilii caperent, exspectabat. Illi etsi propter
multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque
nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen
tutius esse arbitrabantur obsessis viis, commeatu inter-
3 cluso sine ullo vulnere victoria potiri et, si propter
inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coe-
pissent, impeditos in agmine et sub sarcinis iam fir-
4 miore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato
ab ducibus productis Romanorum copiis sese castris
5 tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua cunc-
tatione atque opinione timoris hostes nostros milites
alacriores ad pugnandum effecissent atque omnium
voces audirentur exspectari diutius non oportere, quin
ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus
ad hostium castra contendit.

1 XXV. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis
telis coniectis defensores vallo munitionibusque depel-
lerent auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum
Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis
et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque
opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hosti-
bus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex
2 loco superiore missa non frustra acciderent, equites
circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt non
eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita
facilemque aditum habere.

1 XXVI. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut
magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent,
2 quid fieri vellet, ostendit. Illi, ut erat imperatum,
eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictae
intritae ab labore erant, et longiore itinere circum-
ductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium

oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad
eas, quas diximus, munitiones pervenerunt atque his 3
prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam
plane ab his videri aut, quid rei gereretur, cognosci
posset. Tum vero clamore ab ea parte audito nostri 4
redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae
accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes 5
undique circumventi desperatis omnibus rebus se per
munitiones deicere et fuga salutem petere contenderunt.
Quos equitatus apertissimis campis consectatus ex 6
milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque con-
venisse constabat, vix quarta parte relicta multa nocte
se in castra recepit.

XXVII. Hac audita pugna maxima pars Aqui- 1
taniae sese Crasso dedidit obsidesque ultro misit;
quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii,
Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni,
Sibuzates, Cocosates; paucae ultimae nationes anni 2
tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere
neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope 1
exacta iam aestas erat, tamen quod omni Gallia
pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis
essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent,
arbitratus id bellum celeriter confici posse eo exer-
citum duxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli
bellum gerere coeperunt. Nam quod intellegebant 2
maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas
superatasque esse continentesque silvas ac paludes
habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum 3
initium silvarum cum Caesar pervenisset castraque
munire instituisset neque hostis interim visus esset,
dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus
silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt.

4 Nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas reppulerunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

1 XXVIIII. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem conlocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat.
2 Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eius modi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub
3 pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexobiisque, reliquis item in civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis conlocavit.

LIBER QUARTUS.

I. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. 1
Pompeio M. Crasso consulibus, Usipetes Germani et
item Tencteri magna cum multitudine hominum flumen
Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhenus
influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suebis com- 2
plures annos exagitati bello premebantur et agri cultura
prohibebantur. Sueborum gens est longe maxima et 3
bellicosissima Germanorum omnium. Hi C pagos 4
habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia
armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt.
Reliqui, qui domi remanserunt, se atque illos alunt; 5
hi rursus invicem anno post in armis sunt, illi domi
remanent. Sic neque agri cultura nec ratio atque usus 6
belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud 7
eos nihil est, neque longius anno remanere uno in
loco colendi causa licet. Neque multum frumento, 8
sed maximam partem lacte atque pecore vivunt mul-
tumque sunt in venationibus; quae res et cibi genere 9
et cotidiana exercitatione et libertate vitae, cum a
pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti nihil
omnino contra voluntatem faciant, et vires alit et
immani corporum magnitudine homines efficit. Atque 10
in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigi-
dissimis neque vestitus praeter pelles haberent quic-

quam, quarum propter exiguitatem magna est corporis
pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

1 II. Mercatoribus est aditus magis eo, ut quae bello
ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam
2 rem ad se importari desiderent. Quin etiam iumentis,
quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso
parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed,
quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec
cotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt.
3 Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus
proeliantur equosque eodem remanere vestigio adsue-
fecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt;
4 neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius
5 habetur quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis nume-
rum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audent.
6 Vinum ad se omnino importari non patiuntur, quod
ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque
effeminari arbitrantur.

1 III. Publice maximam putant esse laudem quam
latissime ab suis finibus vacare agros: hac re signi-
ficari magnum numerum civitatum suam vim sustinere
2 non posse. Itaque una ex parte ab Suebis circiter
3 milia passum C agri vacare dicuntur. Ad alteram
partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque
florens, ut est captus Germanorum. Hi paulo, quam-
quam sunt eiusdem generis, *sunt* ceteris humaniores,
propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos
mercatores ventitant et ipsi propter propinquitatem
4 Gallicis sunt moribus adsuefacti. Hos cum Suebi
multis saepe bellis experti propter amplitudinem gravi-
tatemque civitatis finibus expellere non potuissent,
tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores
infirmioresque redegerunt.

1 IIII. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri,

quos supra diximus, qui complures annos Sueborum
vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris expulsi
et multis locis Germaniae triennium vagati ad Rhenum
pervenerunt. Quas regiones Menapii incolebant et ad 2
utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque
habebant; sed tantae multitudinis adventu perterriti ex 3
iis aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigra-
verunt et cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos
transire prohibebant. Illi omnia experti cum neque 4
vi contendere propter inopiam navium neque clam
transire propter custodias Menapiorum possent, reverti
se in suas sedes regionesque simulaverunt et tridui 5
viam progressi rursus reverterunt atque omni hoc
itinere una nocte equitatu confecto inscios inopinantesque
Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu 6
per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum
in suos vicos remigraverant. His interfectis navibusque 7
eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum,
quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transie-
runt atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam
partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus et infir- 1
mitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis
capiendis mobiles et novis plerumque rebus student,
nihil his committendum existimavit. Est enim hoc 2
Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos
consistere cogant et, quid quisque eorum de quaque
re audierit aut cognoverit, quaerant et mercatores in
oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus
veniant quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogat.
His rumoribus atque auditionibus permoti de summis 3
saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio
paenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant
et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

1 VI. Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori
bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exer-
2 citum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae fore
3 suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes ab
nonnullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos,
uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulassent,
4 ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius
iam vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum,
5 qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Principibus
Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat, dissimu-
landa sibi existimavit eorumque animis permulsis et
confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis
gerere constituit.

1 VII. Re frumentaria comparata equitibusque delectis
iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Ger-
2 manos audiebat. A quibus cum paucorum dierum
iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit
3 oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum
inferre neque tamen recusare, si lacessantur, quin
armis contendant, quod Germanorum consuetudo sit a
maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere
4 neque deprecari. Haec tamen dicere: venisse se invitos,
eiectos domo; si suam gratiam Romani velint, posse
iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant vel
5 patiantur eos tenere, quos armis possederint; sese unis
Suebis concedere, quibus ne di quidem immortales pares
esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem,
quem non superare possint.

1 VIII. Ad haec, quae visum est, Caesar respondit;
sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his ami-
2 citiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque
verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos
occupare, neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari
3 tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed

licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se et de Sueborum iniuriis querantur et ab se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.

VIIII. Legati haec se ad suos relaturos dixerunt 1
et re deliberata post diem tertium ad Caesarem reversuros; interea ne propius se castra moveret, petierunt.
Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. 2
Cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis 3
aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam; hos exspectari equites atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in 1
finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta,
quae appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum, 2
neque longius ab eo milibus passuum LXXX in Oceanum
influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes 3
incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum,
Treverorum citatus fertur et, ubi Oceano adpropinquat, 4
in plures diffluit partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nati-
onibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque 5
ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Caesar cum ab hoste non amplius passuum 1
XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur; qui in itinere congressi magnopere, ne
longius progrederetur, orabant. Cum id non impe- 2
trassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet, sibique ut potestatem faceret in Ubios legatos mit-
tendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiurando 3
fidem fecisset, ea condicione, quae a Caesare ferretur,

se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi
4 tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo
pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita
equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese
non longius milibus passuum IV aquationis causa
5 processurum eo die dixit: huc postero die quam fre-
quentissimi convenirent, ut de eorum postulatis
6 cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni
equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes
proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent,
quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

1 XII. At hostes ubi primum nostros equites con-
spexerunt, quorum erat V milium numerus, cum ipsi
non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui
frumentandi causa erant trans Mosam profecti, non-
dum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati
eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies
indutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter
2 nostros perturbaverunt; rursus iis resistentibus con-
suetudine sua ad pedes desiluerunt subfossisque equis
compluribusque nostris deiectis reliquos in fugam
coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius
fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri
3 venissent. In eo proelio ex equitibus nostris inter-
4 ficiuntur LXXIV, in his vir fortissimus Piso Aquitanus,
amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua
regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appel-
5 latus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium
ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato
6 deiectus, quoad potuit, fortissime restitit; cum circum-
ventus multis vulneribus acceptis cecidisset atque id
frater, qui iam proelio excesserat, procul animadver-
tisset, incitato equo se hostibus obtulit atque inter-
fectus est.

XIII. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi 1
legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbi-
trabatur ab iis, qui per dolum atque insidias petita
pace ultro bellum intulissent; exspectare vero, dum 2
hostium copiae augerentur equitatusque reverteretur,
summae dementiae esse iudicabat et cognita Gallorum 3
infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio
auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad con-
silia capienda nihil spatii dandum existimabat. His 4
constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore
communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret,
oportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane
eadem et perfidia et simulatione usi Germani fre-
quentes omnibus principibus maioribusque natu adhi-
bitis ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, 5
sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum
et ipsi petissent, proelium pridie commisissent, simul
ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent.
Quos sibi Caesar oblatos gavisus illos retineri iussit; 6
ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod
recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen
subsequi iussit.

XIIII. Acie triplici instituta et celeriter VIII milium 1
itinere confecto prius ad hostium castra pervenit,
quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui 2
omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus
nostri et discessu suorum, neque consilii habendi
neque arma capiendi spatio dato perturbantur, copi-
asne adversus hostem educere an castra defendere an
fuga salutem petere praestaret. Quorum timor cum 3
fremitu et concursu significaretur, milites nostri pri-
stini diei perfidia incitati in castra inruperunt. Quo 4
loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper
nostris restiterunt atque inter carros impedimentaque

5 proelium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum
mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant
Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos
consectandos Caesar equitatum misit.

1 XV. Germani post tergum clamore audito cum
suos interfici viderent, armis abiectis signisque mili-
2 taribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad con-
fluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga
desperata, magno numero interfecto reliqui se in
flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine,
3 vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum
omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli
timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX milium
4 fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in
5 castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi
supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros
vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His
Caesar libertatem concessit.

1 XVI. Germanico bello confecto multis de causis
Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum
illa fuit iustissima, quod cum videret Germanos tam
facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque
rebus eos timere voluit, cum intellegerent et posse et
audere populi Romani exercitum Rhenum transire.
2 Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et
Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi fru-
mentandique causa Mosam transisse neque proelio
interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in
fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat.
3 Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent,
eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent,
4 responderunt: Populi Romani imperium Rhenum finire:
si se invito Germanos in Galliam transire non aequum
existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut pote-

statis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui 5
uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant,
amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere ora-
bant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suebis
premerentur; vel, si id facere occupationibus rei 6
publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum trans-
portaret: id sibi *ad* auxilium spemque reliqui tem-
poris satis futurum. Tantum esse nomen atque opi- 7
nionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo
proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes,
uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse
possint. Navium magnam copiam ad transportandum 8
exercitum pollicebantur.

XVII. Caesar his de causis, quas commemoravi, 1
Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque
satis tutum esse arbitrabatur neque suae neque populi
Romani dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa 2
difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitu-
dinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id
sibi contendendum aut aliter non traducendum exer-
citum existimabat. Rationem pontis hanc instituit.
Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo praeacuta 3
dimensa ad altitudinem fluminis intervallo pedum duo-
rum inter se iungebat. Haec cum machinationibus 4
immissa in flumen defixerat festucisque adegerat, non
sublicae modo derecte ad perpendiculum, sed prone ac
fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent,
his item contraria duo ad eundem modum iuncta inter- 5
vallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra
vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec 6
utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quan-
tum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque
fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus disclusis 7
atque in contrariam partem revinctis tanta erat operis

firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior vis
aquae se incitavisset, hoc artius inligata tenerentur.
8 Haec derecta materia iniecta contexebantur ac longu-
9 riis cratibusque consternebantur; ac nihilo setius sub-
licae et ad inferiorem partem fluminis oblique age-
bantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere
10 coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra
pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive
naves deiciendi operis causa essent a barbaris missae,
his defensoribus earum rerum vis minueretur neu
ponti nocerent.

1 XVIII. Diebus decem, quibus materia coepta erat
comportari, omni opere effecto exercitus traducitur.
2 Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio
3 relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a
compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus
pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondet
4 obsidesque ad se adduci iubet. At Sugambri ex eo
tempore, quo pons institui coeptus est, fuga compa-
rata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipeti-
bus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque
omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas
abdiderant.

1 XVIIII. Caesar paucos dies in eorum finibus mo-
ratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque
succisis se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium
suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis
2 cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores pontem
fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios
in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent,
liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent
atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum
3 convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum
earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum adventum

exspectare atque ibi decertare constituisse. Quod 4
ubi Caesar comperit, omnibus rebus iis confectis, quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.

XX. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in 1
his locis, quod omnis Gallia ad septentriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus
nostris inde subministrata auxilia intellegebat et, si 2
tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant in-
cognita. Neque enim temere praeter mercatores illo 3
adit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gal-
lias, notum est. Itaque evocatis ad se undique merca- 4
toribus, neque quanta esset insulae magnitudo neque quae aut quantae nationes incolerent neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur neque qui essent ad maiorem navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum 1
faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum cum
navi longa praemittit. Huic mandat, ut exploratis 2
omnibus rebus ad se quam primum revertatur. Ipse 3
cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod
inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. Huc 4
naves undique ex finitimis regionibus et, quam superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem,

5 iubet convenire. Interim consilio eius cognito et per
mercatores perlato ad Britannos a compluribus eius
insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui pollice-
antur obsides dare atque imperio populi Romani ob-
6 temperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus horta-
tusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum
7 remittit et cum iis una Commium, quem ipse Atre-
batibus superatis regem ibi constituerat, cuius et vir-
tutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse
arbitrabatur cuiusque auctoritas in his regionibus magni
8 habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat
civitates horteturque, ut populi Romani fidem sequan-
9 tur, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus
perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis
dari potuit, qui ex navi egredi ac se barbaris commit-
tere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur,
quaeque ibi perspexisset, renuntiat.

1 XXII. Dum in his locis Caesar navium paranda-
rum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad
eum legati venerunt, qui se de superioris temporis
consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae
consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent,
2 seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc
sibi Caesar satis oportune accidisse arbitratus, quod
neque post tergum hostem relinquere volebat neque
belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat
neque has tantularum rerum occupationes sibi Bri-
tanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum
obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit.
3 Navibus circiter LXXX onerariis coactis constratisque,
quot satis esse ad duas transportandas legiones existi-
mabat, quidquid praeterea navium longarum habebat,
4 id quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huc
accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco a

milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum venire possent; has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. 5
Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, a quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit; P. Sulpicium Rufum legatum 6
cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus nactus idoneam ad 1
navigandum tempestatem tertia fere vigilia naves solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo 2
tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura atque ita 3
montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad 4
egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque 5
militum convocatis, et quae ex Voluseno cognovisset et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei militaris ratio maximeque ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore 6
nactus secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum VII ab eo loco progressus aperto ac plano litore naves constituit.

XXIIII. At barbari consilio Romanorum cognito, 1
praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has 2

causas summa difficultas, quod naves propter magni-
tudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus
autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi
onere armorum oppressis simul et de navibus desi-
liendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus
3 erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum
in aquam progressi omnibus membris expeditis, notis-
simis locis audacter tela coicerent et equos insue-
4 factos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti atque
huius omnino generis pugnae imperiti non eadem ala-
critate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis con-
suerant, utebantur.

1 XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas,
quarum et species erat barbaris inusitatior et motus
ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis
navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium
constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes
propelli ac submoveri iussit; quae res magno usui
2 nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu
et inusitato genere tormentorum permoti barbari con-
3 stiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. At
nostris militibus cunctantibus maxime propter alti-
tudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat,
obtestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret,
'Desilite', inquit, 'commilitones, nisi vultis aquilam
hostibus prodere: ego certe meum rei publicae atque
4 imperatori officium praestitero.' Hoc cum voce magna
dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam
5 ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum
6 dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos
item ex proximis navibus cum conspexissent, subsecuti
hostibus adpropinquarunt.

1 XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri
tamen, quod neque ordines servare neque firmiter

insistere neque signa subsequi poterant atque alius alia
ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se adgregabat,
magnopere perturbabantur; hostes vero notis omni- 2
bus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi
egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos 3
adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii ab
latere aperto in universos tela coiciebant. Quod cum 4
animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium,
item speculatoria navigia militibus compleri iussit et,
quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat.
Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus con- 5
secutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam
dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites
cursum tenere atque insulam capere non potuerant.
Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

XXVII. Hostes proelio superati simulatque se 1
ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de
pace miserunt, obsides daturos, quaeque imperasset,
sese facturos polliciti sunt. Una cum his legatis 2
Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram
a Caesare in Britanniam praemissum. Hunc illi e 3
navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris
mandata deferret, comprehenderant atque in vincula
coniecerant; tum proelio facto remiserunt. In petenda 4
pace eius rei culpam in multitudinem contulerunt et,
propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt.
Caesar questus, quod cum ultro in continentem legatis 5
missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intu-
lissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque impe-
ravit; quorum illi partem statim dederunt, partem ex 6
longinquioribus locis arcessitam paucis post diebus
sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros 7
iusserunt principesque undique convenire et se civi-
tatesque suas Caesari commendare coeperunt.

1 XXVIII. His rebus pace confirmata post diem
quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII,
de quibus supra demonstratum est, quae equites sus-
2 tulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quae
cum adpropinquarent Britanniae et ex castris vide-
rentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla
earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde
erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem
insulae, quae est propius solis occasum, magno suo
3 cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iactis
cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte
in altum provectae continentem petierunt.

1 XXVIIII. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena,
qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere
2 consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno
tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum
transportandum curaverat quasque in aridum sub-
duxerat, aestus complebat, et onerarias, quae ad ancoras
erant deligatae, tempestas adflictabat, neque ulla nostris
facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur.
3 Compluribus navibus fractis reliquae cum essent funi-
bus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navi-
gandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere,
4 totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim
naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia
deerant, quae ad reficiendas eas usui sunt, et, quod
omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, fru-
mentum his in locis in hiemem provisum non erat.

1 XXX. Quibus rebus cognitis principes Britanniae,
qui post proelium factum ad ea, quae iusserat Caesar,
facienda convenerant, inter se conlocuti, cum et equites
et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent
et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cogno-
scerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine

impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum 2
factu esse duxerunt rebellione facta frumento com-
meatuque nostros prohibere et rem in hiemem produ-
cere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem
postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum
confidebant. Itaque rursus coniuratione facta pau- 3
latim ex castris discedere et suos clam ex agris dedu-
cere coeperunt.

XXXI. At Caesar etsi nondum eorum consilia 1
cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex
eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod
accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia 2
comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in
castra conferebat et, quae gravissime adflictae erant
naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas
utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex continenti
comparari iubebat. Itaque cum summo studio a 3
militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis
ut navigari *satis* commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine 1
una frumentatum missa, quae appellabatur septima,
neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita,
cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in
castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in sta-
tione erant, Caesari nuntiaverunt pulverem maiorem,
quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in
partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspi- 2
catus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes,
quae in stationibus erant, secum in eam partem pro-
ficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succe-
dere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit.
Cum paulo longius a castris processisset, suos ab 3
hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione
ex omnibus partibus tela coici animadvertit. Nam 4

quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars
una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse
5 venturos noctu in silvis delituerant; tum dispersos
depositis armis in metendo occupatos subito adorti
paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturba-
verant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

1 XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo
per omnes partes perequitant et tela coiciunt atque
ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines ple-
rumque perturbant, et cum se inter equitum turmas
insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeli-
2 antur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt
atque ita currus conlocant, ut, si illi a multitudine
hostium premantur, expeditum ad suos receptum
3 habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum
in proeliis praestant ac tantum usu cotidiano et exer-
citatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco
incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere
et per temonem percurrere et in iugo insistere et se
inde in currus citissime recipere consuerint.

1 XXXIIII. Quibus rebus perturbatis nostris [novi-
tate pugnae] tempore oportunissimo Caesar auxilium
tulit; namque eius adventu hostes constiterunt, nostri
2 se ex timore receperunt. Quo facto ad lacessendum
hostem et ad committendum proelium alienum esse
tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tem-
3 pore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec
geruntur, nostris omnibus occupatis *hostes*, qui erant in
4 agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos com-
plures dies tempestates, quae et nostros in castris con-
5 tinerent et hostem a pugna prohiberent. Interim bar-
bari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque
nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta
praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi

facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demon-
straverunt. His rebus celeriter magna multitudine 6
peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

XXXV. Caesar etsi idem, quod superioribus diebus 1
acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, cele-
ritate periculum effugerent, tamen nactus equites cir-
citer XXX, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum
est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris
constituit. Commisso proelio diutius nostrorum mili- 2
tum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga
verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu 3
et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occi-
derunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incensis
se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad 1
Caesarem de pace venerunt. His Caesar numerum 2
obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in
continentem adduci iussit, quod propinqua die aequi-
noctii infirmis navibus hiemi navigationem subiciendam
non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus 3
paulo post mediam noctem naves solvit; quae omnes
incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex iis one- 4
rariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere non
potuerunt et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus cum essent expositi 1
milites circiter CCC atque in castra contenderent,
Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos
reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno
suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici
nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe facto 2
sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum cir-
citer milia VI convenerunt. Qua re nuntiata Caesar
omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim 3
nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque

amplius horis quattuor fortissime pugnaverunt et paucis
4 vulneribus acceptis complures ex his occiderunt. Postea
vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes
abiectis armis terga verterunt magnusque eorum
numerus est occisus.

1 XXXVIII. Caesar postero die T. Labienum legatum
cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in
2 Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum
propter siccitates paludum, quo se reciperent, non
haberent, quo perfugio superiore anno erant usi,
3 omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At
P. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines
legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, fru-
mentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se
omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem
4 receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna
constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia
5 obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus
gestis ex litteris Caesaris dierum xx supplicatio ab
senatu decreta est.

LIBER QUINTUS.

I. L. Domitio Ap. Claudio consulibus discedens 1
ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere con-
suerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat,
uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas
veteresque reficiendas curarent. Earum modum for-
mamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi sub- 2
ductionisque paulo facit humiliores, quam quibus in
nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod
propter crebras commutationes aestuum minus magnos
ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem
iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus
in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias 3
imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuvat.
Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania 4
apportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris 5
peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis
finitimam partem provinciae incursionibus vastari audie-
bat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat cer- 6
tumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata 7
Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil
earum rerum publico factum consilio, seseque paratos
esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satis-
facere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat 8
eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint,
sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad 9

diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates
dat, qui litem aestiment poenamque constituant.
1 II. His confectis rebus conventibusque peractis in
citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum
2 proficiscitur. Eo cum venisset, circumitis omnibus
hibernis singulari militum studio in summa omnium
rerum inopia circiter DC eius generis, cuius supra
demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instruc-
tas neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus
3 deduci possint. Conlaudatis militibus atque iis, qui
negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque
omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu
commodissimum in Britanniam traiectum esse cogno-
verat, circiter milium passuum XXX transmissum a con-
tinenti; huic rei quod satis esse visum est militum, reli-
4 quit. Ipse cum legionibus expeditis quattuor et equi-
tibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi
neque ad concilia veniebant neque imperio parebant
Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.
1 III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae
equitatu valet magnasque habet copias peditum Rhe-
2 numque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civi-
tate duo de principatu inter se contendebant, Indutio-
3 marus et Cingetorix; ex quibus alter, simulatque de
Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum
venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab
amicitia populi Romani defecturos confirmavit, quaeque
4 in Treveris gererentur, ostendit. At Indutiomarus
equitatum peditatumque cogere iisque, qui per aetatem
in armis esse non poterant, in silvam Arduennam
abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines
Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum
5 pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam non-
nulli principes ex ea civitate et auctoritate Cingetorigis

adducti et adventu nostri exercitus perterriti ad
Caesarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo
petere coeperunt, quoniam civitati consulere non pos-
sent, Indutiomarus veritus, ne ab omnibus desereretur,
legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab suis dis- 6
cedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius
civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis
discessu plebs propter imprudentiam laberetur; itaque 7
esse civitatem in sua potestate seseque, si Caesar per-
mitteret, ad eum in castra venturum, suas civitatisque
fortunas eius fidei permissurum.

IIII. Caesar etsi intellegebat, qua de causa ea 1
dicerentur quaeque eum res ab instituto consilio deter-
reret, tamen, ne aestatem in Treveris consumere coge-
retur omnibus ad Britannicum bellum rebus compa-
ratis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire
iussit. His adductis, in iis filio propinquisque eius 2
omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indu-
tiomarum hortatusque est, uti in officio maneret;
nihilo tamen setius principibus Treverorum ad se con- 3
vocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod
cum merito eius ab se fieri intellegebat, tum magni
interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos
quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se volun-
tatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutio- 4
marus, suam gratiam inter suos minui, et qui iam
ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc
dolore exarsit.

V. His rebus constitutis Caesar ad portum Itium 1
cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, 2
quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cur-
sum tenere non potuisse atque eodem, unde erant pro-
fectae, revertisse; reliquas paratas ad navigandum
atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equi- 3

tatus totius Galliae convenit numero milium IV prin-
4 cipesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos,
quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia,
reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod
cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

1 VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Haeduus, de
quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere
in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nova-
rum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter
2 Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod
in concilio Haeduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare
regnum civitatis deferri; quod dictum Haedui graviter
ferebant neque recusandi aut deprecandi causa legatos
3 ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis
hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo
precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur,
partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim
4 quod religionibus impediri sese diceret. Posteaquam
id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi
adempta principes Galliae sollicitare, sevocare sin-
gulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent;
5 metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni
nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut
quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos
6 omnes in Britanniam traductos necaret; fidem reliquis
interponere, ius iurandum poscere, ut, quod esse ex
usu Galliae intellexissent, communi consilio adminis-
7 trarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

1 VII. Qua re cognita Caesar quod tantum civitati
Haeduae dignitatis tribuebat, coërcendum atque deter-
rendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem sta-
2 tuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat,
prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae nocere
3 posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commo-

ratus, quod Corus ventus navigationem impediebat,
qui magnam partem omnis temporis in his locis flare
consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem
contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia
cognosceret; tandem idoneam nactus tempestatem mili- 4
tes equitesque conscendere naves iubet. At omnium 5
impeditis animis Dumnorix cum equitibus Haeduorum
a castris insciente Caesare domum discedere coepit.
Qua re nuntiata Caesar intermissa profectione atque 6
omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus
ad eum insequendum mittit retrahique imperat; si 7
vim faciat neque pareat, interfici iubet nihil hunc se
absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis
imperium neglexisset. Ille vero revocatus resistere ac 8
se manu defendere suorumque fidem implorare coepit
saepe clamitans liberum se liberaeque esse civitatis.
Illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominem atque 9
interficiunt; at equites Haedui ad Caesarem omnes
revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continenti cum 1
tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto,
ut portus tueretur et rem frumentariam provideret,
quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque
pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque 2
legionibus et pari numero equitum, quem in continenti
relinquebat, solis occasu naves solvit et leni Africo
provectus media circiter nocte vento intermisso cursum
non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub
sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus 3
aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam
partem insulae caperet, qua optimum esse egressum
superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum 4
fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque
navigiis non intermisso remigandi labore longarum

5 navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Bri-
tanniam omnibus navibus meridiano fere tempore,
6 neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea
Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo con-
venissent, multitudine navium perterritae, quae cum
annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causa
fecerat, amplius DCCC uno erant visae tempore, ab
litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

1 VIIII. Caesar exposito exercitu et loco castris
idoneo capto ubi ex captivis cognovit, quo in loco
hostium copiae consedissent, cohortibus X ad mare
relictis et equitibus CCC, qui praesidio navibus essent,
de tertia vigilia ad hostes contendit eo minus veritus
navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas
ad ancoras relinquebat, et praesidio navibus*que* Q.
2 Atrium praefecit. Ipse noctu progressus milia pas-
3 suum circiter XII hostium copias conspicatus est. Illi
equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco
superiore nostros prohibere et proelium committere
4 coeperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt
locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem
domestici belli causa, ut videbatur, iam ante praepa-
raverant; nam crebris arboribus succisis omnes introitus
5 erant praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant
6 nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At
milites legionis septimae testudine facta et aggere ad
munitiones adacto locum ceperunt eosque ex silvis
7 expulerunt paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes
longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam
ignorabat, et quod magna parte diei consumpta muni-
tioni castrorum tempus relinqui volebat.

1 X. Postridie eius diei mane tripertito milites equi-
tesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant,
2 persequerentur. His aliquantum itineris progressis,

cum iam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio
ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent superiore nocte
maxima coorta tempestate prope omnes naves adflictas
atque in litus eiectas esse, quod neque ancorae funesque
subsisterent neque nautae gubernatoresque vim tem-
pestatis pati possent; itaque ex eo concursu navium 3
magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis Caesar legiones equita- 1
tumque revocari atque itinere desistere iubet, ipse ad
naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque 2
cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL
navibus reliquae tamen refici posse magno negotio
viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex 3
continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut quam 4
plurimas possit, iis legionibus, quae sint apud eum,
naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac 5
laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes
naves subduci et cum castris una munitione coniungi.
In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis 6
quidem temporibus ad laborem militum intermissis.
Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem 7
copias, quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem,
unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, maiores 8
iam undique in eum locum copiae Britannorum con-
venerant summa imperii bellique administrandi com-
muni consilio permissa Cassivellauno, cuius fines a
maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur
Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic 9
superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia
bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Bri-
tanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos 1
natos in insula ipsa memoria proditum dicunt, maritima 2
pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex

Belgio transierunt (qui omnes fere iis nominibus civi-
tatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo per-
venerunt) et bello inlato ibi remanserunt atque agros
3 colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo cre-
berrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum
4 magnus numerus. Utuntur [aut aere] aut nummo
aureo aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis.
Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regio-
nibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est
5 copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque
generis, ut in Gallia, est praeter fagum atque abietem.
6 Leporem et gallinam et anserem gustare fas non
putant; haec tamen alunt animi voluptatisque causa.
7 Loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus
frigoribus.

1 XIII. Insula natura triquetra, cuius unum latus
est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui
est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves
adpelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem
spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum D. Alte-
2 rum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem;
qua ex parte est Hibernia insula, dimidio minor,
ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio trans-
3 missus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc
medio cursu est insula, quae appellatur Mona; com-
plures praeterea minores obiectae insulae existimantur;
de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos
4 XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo per-
contationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua men-
suris breviores esse quam in continenti noctes vide-
5 bamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illo-
6 rum opinio, DCC milium. Tertium est contra sep-
tentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed
eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat.

Hoc milia passuum DCCC in longitudinem esse existi-
matur. Ita omnis insula est in circuitu viciens cen- 7
tenum milium passuum.

XIIII. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, 1
qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis,
neque multum a Gallica differunt consuetudine. In- 2
teriores plerique frumenta non serunt, sed lacte et
carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se
Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem,
atque hoc horribiliores sunt in pugna adspectu; capil- 3
loque sunt promisso atque omni parte corporis rasa
praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni 4
duodenique inter se communes et maxime fratres cum
fratribus parentesque cum liberis; sed qui sunt ex iis 5
nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque
deducta est.

XV. Equites hostium essedariique acriter proelio 1
cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen
ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque
eos in silvas collesque compulerint; sed compluribus 2
interfectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amise-
runt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris 3
atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex
silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in
statione pro castris conlocati, acriter pugnaverunt dua- 4
busque missis subsidio cohortibus a Caesare atque his
primis legionum duarum, cum hae perexiguo inter-
misso loci spatio inter se constitissent, novo genere
pugnae perterritis nostris per medios audacissime per-
ruperunt seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. 5
Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi
pluribus submissis cohortibus repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae cum sub oculis 1
omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est

nostros propter gravitatem armorum, quod neque inse-
qui cedentes possent neque ab signis discedere aude-
2 rent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites
autem magno cum periculo dimicare, propterea quod
illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum
ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent
3 et pedibus dispari proelio contenderent. [Equestris
autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par
4 atque idem periculum inferebat.] Accedebat huc, ut
numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proe-
liarentur stationesque dispositas haberent atque alios
alii deinceps exciperent integrique et recentes defati-
gatis succederent.

1 XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus
constiterunt rarique se ostendere et lenius quam pridie
2 nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie
cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem
equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente
ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic
3 uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri
acriter in eos impetu facto reppulerunt neque finem
sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum
post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt
4 magnoque eorum numero interfecto neque sui conli-
gendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facul-
5 tatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae undique
convenerant, auxilia discesserunt, neque post id tem-
pus umquam summis nobiscum copiis hostes conten-
derunt.

1 XVIII. Caesar cognito consilio eorum ad flumen
Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod
flumen uno omnino loco pedibus atque hoc aegre
2 transiri potest. Eo cum venisset, animadvertit ad
alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium

instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis 3
munita eiusdemque generis sub aqua defixae sudes
flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis per- 4
fugisque Caesar praemisso equitatu confestim legiones
subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu 5
milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, ut
hostes impetum legionum atque equitum sustinere non
possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

XVIIII. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, 1
omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus
copiis, milibus circiter IV essedariorum relictis itinera
nostra servabat paulumque ex via excedebat locis-
que impeditis ac silvestribus sese occultabat atque
iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat,
pecora atque homines ex agris in silvas compellebat
et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandique 2
causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque
essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo
nostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu
latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque 3
longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur,
et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis
hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legio-
narii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum 1
regionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens
Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam
venerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat
interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem
vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque
sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt, ut 2
Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat atque
in civitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat.
His Caesar imperat obsides XL frumentumque exer- 3

4 citui Mandubraciumque ad eos mittit. Illi imperata
celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentumque
miserunt.

1 XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni mili-
tum iniuria prohibitis Cenimagni, Segontiaci, Anca-
lites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari
2 dedunt. Ab iis cognoscit non longe ex eo loco oppi-
dum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum,
quo satis magnus hominum pecorisque numerus con-
3 venerit. Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas
impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis
4 hostium vitandae causa convenire consuerunt. Eo
proficiscitur cum legionibus; locum reperit egregie
natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex
5 partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati
militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia
6 ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris
repertus multique in fuga sunt comprehensi atque
interfecti.

1 XXII. Dum haec in his locis geruntur, Cassivel-
launus ad Cantium, quod esse ad mare supra demon-
stravimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant,
Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios
mittit atque iis imperat, uti coactis omnibus copiis
castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent.
2 Ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis
eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige
3 suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio
nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus,
maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos
per Atrebatem Commium de deditione ad Caesarem
4 mittit. Caesar cum constituisset hiemare in continenti
propter repentinos Galliae motus neque multum
aestatis superesset atque id facile extrahi posse intel-

legeret, obsides imperat et, quid in annos singulos
vectigalis populo Romano Britannia penderet, consti-
tuit; interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandu- 5
bracio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad 1
mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et 2
captivorum magnum numerum habebat et nonnullae
tempestate deperierant naves, duobus commeatibus
exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex 3
tanto navium numero tot navigationibus neque hoc
neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites
portaret, desideraretur, at ex iis, quae inanes ex 4
continenti ad eum remitterentur prioris commeatus
expositis militibus et quas postea Labienus faciendas
curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reli-
quae fere omnes reicerentur. Quas cum aliquamdiu 5
Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore navi-
gatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, neces-
sario angustius milites conlocavit ac summa tran- 6
quillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia,
prima luce terram attigit omnesque incolumes naves
perduxit.

XXIIII. Subductis navibus concilioque Gallorum 1
Samarobrivae peracto, quod eo anno frumentum in
Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus
est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis
conlocare legionesque in plures civitates distribuere.
Ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato 2
dedit, alteram in Nervios Q. Ciceroni, tertiam in Esu-
bios L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in
confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Bellovacis
conlocavit; his M. Crassum quaestorem et L. Munatium 3
Plancum et C. Trebonium legatos praefecit. Unam 4
legionem, quam proxime trans Padum conscripserat,

et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis
5 et Catuvolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praeesse
6 iussit. Ad hunc modum distributis legionibus facillime inopiae *rei* frumentariae sese mederi posse existimavit.
7 Atque harum tamen omnium legionum hiberna praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum C
8 continebantur. Ipse interea, quoad legiones conlocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

1 XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum obtinue-
2 rant. Huic Caesar pro eius virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera
3 fuerat usus, maiorum locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici palam multis ex civitate auctoribus interfecerunt. Defertur ea res ad
4 Caesarem. Ille veritus, quod ad plures *res* pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium
5 interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus [legatis quaestoribusque], quibus legiones tradiderat, certior factus est in hiberna perventum locumque esse munitum.

1 XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis
2 ortum est ab Ambiorige et Catuvolco; qui cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsi suos concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppu-

gnanda venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent 3
vallumque ascendissent atque una ex parte Hispanis
equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent,
desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt.
Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris 4
ad conloquium prodiret: habere sese, quae de re com-
muni dicere vellent, quibus rebus controversias minui
posse sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos C. Arpineius eques Ro- 1
manus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iunius ex Hispania
quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem
ventitare consueverant; apud quos Ambiorix ad hunc
modum locutus est: Sese pro Caesaris in se beneficiis 2
plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio
liberatus esset, quod Aduatucis, finitimis suis, pendere
consuesset, quodque ei et filius et fratris filius a
Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero
missos apud se in servitute et catenis tenuissent; neque 3
id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio
aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, suaque
esse eius modi imperia, ut non minus haberet iuris
in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati 4
porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gal-
lorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile
ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit
imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum
superari posse confidat. Sed esse Galliae commune 5
consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc
esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio
venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, 6
praesertim cum de recuperanda communi libertate con-
silium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate 7
satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro bene-
ficiis Caesaris; monere, orare Titurium pro hospitio,

8 ut suae ac militum saluti consulat. Magnam manum
Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore
9 biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam
finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad
Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter
milia passuum circiter L, alter paulo amplius ab iis
10 absit. Illud se polliceri et iure iurando confirmare,
11 tutum se iter per suos fines daturum. Quod cum
faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur,
et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac
oratione habita discedit Ambiorix.

1 XXVIII. Arpineius et Iunius, quae audierant, ad
legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab
hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existima-
bant maximeque hac re permovebantur, quod civitatem
ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo
Romano bellum facere ausam vix erat credendum.
2 Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos
3 exsistit controversia. L. Aurunculeius compluresque
tribuni militum et primorum ordinum centuriones
nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu Cae-
4 saris discedendum existimabant; quantasvis copias
etiam Germanorum sustineri posse munitis hibernis
docebant; rem esse testimonio, quod primum hostium
impetum multis ultro vulneribus inlatis fortissime
5 sustinuerint; re frumentaria non premi; interea et ex
proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia;
6 postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore
hoste de summis rebus capere consilium?

1 XXVIIII. Contra ea Titurius sero facturos clami-
tabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis
convenissent aut cum aliquid calamitatis in proximis
hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse
2 occasionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam;

neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium
fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta
cum contemptione nostri ad castra venturos esse. Non 3
hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum;
magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et supe-
riores nostras victorias; ardere Galliam tot contu- 4
meliis acceptis sub populi Romani imperium redactam
superiore gloria rei militaris exstincta. Postremo quis 5
hoc sibi persuaderet, sine certa spe Ambiorigem ad
eius modi consilium descendisse? Suam sententiam 6
in utramque partem esse tutam: si nihil sit durius,
nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros;
si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse
in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque 7
eorum, qui dissentirent, consilium quem habere exitum?
in quo si non praesens periculum, at certe longinqua
obsidione fames esset timenda.

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita 1
cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur,
'Vincite', inquit, 'si ita vultis', Sabinus, et id clariore
voce, ut magna pars militum exaudiret; 'neque is sum', 2
inquit, 'qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear:
hi sapient; si gravius quid acciderit, abs te rationem
reposcent; qui, si per te liceat, perendino die cum 3
proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis
belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe
a ceteris aut ferro aut fame intereant.'

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt 1
utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia
rem in summum periculum deducant; facilem esse rem, 2
seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes
sentiant ac probent; contra in dissensione nullum se
salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem 3
perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus, superat

4 sententia Sabini. Pronuntiatur prima luce ituros.
Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque
miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid
5 ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia
excogitantur, quare nec sine periculo maneatur et
6 languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima
luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset per-
suasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo
consilium datum, longissimo agmine maximisque impe-
dimentis.

1 XXXII. At hostes posteaquam ex nocturno fremitu
vigiliisque de profectione eorum senserunt, conlocatis
insidiis bipertito in silvis oportuno atque occulto loco
a milibus passuum circiter duobus Romanorum adventum
2 exspectabant, et cum se maior pars agminis in magnam
convallem demisisset, ex utraque parte eius vallis
subito se ostenderunt novissimosque premere et primos
prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proe-
lium committere coeperunt.

1 XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil ante
providisset, trepidare et concursare cohortesque dispo-
nere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia
deficere viderentur; quod plerumque iis accidere con-
suevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur.
2 At Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere
atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset,
nulla in re communi saluti deerat: et in appellandis
cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis
3 officia praestabat. Cum propter longitudinem agminis
non facile per se omnia obire et, quid quoque loco
faciendum esset, providere possent, iusserunt pronun-
tiari, ut impedimenta relinquerent atque in orbem
4 consisterent. Quod consilium etsi in eius modi casu
reprehendendum non est, tamen incommode accidit;

nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad 5
pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore
et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, 6
quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis dis-
cederent, quaeque quisque eorum carissima haberet,
ab impedimentis petere atque arripere properaret, cla-
more et fletu omnia complerentur.

XXXIIII. At barbaris consilium non defuit. Nam 1
duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis
ab loco discederet; illorum esse praedam atque illis
reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde
omnia in victoria posita esse existimarent. Erant et 2
virtute et genere pugnandi pares. Nostri tamen etsi
ab duce et a Fortuna deserebantur, tamen omnem spem
salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors
procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium
cadebat. Qua re animadversa Ambiorix pronuntiari 3
iubet, ut procul tela coiciant neu propius accedant, et
quam in partem Romani impetum fecerint, cedant:
levitate armorum et cotidiana exercitatione *confidant;* 4
nihil ex his noceri posse; rursus se ad signa reci-
pientes insequantur.

XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissime obser- 1
vato, cum quaepiam cohors ex orbe excesserat atque
impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim 2
eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto
tela recipere. Rursus cum in eum locum, unde erant 3
progressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et
ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin 4
autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinque-
batur neque a tanta multitudine coniecta tela conferti
vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati 5
multis vulneribus acceptis resistebant et magna parte
diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam

pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, com-
6 mittebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno
primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctori-
7 tatis, utrumque femur tragula traicitur; Q. Lucanius,
eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento
8 filio subvenit, interficitur; L. Cotta legatus omnes
cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda
vulneratur.

1 XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius cum
procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset,
interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum,
2 ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit:
Si velit secum conloqui, licere; sperare a multitudine
impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat;
ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam
3 fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat,
si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una
conloquantur: sperare se ab eo de sua ac militum
salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem
iturum negat atque in eo perseverat.

1 XXXVII. Sabinus, quos in praesentia tribunos
militum circum se habebat, et primorum ordinum cen-
turiones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem
accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suis-
2 que, ut idem faciant, imperat. Interim dum de con-
dicionibus inter se agunt longiorque consulto ab
Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus
3 interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant
atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto
4 ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur
cum maxima parte militum. Reliqui se in castra
5 recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petro-
sidius aquilifer cum magna multitudine hostium pre-
meretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris

fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem 6
oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes despe-
rata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio 7
elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum
legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus
gestis certiorem faciunt.

XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix statim 1
cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno fini-
timi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit
peditatumque sese subsequi iubet. Re demonstrata 2
Aduatucisque concitatis postero die in Nervios per-
venit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque
ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, iniuriis
occasionem dimittant; interfectos esse legatos duos 3
magnamque partem exercitus interisse demonstrat; nihil 4
esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum
Cicerone hiemet, interfici. Se ad eam rem profitetur
adiutorem. Facile hac oratione Nerviis persuadet.

XXXVIIII. Itaque confestim dimissis nuntiis ad 1
Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos,
qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas
manus possunt, cogunt et de improviso ad Ciceronis
hiberna advolant nondum ad eum fama de Titurii
morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, 2
ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa
in silvas discessissent, repentino equitum adventu inter-
ciperentur. His circumventis magna manu Eburones, 3
Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes
legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma
concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies susten- 4
tatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant
atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore
victores confidebant.

XXXX. Mittuntur ad Caesarem confestim a Cicerone 1

litterae magnis propositis praemiis, si pertulissent;
2 obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. Noctu ex
materia, quam munitionis causa comportaverant, turres
admodum CXX excitantur incredibili celeritate; quae
3 deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero
die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant,
fossam complent. Eadem ratione, qua pridie, ab
4 nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit
5 diebus Nulla pars nocturni temporis ad laborem inter-
mittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis
6 datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem
opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes,
magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres
contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur.
7 Ipse Cicero cum tenuissima valetudine esset, ne noc-
turnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat,
ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere
cogeretur.

1 XXXXI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui
aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum
2 Cicerone habebant, conloqui sese velle dicunt. Facta
potestate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat,
3 commemorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos
Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna
4 oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem
5 ostentant fidei faciendae causa. Errare eos dicunt, si
quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffi-
dant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque
Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque
6 hanc inveterascere consuetudinem nolint; licere illis
incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascum-
7 que in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad
haec unum modo respondit: non esse consuetudinem
populi Romani ullam accipere ab hoste armato con-

dicionem; si ab armis discedere velint, se adiutore 8
utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare se
pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos.

XXXXII. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum 1
x et fossa pedum xv hiberna cingunt. Haec et supe- 2
riorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant
et quosdam de exercitu nacti captivos ab his doce-
bantur, sed nulla ferramentorum copia, quae sunt ad 3
hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere, mani-
bus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua 4
quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit:
nam minus horis tribus x milium *passuum* in circuitu
munitionem pedum xv perfecerunt; reliquisque diebus 5
turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas
idem captivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

XXXXIII. Septimo oppugnationis die maximo coorto 1
vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis et ferve-
facta iacula in casas, quae more Gallico stramentis
erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem 2
comprehenderunt et venti magnitudine in omnem locum
castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore, sicuti 3
parta iam atque explorata victoria, turres testudinesque
agere et scalis vallum ascendere coeperunt. At tanta 4
militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut, cum
undique flamma torrerentur maximaque telorum multi-
tudine premerentur suaque omnia impedimenta atque
omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demi-
grandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respi-
ceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissi-
meque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus 5
fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus
numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut
se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis
ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma 6

et quodam loco turri adacta et contingente vallum
tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco
recesserunt suosque omnes removerunt, nutu vocibusque
hostes, si introire vellent, vocare coeperunt; quorum
7 progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapi-
dibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

1 XXXXIIII. Erant in ea legione fortissimi viri, cen-
turiones, qui iam primis ordinibus adpropinquarent,
2 T. Pullo et L. Vorenus. Hi perpetuas inter se con-
troversias habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque
3 annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex
his Pullo, cum acerrime ad munitiones pugnaretur,
'Quid dubitas', inquit, 'Vorene? aut quem locum pro-
bandae virtutis tuae exspectas? hic dies de nostris
4 controversiis iudicabit.' Haec cum dixisset, procedit
extra munitiones, quaeque hostium pars confertissima
5 est visa, ea inrumpit. Ne Vorenus quidem sese tum
vallo continet, sed omnium veritus existimationem
6 subsequitur. Mediocri spatio relicto Pullo pilum in
hostes immittit atque unum ex multitudine procurren-
tem traicit; quo percusso exanimatoque hunc scutis
protegunt hostes, in illum universi tela coiciunt neque
7 dant progrediendi facultatem. Transfigitur scutum
8 Pulloni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic
casus vaginam et gladium educere conanti dextram
moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt.
9 Succurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subvenit.
10 Ad hunc se confestim a Pullone omnis multitudo
11 convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Vorenus
gladio comminus rem gerit atque uno interfecto reli-
quos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum
12 deiectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento
subsidium fert Pullo, atque ambo incolumes complu-
ribus interfectis summa cum laude intra munitiones

se recipiunt. Sic Fortuna in contentione et certamine 13
utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XXXXV. Quanto erat in dies gravior atque aspe- 1
rior oppugnatio, et maxime, quod magna parte militum confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu
nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus 2
intus Nervius nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat summam-
que ei fidem praestiterat. Hic servo spe libertatis 3
magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem
deferat. Has ille iaculo inligatas effert et Gallus inter 4
Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XXXXVI. Caesar acceptis litteris hora circiter XI 1
diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia
passuum XXV; iubet media nocte legionem proficisci 2
celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus. 3
Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatum fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum
sciebat. Scribit Labieno, si rei publicae commodo 4
possit facere, cum legione ad fines Nerviorum veniat.
Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, 5
non putat exspectandam; equites circiter CCCC ex proximis hibernis cogit.

XXXXVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus 1
de Crassi adventu certior est factus. Eo die milia
passuum XX procedit. Crassum Samarobrivae praeficit 2
legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exer-

citus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque
omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat,
3 relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum
4 moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus
interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes
ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, ne si
ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium
impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti
5 victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit, quanto
cum periculo legionem ex hibernis educturus esset,
rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnes
peditatus equitatusque copias Treverorum III milia
passuum longe ab suis castris consedisse.

1 XXXVIII. Caesar consilio eius probato, etsi opi-
nione trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen
unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat.
2 Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex
captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur
3 quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equi-
tibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Cicero-
4 nem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam
litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus
5 consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut
tragulam cum epistula ad amentum deligata intra
6 munitiones castrorum abiciat. In litteris scribit se
cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur, ut
7 pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus,
8 ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad
turrim adhaesit neque ab nostris biduo animadversa
tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad
9 Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum
10 recitat maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi
incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubi-
tationem adventus legionum expulit.

XXXXVIIII. Galli re cognita per exploratores obsi- 1
dionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis conten-
dunt. Hae erant armatae circiter milia LX. Cicero data 2
facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra
demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem defe-
rat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; per- 3
scribit in litteris hostes ab se discessisse omnemque
ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris cir- 4
citer media nocte Caesar adlatis suos facit certiores
eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die 5
luce prima movet castra et circiter milia passuum
IV progressus trans vallem magnam et rivum mul-
titudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi 6
res cum tantis copiis iniquo loco dimicare; tum, quo-
niam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo
animo remittendum de celeritate existimabat; consedit 7
et, quam aequissimo loco potest, castra communit
atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum
milium VII, praesertim nullis cum impedimentis, tamen
angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit,
eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus
veniat. Interim speculatoribus in omnes partes di- 8
missis explorat, quo commodissime itinere vallem trans-
ire possit.

L. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam 1
factis utrique sese suo loco continent: Galli, quod 2
ampliores copias, quae nondum convenerant, exspecta-
bant, Caesar, si forte timoris simulatione hostes in 3
suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris
proelio contenderet; si id efficere non posset, ut explo-
ratis itineribus minore cum periculo vallem rivumque
transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra 4
accedit proeliumque cum nostris equitibus committit.
Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere 5

iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

1 LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero etiam de vallo deductis propius accedunt et tela
2 intra munitionem ex omnibus partibus coiciunt praeconibusque circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu quis Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non
3 fore potestatem; ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inci-
4 perent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

1 LII. Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolu-
2 mibus eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit non decimum quemque
3 esse reliquum militem sine vulnere; ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum vir-
4 tute res sint administratae. Ciceronem pro eius merito legionemque conlaudat; centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini
5 et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die contione habita rem gestam proponit, milites conso-
6 latur et confirmat: quod detrimentum culpa et teme-

ritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetitia neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili 1
celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut cum
ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter
LX eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset,
ante mediam noctem ad portas castrorum clamor ori-
retur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque
ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros per- 2
lata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni
oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes
in Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione 3
remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum
Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et,
quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem
ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incom- 4
modo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civi-
tates de bello consultabant, nuntios legationesque in
omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii
caperent atque unde initium belli fieret, explorabant
nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque 5
ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine
Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu
Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio 6
legato, quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior
factus est magnas Gallorum copias earum civitatum,
quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui causa
convenisse neque longius milia passuum VIII ab hibernis 7
suis afuisse, sed nuntio adlato de victoria Caesaris
discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.

LIIII. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad 1
se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent,

denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae
2 in officio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas in
primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cava-
rinum, quem Caesar apud eos regem constituerat,
cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris
cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico
consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset,
usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt
3 et missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum
is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes
4 non fuerunt. Tantumque apud homines barbaros valuit
esse aliquos repertos principes inferendi belli tantamque
omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter
Haeduos et Remos, quos praecipuo semper honore
Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga
populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici
belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta
5 nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit cum
compluribus aliis de causis, tum maxime quod ei, qui
virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum
se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano
imperia perferrent, gravissime dolebant.

1 LV. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis
nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum
legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias polli-
cerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo
2 minorem superesse dicerent partem. Neque tamen
ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum
transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello
et Tencterorum transitu, non esse amplius fortunam
3 temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo
minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare,
exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad
4 se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in

Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex 1
parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium
indicit. Hoc more Gallorum est initium belli; quo 2
lege communi omnes puberes armati convenire coguntur; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis
omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio 3
Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat,
bona eius publicat. His rebus confectis in concilio 4
pronuntiat arcessitum se ab Senonibus et Carnutibus
aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iturum 5
per fines Remorum eorumque agros populaturum ac, priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri velit, praecipit.

LVII. Labienus cum et loci natura et manu muni- 1
tissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat, ne quam occasionem rei bene
gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige 2
atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, circummittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat: his certam diem con-
veniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equitatu 3
Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias conloquendi aut territandi causa; equites plerumque eminus tela intra vallum coi-
ciebant. Labienus suos intra munitionem continebat timo- 4
risque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

1 LVIII. Cum maiore in dies contemptione Indutio-
marus ad castra accederet, nocte una intromissis equi-
tibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos
curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra
castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut
2 ad Treveros perferri posset. Interim ex consuetudine
cotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi
magnam partem diei consumit; equites tela coiciunt
et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam
3 evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum
est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt.
4 Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit;
praecipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in
fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat)
unum omnes petant Indutiomarum, neu quisquam alium
prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod
mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat;
5 magna proponit iis, qui occiderint, praemia; submittit
6 cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis con-
silium Fortuna, et cum unum omnes peterent, in ipso
fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur
caputque eius refertur in castra; redeuntes equites,
7 quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re
cognita omnes Eburonum et Nerviorum, quae con-
venerant, copiae discedunt pauloque habuit post id
factum Caesar Galliam quietiorem.

LIBER SEXTUS.

I. Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum 1
exspectans per M. Silanum, C. Antistium Reginum,
T. Sextium legatos dilectum habere instituit; simul a 2
Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem
cum imperio rei publicae causa remaneret, quos ex
Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad
signa convenire et ad se proficisci iuberet, magni 3
interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae
existimans tantas videri Italiae facultates, ut, si quid
esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi
tempore sarciri, sed etiam maioribus augeri copiis
posset. Quod cum Pompeius et rei publicae et ami- 4
citiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu
tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis
legionibus duplicatoque earum cohortium numero, quas
cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit,
quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius 1
propinquos a Treveris imperium defertur. Illi fini-
timos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non
desistunt. Cum a proximis impetrare non possent, 2
ulteriores temptant. Inventis nonnullis civitatibus
iureiurando inter se confirmant obsidibusque de pecu-
nia cavent; Ambiorigem sibi societate et foedere
adiungunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique 3

bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, Menapios
adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis,
Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus
finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris
Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi
de bello cogitandum putavit.

1 III. Itaque nondum hieme confecta proximis quat-
tuor coactis legionibus de improviso in fines Nerviorum
2 contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere
possent, magno pecoris atque hominum numero capto
atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris
in deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit.
3 Eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones
4 reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat,
indicto cum reliqui praeter Senones, Carnutes Tre-
verosque venissent, initium belli ac defectionis hoc
esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, con-
5 cilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant
hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxe-
6 rant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac
re pro suggestu pronuntiata eodem die cum legioni-
bus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo
pervenit.

1 IIII. Cognito eius adventu Acco, qui princeps eius
consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire.
Conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos
2 nuntiatur. Necessario sententia desistunt legatosque
deprecandi causa ad Caesarem mittunt; adeunt per
Haeduos, quorum antiquitus erat in fide civitas.
3 Libenter Caesar petentibus Haeduis dat veniam excu-
sationemque accipit, quod aestivum tempus instantis
4 belli, non quaestionis esse arbitratur. Obsidibus impe-
5 ratis C hos Haeduis custodiendos tradit. Eodem
Carnutes legatos obsidesque mittunt usi depreca-

toribus Remis, quorum erant in clientela; eadem ferunt
responsa. Peragit concilium Caesar equitesque imperat 6
civitatibus.

V. Hac parte Galliae pacata totus et mente et 1
animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit.
Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci 2
iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod
meruerat, odio civitatis motus exsistat. His rebus 3
constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem
proelio non esse contenturum, reliqua eius consilia
animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Ebu- 4
ronum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti,
qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos num-
quam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi
sciebat; item per Treveros venisse Germanis in ami-
citiam cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia 5
existimabat, quam ipsum bello lacesseret, ne desperata
salute aut se in Menapios abderet aut cum Trans-
rhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius 6
exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit
duasque ad eum legiones proficisci iubet; ipse cum
legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur.
Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas 7
paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

VI. Caesar partitis copiis cum C. Fabio legato et 1
M. Crasso quaestore celeriter effectis pontibus adit
tripertito, aedificia vicosque incendit, magno pecoris
atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti 2
Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt.
Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero 3
confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus
suis recepissent. His confirmatis rebus Commium 4
Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis
relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

1 VII. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis
coactis peditatus equitatusque copiis Labienum cum
una legione, quae in eorum finibus hiemabat, adoriri
2 parabant; iamque ab eo non longius bidui via aberant,
cum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt.
3 Positis castris a milibus passuum XV auxilia Germa-
4 norum exspectare constituunt. Labienus hostium
cognito consilio sperans temeritate eorum fore aliquam
dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impe-
dimentis relicto cum XXV cohortibus magnoque equi-
tatu contra hostem proficiscitur et mille passuum
5 intermisso spatio castra communit. Erat inter Labienum
atque hostem difficili transitu flumen ripisque prae-
ruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo
neque hostes transituros existimabat. Augebatur
6 auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam,
quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas
exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et
7 postero die prima luce castra moturum. Celeriter
haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum
equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura
8 cogebat. Labienus noctu tribunis militum primisque
ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit et,
quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore
strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consue-
tudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem profec-
9 tionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem
in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

1 VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones
processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam
praedam ex manibus dimitterent — longum esse perter-
ritis Romanis Germanorum auxilium exspectare neque
suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam
manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri

non audeant — flumen transire et iniquo loco committere
proelium non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, 2
ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione
itineris placide progrediebatur. Tum praemissis pau- 3
lum impedimentis atque in tumulo quodam conlocatis,
'Habetis', inquit, 'milites, quam petistis, facultatem;
hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate 4
eandem nobis ducibus virtutem, quam saepenumero
imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec 5
coram cernere existimate.' Simul signa ad hostem
converti aciemque derigi iubet; paucis turmis praesidio
ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera
disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in 6
hostes immittunt. Illi ubi praeter spem, quos modo
fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt,
impetum ferre non potuerunt ac primo concursu in
fugam coniecti proximas silvas petiverunt. Quos 7
Labienus equitatu consectatus magno numero inter-
fecto, compluribus captis paucis post diebus civitatem
recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta
Treverorum fuga sese domum receperunt. Cum his 8
propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant,
comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem 9
ab initio permansisse in officio demonstravimus, prin-
cipatus atque imperium est traditum.

VIIII. Caesar postquam ex Menapiis in Treveros 1
venit, duabus de causis Rhenum transire constituit;
quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris 2
miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet.
His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo 3
ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit.
Nota atque instituta ratione magno militum studio 4
paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad 5
pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus

6 oriretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii,
qui ante obsides dederant atque in deditionem vene-
rant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui
doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros
7 missa neque ab se fidem laesam; petunt atque orant,
ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum inno-
centes pro nocentibus poenas pendant; si amplius
8 obsidum velit dari, pollicentur. Cognita Caesar causa
reperit ab Suebis auxilia missa esse; Ubiorum satis-
factionem accipit, aditus viasque in Suebos perquirit.

1 X. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior
Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis
nationibus, quae sub eorum sunt imperio, denuntiare,
2 ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis
rebus rem frumentariam providet, castris idoneum
locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant sua-
que omnia ex agris in oppida conferant, sperans bar-
baros atque imperitos homines inopia cibariorum
adductos ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci;
3 mandat, ut crebros exploratores in Suebos mittant,
4 quaeque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata
faciunt et paucis diebus intermissis referunt: Suebos
omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Roma-
norum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis,
quas coëgissent, penitus ad extremos fines se recepisse;
5 silvam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur
Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo
muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque a
Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere; ad eius
initium silvae Suebos adventum Romanorum exspectare
constituisse.

1 XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non
alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus
2 et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. In

Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in
omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis
domibus factiones sunt, earumque factionum principes 3
sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere
existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa
omnium rerum consiliorumque redeat. Idque eius rei 4
causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe
contra potentiorem auxilii egeret; suos enim quisque
opprimi et circumveniri non patitur neque, aliter si
faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec 5
eadem ratio est in summa totius Galliae; namque
omnes civitates in partes divisae sunt duas.

XII. Cum Caesar in Galliam venit, alterius fac- 1
tionis principes erant Haedui, alterius Sequani. Hi 2
cum per se minus valerent, quod summa auctoritas
antiquitus erat in Haeduis magnaeque eorum erant
clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant
eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque per-
duxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis 3
atque omni nobilitate Haeduorum interfecta tantum
potentia antecesserant, ut magnam partem clientium 4
ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab iis prin-
cipum filios acciperent et publice iurare cogerent
nihil se contra Sequanos consilii inituros et partem
finitimi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque
totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus 5
Divitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum
profectus infecta re redierat. Adventu Caesaris facta 6
commutatione rerum, obsidibus Haeduis redditis, vete-
ribus clientelis restitutis, novis per Caesarem com-
paratis, quod hi, qui se ad eorum amicitiam adgrega-
verant, meliore condicione atque aequiore imperio se
uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque
amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum 7

locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant,
8 se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur; ita et novam et repente collectam auctori-
9 tatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

1 XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet
2 per se, nulli adhibetur concilio. Plerique, cum aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus, *quibus* in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis
3 in servos. Sed de his duobus generibus alterum est
4 druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur; ad eos magnus adulescentium numerus disciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt apud
5 eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, idem decernunt, praemia poenasque con-
6 stituunt; si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena
7 apud eos est gravissima. Quibus est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus
8 ius redditur neque honos ullus communicatur. His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam
9 inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit aut, si sunt

plures pares, suffragio druidum deligitur, nonnumquam
etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni 10
tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae
media habetur, considunt in loco consecrato. Huc
omnes undique, qui controversias habent, conveniunt
eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in 11
Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse
existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

XIIII. Druides a bello abesse consuerunt neque 1
tributa una cum reliquis pendunt [militiae vacationem
omniumque rerum habent immunitatem]. Tantis exci- 2
tati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur.
Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. 3
Itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent.
Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum
in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus,
Graecis litteris utantur. Id mihi duabus de causis 4
instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam
efferri velint neque eos, qui discunt, litteris confisos
minus memoriae studere, quod fere plerisque accidit,
ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac
memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, 5
non interire animas, sed ab aliis post mortem transire
ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari
putant metu mortis neglecto. Multa praeterea de 6
sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum
magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium
vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

XV. Alterum genus est equitum. Hi, cum est 1
usus atque aliquod bellum incidit, quod ante Caesaris
adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi
iniurias inferrent aut inlatas propulsarent, omnes in

2 bello versantur, atque eorum ut quisque est genere
copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos
clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque
noverunt.

1 XVI. Natio est omnis Gallorum admodum dedita
2 religionibus, atque ob eam causam, qui sunt adfecti
gravioribus morbis quique in proeliis periculisque ver-
santur, aut pro victimis homines immolant aut se
immolaturos vovent administrisque ad ea sacrificia
3 druidibus utuntur, quod, pro vita hominis nisi hominis
vita reddatur, non posse deorum immortalium numen
placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent
4 instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simu-
lacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis
hominibus complent; quibus succensis circumventi
5 flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui
in furto aut latrocinio aut alia qua noxia sint com-
prehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitrantur;
sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium
supplicia descendunt.

1 XVII. Deum maxime Mercurium colunt; huius sunt
plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium
ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad
quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam
arbitrantur; post hunc Apollinem et Martem et Iovem
2 et Minervam. De his eandem fere, quam reliquae
gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere,
Minervam operum atque artificiorum initia tradere,
Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere.
3 Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea, quae
bello ceperint, plerumque devovent; cum superaverunt,
animalia capta immolant, reliquas res in unum
4 locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum
exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet;

neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione 5
aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet,
gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos 1
praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob 2
eam causam spatia omnis temporis non numero dierum,
sed noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur.
In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, 3
quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus
militiae sustinere possint, palam ad se adire non
patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt.

XVIIII. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis 1
nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione
facta cum dotibus communicant. Huius omnis pecu- 2
niae coniunctim ratio habetur fructusque servantur;
uter eorum vita superavit, ad eum pars utriusque cum
fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in 3
uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum pater familiae inlustriore loco natus
decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res
in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum
quaestionem habent et, si compertum est, igni atque
omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera 4
sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa;
omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem
inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memo- 5
riam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.

XX. Quae civitates commodius suam rem publicam 1
administrare existimantur, habent legibus sanctum, si
quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama

acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo
2 alio communicet, quod saepe homines temerarios atque
imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli
et de summis rebus consilium capere cognitum est.
3 Magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse
ex usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica
nisi per concilium loqui non conceditur.

1 XXI. Germani multum ab hac consuetudine diffe-
runt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis
2 praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero
eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus
iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne
3 fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus
atque in studiis rei militaris consistit; a parvis labori
4 ac duritiae student. Qui diutissime impuberes per-
manserunt, maximam inter suos ferunt laudem; hoc
staturam ali, hoc vires nervosque confirmari putant.
5 Intra annum vero vicesimum feminae notitiam ha-
buisse in turpissimis habent rebus. Cuius rei nulla
est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perlu-
untur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur
magna corporis parte nuda.

1 XXII. Agri culturae non student, maiorque pars
2 eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque
quisquam agri modum certum aut fines habet proprios,
sed magistratus ac principes in annos singulos gen-
tibus, cognationibus hominum quique una coierunt,
quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque
3 anno post alio transire cogunt. Eius rei multas
adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium
belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines
parare studeant potentioresque humiliores possessio-
nibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus
vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas,

qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi 4
aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes
cum potentissimis aequari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est quam latissime 1
circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc 2
proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos
cedere neque quemquam prope se audere consistere;
simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incur- 3
sionis timore sublato. Cum bellum civitas aut inlatum 4
defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint,
ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In 5
pace nullus est communis magistratus, sed principes
regionum atque pagorum inter suos ius dicunt contro-
versiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infa- 6
miam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque
ea iuventutis exercendae ac desidiae minuendae causa
fieri praedicant. Atque ubi quis ex principibus in 7
concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, pro-
fiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem
probant, suumque auxilium pollicentur atque a multi-
tudine conlaudantur; qui ex his secuti non sunt, in 8
desertorum ac proditorum numero ducuntur, omnium-
que his rerum postea fides derogatur. Hospitem 9
violare fas non putant; qui quacunque de causa ad
eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent,
hisque omnium domus patent victusque communicatur.

XXIIII. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli 1
virtute superarent, ultro bella inferrent, propter homi-
num multitudinem agrique inopiam trans Rhenum
colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Ger- 2
maniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam
Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse
video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tecto-
sages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens 3

ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque
4 habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc,
quoniam in eadem inopia, egestate, patientia, qua
5 *ante*, Germani permanent, eodem victu et cultu cor-
poris utuntur, Gallis autem provinciarum propinquitas
et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam
6 atque usum largitur, paulatim adsuefacti superari mul-
tisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis vir-
tute comparant.

1 XXV. Huius Hercyniae silvae, quae supra demon-
strata est, latitudo novem dierum iter expedito patet:
non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum
2 noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et
Rauracorum finibus rectaque fluminis Danuvii regione
3 pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc se
flectit sinistrorsus diversis a flumine regionibus multa-
4 rumque gentium fines propter magnitudinem attingit;
neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut
adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter
LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit;
5 multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reli-
quis in locis visa non sint, ex quibus quae maxime
differant a ceteris et memoriae prodenda videantur,
haec sunt.

1 XXVI. Est bos cervi figura, cuius a media fronte
inter aures unum cornu existit excelsius magisque
derectum his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab eius
2 summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Eadem
est feminae marisque natura, eadem forma magnitu-
doque cornuum.

1 XXVII. Sunt item, quae appellantur alces. Harum
est consimilis capris figura et varietas pellium, sed
magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus
2 et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis

causa procumbunt neque, si quo adflictae casu conci-
derunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt 3
arbores pro cubilibus; ad eas se adplicant atque ita
paulum modo reclinatae quietem capiunt. Quarum 4
ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, quo
se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus
subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa
species earum stantium relinquatur. Huc cum se con- 5
suetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere adfli-
gunt atque una ipsae concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui uri appel- 1
lantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos,
specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum 2
est et magna velocitas; neque homini neque ferae,
quam conspexerunt, parcunt. Hos studiose foveis 3
captos interficiunt; hoc se labore durant adulescentes
atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos
ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae
sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed adsuescere 4
ad homines et mansuefieri ne parvuli quidem excepti
possunt. Amplitudo cornuum et figura et species 5
multum ab nostrorum boum cornibus differt. Haec stu- 6
diose conquisita ab labris argento circumcludunt atque
in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVIIII. Caesar postquam per Ubios exploratores 1
comperit Suebos sese in silvas recepisse, inopiam fru-
menti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime
homines Germani agri culturae student, constituit non
progredi longius; sed ne omnino metum reditus sui 2
barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret,
reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas
Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC res- 3
cindit atque in extremo ponte turrim tabulatorum
quattuor constituit praesidiumque cohortium XII pontis

tuendi causa ponit magnisque eum locum muni-
tionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcacium
4 Tullum adulescentem praefecit. Ipse, cum maturescere
frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus
per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima
atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Ner-
vios pertinet milibusque amplius D in longitudinem
patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu prae-
mittit, si quid celeritate itineris atque oportunitate
5 temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris
fieri prohibeat, ne qua eius adventus procul signi-
ficatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

1 XXX. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter
contraque omnium opinionem confecto itinere multos
in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad
ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis
2 equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus
rebus tum in re militari potest Fortuna. Nam *sicut*
magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque
imparatum incideret priusque eius adventus ab homi-
nibus videretur, quam fama ac nuntius adventus adfer-
retur, sic magnae fuit fortunae omni militari instru-
mento, quod circum se habebat, erepto, raedis equisque
3 comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc factum
est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domi-
cilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque
silvarum ac fluminum petunt propinquitates, comites
familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum
4 nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus illum
in equum quidam ex suis intulit; fugientem silvae
texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad
vitandum multum Fortuna valuit.

1 XXXI. Ambiorix copias suas iudicione non con-
duxerit, quod proelio dimicandum non existimarit, an

tempore exclusus et repentino equitum adventu prohi-
bitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet,
dubium est. Sed certe dimissis per agros nuntiis sibi 2
quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam
silvam, pars in continentes paludes profugit; qui 3
proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt,
quas aestus efficere consueverunt; multi ex suis finibus 4
egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catu- 5
volcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum
Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus,
cum laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus
precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii
auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque
copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero 1
Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque,
legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium
numero duceret neve omnium Germanorum, qui essent
citra Rhenum, unam esse causam iudicaret; nihil se
de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse.
Caesar explorata re quaestione captivorum, si qui ad 2
eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut redu-
cerentur, imperavit; si ita fecissent, fines eorum se
violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distri- 3
butis impedimenta omnium legionum Aduatucam con-
tulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis 4
Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hie-
mandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus 5
locum probabat, tum quod superioris anni munitiones
integrae manebant, ut militum laborem sublevaret.
Praesidio impedimentis legionem quartam decimam 6
reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas
ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium 7
Ciceronem praefecit ccque equites ei attribuit.

1 XXXIII. Partito exercitu T. Labienum cum legi-
onibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae
2 Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum
pari legionum numero ad eam regionem, quae ad
3 Aduatucos adiacet, depopulandam mittit, ipse cum
reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in
Mosam, extremasque Arduennae partes ire constituit,
quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem
4 audiebat. Discedens post diem septimum sese rever-
surum confirmat, quam ad diem ei legioni, quae in
praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat.
5 Labienum Treboniumque hortatur, si rei publicae com-
modo facere possint, ad eam diem revertantur, ut
rursus communicato consilio exploratisque hostium
rationibus aliud initium belli capere possint.

1 XXXIIII. Erat, ut supra demonstravimus, manus
certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se
armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multi-
2 tudo. Ubi cuique aut vallis abdita aut locus silves-
tris aut palus impedita spem praesidii aut salutis
3 aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicinitatibus
erant nota, magnamque res diligentiam requirebat
non in summa exercitus tuenda — nullum enim poterat
universis a perterritis ac dispersis periculum accidere —
sed in singulis militibus conservandis; quae tamen ex
4 parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et
praedae cupiditas multos longius evocabat et silvae
incertis occultisque itineribus confertos adire prohi-
5 bebant. Si negotium confici stirpemque hominum
sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus
6 diducendique erant milites; si contineri ad signa mani-
pulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus
Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris,
neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi

singulis deerat audacia. Ut in eius modi difficultatibus, 7
quantum diligentia provideri poterat, providebatur, ut
potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium
animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo
militum detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas 8
civitates nuntios Caesar; omnes evocat spe praedae
ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum
vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut
magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps
ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus 9
celeriter convenit.

XXXV. Haec in omnibus Eburonum partibus gere- 1
bantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem
Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat.
Hic, quantum in bello Fortuna possit et quantos 2
adferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perter- 3
ritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla,
quae parvam modo causam timoris adferret. Trans 4
Rhenum ad Germanos pervenit fama diripi Eburones
atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equi- 5
tum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a
quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes
supra docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibus- 6
que XXX milibus passuum infra eum locum, ubi pons
erat perfectus praesidiumque a Caesare relictum; pri-
mos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos
excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidis-
simi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius pro- 7
cedunt. Non hos paludes in bello latrociniisque natos,
non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex
captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnem-
que exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus 8
ex captivis, 'Quid vos', inquit, 'hanc miseram ac
tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse for-

9 tunatissimos? Tribus horis Aduatucam venire potestis;
huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum con-
tulit; praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi
possit neque quisquam egredi extra munitiones audeat.'
10 Oblata spe Germani, quam nacti erant praedam, in
occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi
eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

1 XXXVI. Cicero, qui omnes superiores dies prae-
ceptis Caesaris summa diligentia milites in castris
continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra
munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens
de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod
longius eum progressum audiebat neque ulla de reditu
2 eius fama adferebatur, simul eorum permotus vocibus,
qui illius patientiam paene obsessionem appellabant,
[si quidem ex castris egredi non liceret,] nullum eius
modi casum exspectans, quo novem oppositis legio-
nibus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis
hostibus in milibus passuum tribus offendi posset,
quinque cohortes frumentatum in proximas segetes
mittit, quas inter et castra unus omnino collis inter-
3 erat. Complures erant in castris ex legionibus aegri
relicti; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant,
4 circiter CCC, sub vexillo una mittuntur; magna prae-
terea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae
in castris subsederat, facta potestate sequitur.

1 XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani
equites interveniunt protinusque eodem illo, quo vene-
rant, cursu ab decumana porta in castra inrumpere
2 conantur; nec prius sunt visi obiectis ab ea parte
silvis, quam castris adpropinquarent, usque eo ut qui
sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facul-
3 tatem non haberent. Inopinantes nostri re nova per-
turbantur, ac vix primum impetum cohors in statione

sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, 4
si quem aditum reperire possint. Aegre portas nostri 5
tuentur; reliquos aditus locus ipse per se munitioque
defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio 6
causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur,
neque quam in partem quisque conveniat, provident.
Alius castra iam capta pronuntiat, alius deleto exer- 7
citu atque imperatore victores barbaros venisse con-
tendit; plerique novas sibi ex loco religiones fingunt 8
Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occi-
derint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus 9
perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo
audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere 10
nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam
ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius 1
Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat,
cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem
iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suae atque 2
omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit; videt
imminere hostes atque in summo esse rem discrimine;
capit arma a proximis atque in porta consistit. Sequun- 3
tur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione
erat; paulisper una proelium sustinent. Relinquit 4
animus Sextium gravibus acceptis vulneribus deficiens;
aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio inter- 5
posito reliqui sese confirmant tantum, ut in muni-
tionibus consistere audeant speciemque defensorum
praebeant.

XXXVIIII. Interim confecta frumentatione milites 1
nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto
res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio 3
est, quae perterritos recipiat; modo conscripti atque
usus militaris imperiti ad tribunum militum centurio-

nesque ora convertunt; quid ab his praecipiatur, exspec-
3 tant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate pertur-
4 betur. Barbari signa procul conspicati oppugnatione
desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius
discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta
paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

1 XXXX. Calones in proximum tumulum procurrunt.
Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coi-
2 ciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo
facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam
propinqua sint castra, et si pars aliqua circumventa
3 ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut
in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum.
4 Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo
una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati
duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat prae-
positus, per medios hostes perrumpunt incolumesque
5 ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti
calones equitesque eodem impetu militum virtute ser-
6 vantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam-
nunc usu rei militaris percepto neque in eo, quod
probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore
defenderent, neque eam, quam prodesse aliis vim cele-
ritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra
7 recipere conati iniquum in locum demiserunt. Cen-
turiones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus
reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant
ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei
militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes con-
8 ciderunt. Militum pars horum virtute submotis hos-
tibus praeter spem incolumis in castra pervenit, pars
a barbaris circumventa periit.

1 XXXXI. Germani desperata expugnatione castrorum,
quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant,

cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans
Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post 2
discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu in castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem exercitu.
Sic omnium animos timor occupaverat, ut paene alie- 3
nata mente deletis omnibus copiis equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent.
Quem timorem Caesaris adventus sustulit. 4

XXXXII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, 1
unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus — ne minimo quidem casui locum relinqui debuisse — multum Fortunam in repentino
hostium adventu potuisse iudicavit, multo etiam am- 2
plius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum
barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime 3
admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XXXXIII. Caesar rursus ad vexandos hostes pro- 1
fectus magno coacto *equitum* numero ex finitimis civi-
tatibus in omnes partes dimittit. Omnes vici atque 2
omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur, pecora interficiebantur, praeda ex omnibus locis
agebatur; frumenta non solum a tanta multitudine 3
iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum videretur.
Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnes 4
partes diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam

abisse ex conspectu contenderent, ut spe consequendi
inlata atque infinito labore suscepto, qui se summam
a Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam
studio vincerent semperque paulum ad summam feli-
6 citatem defuisse videretur, atque ille latebris, aut silvis
aut saltibus, se eriperet et noctu occultatus alias
regiones partesque peteret non maiore equitum prae-
sidio quam quattuor, quibus solis vitam suam com-
mittere audebat.

1 XXXXIIII. Tali modo vastatis regionibus exer-
citum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum
Remorum reducit concilioque in eum locum Galliae
indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quae-
2 stionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius
consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more
maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti
3 profugerunt. Quibus cum aqua atque igni inter-
dixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in
Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci
in hibernis conlocavit frumentoque exercitui proviso,
ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos pro-
fectus est.

LIBER SEPTIMUS.

I. Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam 1
ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de
Clodii caede; *de* senatusque consulto certior factus, ut
omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota pro-
vincia habere instituit. Eae res in Galliam Trans- 2
alpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et adfingunt
rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri
urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus
ad exercitum venire posse. Hac impulsi occasione, 3
qui iam ante se populi Romani imperio subiectos
dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire
incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis 4
silvestribus ac remotis locis queruntur de Acconis
morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; 5
miserantur communem Galliae fortunam; omnibus polli-
citationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium
faciat et sui capitis periculo Galliam in libertatem
vindicet. Eius in primis rationem esse habendam dicunt, 6
priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut
Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod 7
neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis
egredi neque imperator sine praesidio ad legiones per-
venire possit. Postremo in acie praestare interfici 8
quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam
a maioribus acceperint, recuperare.

1 II. His rebus agitatis profitentur Carnutes se
nullum periculum communis salutis causa recusare
principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur
2 et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non
possint, ne res efferatur, at iure iurando ac fide san-
ciatur, petunt conlatis militaribus signis, quo more
eorum gravissimae caerimoniae continentur, ne facto
3 initio belli ab reliquis deserantur. Tum conlaudatis
Carnutibus, dato iure iurando ab omnibus, qui aderant,
tempore eius rei constituto a concilio disceditur.

1 III. Ubi ea dies venit, Carnutes Cotuato et Con-
connetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum
signo dato concurrunt civesque Romanos, qui negoti-
andi causa ibi constiterant, in his C. Fufium Citam,
honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae
iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum
2 diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama
perfertur. Nam ubi quae maior atque inlustrior incidit
res, clamore per agros regionesque significant; hunc
alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut tum
3 accidit. Nam quae Cenabi oriente sole gesta essent,
ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum
audita sunt, quod spatium est milium passuum cir-
citer CLX.

1 IIII. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius,
Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater
principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam cau-
sam, quod regnum adpetebat, a civitate erat interfectus,
2 convocatis suis clientibus facile incendit. Cognito eius
consilio ad arma concurritur. Prohibetur a Goban-
nitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc
temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex
3 oppido Gergovia; non desistit tamen atque in agris
habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta

manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam senten-
tiam perducit; hortatur, ut communis libertatis causa 4
arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios
suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex
civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque- 5
versus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. Cele- 6
riter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos,
Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui
Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu ad
eum defertur imperium. Qua oblata potestate omni- 7
bus his civitatibus obsides imperat, certum nume-
rum militum ad se celeriter adduci iubet, armorum 8
quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus
efficiat, constituit; in primis equitatui studet. Summae 9
diligentiae summam imperii severitatem addit; magni-
tudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore com- 10
misso delicto igni atque omnibus tormentis necat,
leviore de causa auribus desectis aut singulis effossis
oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et
magnitudine poenae perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucte- 1
rium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte
copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficis-
citur. Eius adventu Bituriges ad Haeduos, quorum 2
erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo
facilius hostium copias sustinere possint. Haedui de 3
consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reli-
querat, copias equitatus peditatusque subsidio Bitu-
rigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, 4
quod Bituriges ab Haeduis dividit, paucos dies ibi
morati neque flumen transire ausi domum revertuntur 5
legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam
veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint,
ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera

6 Arverni se circumsisterent. Id eane de causa, quam
legatis pronuntiaverint, an perfidia adducti fecerint,
quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse
7 ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum
Arvernis coniungunt.

1 VI. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis cum
iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem
in statum pervenisse intellegeret, in Transalpinam
2 Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna diffi-
cultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire
3 posset. Nam si legiones in provinciam arcesseret, se
absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si
ipse ad exercitum contenderet, ne his quidem, qui eo
tempore pacati viderentur, suam salutem recte com-
mitti videbat.

1 VII. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus
2 eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitio-
broges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna
coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem
3 facere contendit. Qua re nuntiata Caesar omnibus
consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem pro-
4 ficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat,
praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis,
Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus
5 erant finitima, constituit, partem copiarum ex pro-
vincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat,
in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, conve-
nire iubet.

1 VIII. His rebus comparatis represso iam Lucterio
et remoto, quod intrare praesidia periculosum putabat,
2 in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui
Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni
altissima nive iter impediebat, tamen discussa nive
sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis

summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. 3
Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut
muro munitos existimabant ac ne singulari quidem
umquam homini eo tempore anni semitae patuerant,
equitibus imperat, ut quam latissime possint vagentur,
ut quam maximum hostibus terrorem inferant. Cele- 4
riter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem per-
feruntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt
atque obsecrant, ut suis fortunis consulat neu se ab
hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne
ad se bellum translatum. Quorum ille precibus per- 5
motus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

VIIII. At Caesar biduum in his locis moratus, 1
quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione prae-
ceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi
ab exercitu discedit, Brutum adulescentem his copiis
praeficit; hunc monet, ut in omnes partes equites quam 2
latissime pervagentur; daturum se operam, ne longius
triduo a castris absit. His constitutis rebus omnibus 3
suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus,
Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, 4
quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno
neque nocturno itinere intermisso per fines Haeduorum
in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant,
ut, si quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur con-
silii, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad 5
reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum
cogit, quam de eius adventu Arvernis nuntiari posset.
Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exer- 6
citum reduxit atque inde profectus Gorgobinam, Boio-
rum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar
conlocaverat Haeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam haec res Caesari difficultatem ad con- 1
silium capiendum adferebat, si reliquam partem hiemis

uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Hae-
duorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum
amicis in eo praesidium videret positum esse; si
maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria
2 duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est
tamen omnes difficultates perpeti quam tanta contu-
melia accepta omnium suorum voluntates alienare.
3 Itaque cohortatus Haeduos de supportando commeatu
praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hor-
tenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum
4 magno animo sustineant. Duabus Agedinci legionibus
atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios
proficiscitur.

1 XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellau-
nodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret,
quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare
2 instituit eoque biduo circumvallavit; tertio die missis
ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta
3 produci, DC obsides dari iubet. Ea qui conficeret,
C. Trebonium legatum relinquit; ipse, ut quam pri-
mum iter conficeret, Cenabum Carnutum proficisci-
4 tur; qui tum primum adlato nuntio de oppugnatione
Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existi-
marent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mit-
5 terent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris
ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum
diem oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui
6 sint, militibus imperat et, quod oppidum Cenabum
pons fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu
ex oppido profugerent, duas legiones in armis excu-
7 bare iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem
silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt.
8 Qua re per exploratores nuntiata Caesar legiones,
quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit

atque oppido potitur perpaucis ex hostium numero
desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque
itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant.
Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus 9
donat, exercitum Ligerim traducit atque in Biturigum
fines pervenit.

XII. Vercingetorix ubi de Caesaris adventu cogno- 1
vit, oppugnatione desistit atque obviam Caesari pro-
ficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via 2
Noviodonum oppugnare instituerat. Quo ex oppido 3
cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret
suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res
conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma pro-
ferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam 4
obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centu-
rionibus et paucis militibus intromissis, qui arma
iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul
visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem 5
simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii
venerunt, clamore sublato arma capere, portas clau-
dere, murum complere coeperunt. Centuriones in 6
oppido cum ex significatione Gallorum novi aliquid
ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis
portas occupaverunt suosque omnes incolumes rece-
perunt.

XIII. Caesar ex castris equitatum educi iubet proe- 1
liumque equestre committit; laborantibus iam suis Ger-
manos equites circiter CCCC submittit, quos ab initio
secum habere instituerat. Eorum impetum Galli susti- 2
nere non potuerunt atque in fugam coniecti multis
amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis
rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum
opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem
produxerunt seseque ei dediderunt. Quibus rebus con- 3

fectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum
munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fer-
tilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto
civitatem Biturigum se in potestatem redacturum con-
fidebat.

1 XIIII. Vercingetorix tot continuis incommodis Vel-
launoduni, Cenabi, Novioduni acceptis suos ad con-
2 cilium convocat. Docet longe alia ratione esse bellum
gerendum atque antea gestum sit; omnibus modis
huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Ro-
3 mani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi
4 abundent et quod anni tempore subleventur. Pabulum
secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedi-
ficiis petere; hos omnes cotidie ab equitatu deleri
5 posse. Praeterea *communis* salutis causa rei familiaris
commoda neglegenda; vicos atque aedificia incendi
oportere hoc spatio a †Boia quoqueversus, quo pabu-
6 landi causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum
copiam suppetere, quod quorum in finibus bellum
7 geratur, eorum opibus subleventur; Romanos aut ino-
piam non laturos aut magno cum periculo longius a
8 castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant
impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri
9 non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae
non munitione et loci natura ab omni sint periculo
tuta, ne suis sint ad detrectandam militiam recepta-
cula neu Romanis proposita ad copiam commeatus
10 praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba
videantur, multo illa gravius aestimari debere, liberos,
coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae
sit necesse accidere victis.

1 XV. Omnium consensu hac sententia probata uno
2 die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc
idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus

incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore
omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant,
quod se prope explorata victoria celeriter amissa recu-
peraturos sperabant. Deliberatur de Avarico in com- 3
muni concilio, incendi placeat an defendi. Procumbunt 4
omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam
prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et orna-
mento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur;
facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex 5
omnibus partibus flumine et palude circumdata unum
habeat et perangustum aditum. Datur petentibus 6
venia dissuadente primo Vercingetorige, post conce-
dente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defen-
sores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus 1
subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque
munitum ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi 2
per certos exploratores in singula diei tempora, quae
ad Avaricum gererentur, cognoscebat et, quid fieri
vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes fru- 3
mentationesque observabat dispersosque, cum longius
necessario procederent, adoriebatur magnoque incom-
modo adficiebat, etsi quantum ratione provideri poterat,
ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diver-
sisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, 1
quae intermissa a flumine et palude aditum, ut supra
diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas
agere, turres duas constituere coepit; nam circum-
vallare loci natura prohibebat. De re frumentaria 2
Boios atque Haeduos adhortari non desistit; quorum
alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiu-
vabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas
erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, con-

3 sumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae adfecto
exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Haeduorum,
incendiis aedificiorum, usque eo ut complures dies
frumento milites caruerint et pecore ex longinquioribus
vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen
vox est ab iis audita populi Romani maiestate et
4 superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum
in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius
inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret,
5 universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se com-
plures annos illo imperante meruisse, ut nullam igno-
6 miniam acciperent, nusquam infecta re discederent; hoc
se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem
7 reliquissent; praestare omnes perferre acerbitates quam
non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum
8 interissent, parentare. Haec eadem centurionibus tri-
bunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem
deferrentur.

1 XVIII. Cum iam muro turres adpropinquassent,
ex captivis Caesar cognovit Vercingetorigem consumpto
pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum
cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari
consuessent, insidiandi causa eo profectum, quo nostros
2 postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus
rebus cognitis media nocte silentio profectus ad
3 hostium castra mane pervenit. Illi celeriter per explo-
ratores adventu Caesaris cognito carros impedimen-
taque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnes
4 in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re
nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expe-
diri iussit.

1 XVIIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis.
Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque
impedita cingebat non latior pedibus L. Hoc se

colle interruptis pontibus Galli fiducia loci contine- 2
bant generatimque distributi [in civitates] omnia vada
atque aditus eius paludis certis custodiis obtine-
bant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani 3
perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco
superiore, ut qui propinquitatem loci videret, paratos
prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui
iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione
sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Caesar, 4
quod conspectum suum hostes ferre possent tantulo
spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet,
quanto detrimento et quot virorum fortium morte
necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo 5
paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum
recusent, summae se iniquitatis condemnari debere,
nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic 6
milites consolatus eodem die reducit in castra reli-
quaque, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi,
administrare instituit.

XX. Vercingetorix cum ad suos redisset, prodi- 1
tionis insimulatus, quod castra propius Romanos mo-
visset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine
imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu
Romani tanta oportunitate et celeritate venissent; non 2
haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse;
regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam
ipsorum habere beneficio — tali modo accusatus ad haec 3
respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli
etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos acces-
sisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipse sine
munitione defenderet; equitum vero operam neque in 4
loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem,
quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli 5
discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad

dimicandum impelleretur; cui rei propter animi molli-
tiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre
6 non possent. Romani si casu intervenerint, Fortunae,
si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam,
quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere
et virtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi
7 turpiter se in castra receperint. Imperium se a Caesare
per proditionem nullum desiderare, quod habere vic-
toria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis
explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis
honorem tribuere quam ab se salutem accipere vide-
8 antur. 'Haec ut intellegatis', inquit, 'a me sincere pro-
9 nuntiari, audite Romanos milites.' Producit servos,
quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et
10 fame vinculisque excruciaverat. Hi iam ante edocti,
quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legio-
narios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris
exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire
11 possent; simili omnem exercitum inopia premi nec
iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem
posse; itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppug-
natione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere.
12 'Haec', inquit, 'a me,' Vercingetorix, 'beneficia habetis,
quem proditionis insimulatis; cuius opera sine vestro
sanguine tantum exercitum victorem fame paene con-
sumptum videtis; quem turpiter se ex hac fuga reci-
pientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me pro-
visum est.'

1 XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more
armis concrepat, quod facere in eo consueverunt, cuius
orationem approbant; summum esse Vercingetorigem
ducem nec de eius fide dubitandum nec maiore ratione
2 bellum administrari posse. Statuunt, ut x milia homi-
num delecta ex omnibus copiis in oppidum submit-

tantur, nec solis Biturigibus communem salutem com- 3
mittendam censent, quod penes eos, si id oppidum
retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia 1
cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae
genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda,
quae a quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis 2
falces avertebant, quas cum destinaverant, tormentis
introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahe-
bant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferra-
riae atque omne genus cuniculorum notum atque usi-
tatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus 3
contabulaverant atque has coriis intexerant. Tum 4
crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri
ignem inferebant aut milites occupatos in opere adorie-
bantur et nostrarum turrium altitudinem, quantum
has cotidianus agger expresserat, commissis suarum 5
turrium malis adaequabant et apertos cuniculos prae-
usta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi
ponderis saxis morabantur moenibusque adpropinquare
prohibebant.

XXIII. Muri autem omnes Gallici hac fere forma 1
sunt. Trabes derectae perpetuae in longitudinem pari-
bus intervallis distantes inter se binos pedes in solo
conlocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo 2
aggere vestiuntur, ea autem, quae diximus, intervalla
grandibus in fronte saxis efferciuntur. His conlocatis 3
et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem
illud intervallum servetur neque inter se contingant
trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae sin-
gulis saxis interiectis arte contineantur. Sic deinceps 4
omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo exple-
atur. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme 5
non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis

suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem
urbium summam habet oportunitatem, quod et ab
incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae per-
petuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus
revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

1 XXIIII. His tot rebus impedita oppugnatione mili-
tes, cum toto tempore frigore et adsiduis imbribus
tardarentur, tamen continenti labore omnia haec supe-
raverunt et diebus XXV aggerem † latum pedes CCCXXX,
2 altum pedes † LXXX exstruxerunt. Cum is murum
hostium paene contingeret et Caesar ad opus consue-
tudine excubaret militesque hortaretur, ne quod omnino
tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam
vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem
3 cuniculo hostes succenderant, eodemque tempore toto
muro clamore sublato duabus portis ab utroquo latere
4 turrium eruptio fiebat; alii faces atque aridam materiam
de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reli-
quasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant,
ut, quo primum occurreretur aut cui rei ferretur
5 auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen quod instituto
Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant
pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter
factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres
reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex
castris multitudo ad restinguendum concurreret.

1 XXV. Cum in omnibus locis consumpta iam reli-
qua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes
victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos plu-
teos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxili-
andum animadvertebant, semperque ipsi recentes de-
fessis succederent omnemque Galliae salutem in illo
vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspec-
tantibus nobis, quod dignum memoria visum prae-

tereundum non existimavimus. Quidam ante portam 2
oppidi Gallus, qui per manus sebi ac picis traditas
glaebas in ignem e regione turris proiciebat, scorpione
ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc 3
ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo
munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis
exanimato alteri successit tertius et tertio quartus,
nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus 4
locus, quam restincto aggere atque omni ex parte sub-
motis hostibus finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla suc- 1
cesserat, postero die consilium ceperunt ex oppido pro-
fugere hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio 2
noctis conati non magna iactura suorum sese effec-
turos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido
castra Vercingetorix habebat et palus, quae perpetua
intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iam- 3
que hoc facere noctu apparabant, cum matres familiae
repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae
ad pedes suorum omnibus precibus petiverunt, ne se et
communes liberos hostibus ad supplicium dederent,
quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas
impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, 4
quod plerumque in summo periculo timor misericor-
diam non recipit, conclamare et significare de fuga
Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne 5
ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, con-
silio destiterunt.

XXVII. Postero die Caesar promota turri derec- 1
tisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto
imbri non inutilem hanc ad capiendum consilium
tempestatem arbitratus, quod paulo incautius custo-
dias in muro dispositas videbat, suos quoque langui-
dius in opere versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit.

2 Legiones intra vineas in occulto expeditas cohor-
tatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum vic-
toriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent,
3 praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi
subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque
celeriter compleverunt.

1 XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turri-
busque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim
constiterunt hoc animo, ut si qua ex parte obviam
2 veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi nemi-
nem in aequum locum sese demittere, sed toto undi-
que muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino
spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi
3 partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum
angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus,
pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta.
4 Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Cena-
bensi caede et labore operis incitati non aetate con-
fectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt.
5 Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter milium
XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido
eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt.
6 Quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit
veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et mise-
ricordia vulgi seditio oriretur, ut procul in via dis-
positis familiaribus suis principibusque civitatum dis-
parandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique
civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

1 XXVIIII. Postero die concilio convocato conso-
latus cohortatusque est, ne se admodum animo demit-
2 terent neu perturbarentur incommodo. Non virtute
neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam
et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti.
3 Errare, si qui in bello omnes secundos rerum proven-

tus exspectent. Sibi numquam placuisse Avaricum 4
defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum
imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reli-
quorum, uti hoc incommodum acciperetur. Id tamen 5
se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam 6
quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua
diligentia adiuncturum atque unum consilium totius
Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem
terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum
habere. Interea aequum esse ab iis communis salutis 7
causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo
facilius repentinos hostium impetus sustinere possent.

XXX. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et 1
maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto
incommodo neque se in occultum abdiderat et con-
spectum multitudinis fugerat; plusque animo providere 2
et praesentire existimabatur, quod re integra primo
incendendum Avaricum, post deserendum censuerat.
Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auc- 3
toritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas in-
commodo accepto in dies augebatur. Simul in spem 4
veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis
civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire
instituerunt et sic sunt animo consternati homines
insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi
patienda et perferenda exstimarent.

XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vercinge- 1
torix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret,
atque earum principes donis pollicitationibusque adli-
ciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum 2
quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime
capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, 3
armandos vestiendosque curat; simul ut deminutae 4
copiae redintegrarentur, imperat certum numerum mili-

tum civitatibus, quem et quam ante diem in castra
adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat per-
magnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti
iubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat,
5 expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex
Nitiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus
erat appellatus, cum magno equitum suorum numero
et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

1 XXXII. Caesar Avarici complures dies commoratus
summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus
2 nactus exercitum ex labore atque inopia reficit. Iam
prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad
gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci
constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere
sive obsidione premere posset, legati ad eum prin-
cipes Haeduorum veniunt oratum, ut maxime neces-
3 sario tempore civitati subveniat; summo esse in peri-
culo rem, quod cum singuli magistratus antiquitus
creari atque regiam potestatem annuam obtinere con-
suessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum
4 legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Con-
victolitavem, florentem et inlustrem adulescentem, alte-
rum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum
hominem summae potentiae et magnae cognationis,
cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magi-
5 stratum gesserit. Civitatem esse omnem in armis;
divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque
6 eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia,
fore uti pars cum parte civitatis confligat; id ne acci-
dat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

1 XXXIII. Caesar etsi a bello atque hoste discedere
detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans,
quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent,
ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas,

quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei praevertendum existimavit et, quod 2
legibus Haeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de legibus aut iure eorum deminuisse videretur, ipse in Haeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controversia esset ad se Decetiam evocavit. Cum 3
prope omnis civitas eo convenisset doceretur que paucis clam convocatis alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duos ex una familia vivo utroque non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit.

XXXIIII. Hoc decreto interposito cohortatus Hae- 1
duos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur atque omnibus omissis iis rebus huic bello servirent eaque, quae meruissent, praemia ab se devicta Gallia exspectarent equitatumque omnem et peditum milia X sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret, exercitum in duas partes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque 2
Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua 3
re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

XXXV. Cum uterque utrique esset exercitus in 1
conspectu fereque e regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesari difficulta- 2

tibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impe-
diretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado
3 transiri solet. Itaque ne id accideret, silvestri loco
castris positis e regione unius eorum pontium, quos
Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum
4 duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias
cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit cor-
reptis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum
5 constare videretur. His, quam longissime possent,
progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam
caperet in castra perventum, isdem sublicis, quarum
pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit.
6 Celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco
7 castris idoneo delecto reliquas copias. revocavit. Ver-
cingetorix re cognita, ne contra suam voluntatem dimi-
care cogeretur, magnis itineribus antecessit.

1 XXXVI. Caesar ex eo loco quintis castris Gergo-
viam pervenit equestrique eo die proelio levi facto,
perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte
omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione despe-
ravit, de obsessione non prius agendum constituit,
2 quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix
castris prope oppidum in monte positis mediocribus
circum se intervallis separatim singularum civitatum
copias conlocaverat atque omnibus eius iugi collibus
occupatis, qua dispici poterat, horribilem speciem
3 praebebat principesque earum civitatum, quos sibi ad
consilium capiendum delegerat, prima luce cotidie ad
se convenire iubebat, seu quid communicandum, seu
4 quid administrandum videretur, neque ullum fere diem
intermittebat, quin equestri proelio interiectis sagit-
tariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum,
5 periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis
radicibus montis egregie munitus atque ex omni parte

circumcisus; quem si tenerent nostri, et aquae magna
parte et pabulatione libera prohibituri hostes vide-
bantur. Sed is locus praesidio ab his, non nimis firmo 6
tamen, tenebatur. Silentio noctis Caesar ex castris 7
egressus, priusquam subsidio ex oppido veniri posset,
deiecto praesidio potitus loco duas ibi legiones con-
locavit fossamque duplicem duodenum pedum a maio-
ribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino
hostium incursu singuli commeare possent.

XXXVII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Con- 1
victolitavis Haeduus, cui magistratum adiudicatum a
Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecu-
nia cum quibusdam adulescentibus conloquitur, quorum
erat princeps Litaviccus atque eius fratres, amplissima
familia nati adulescentes. Cum his praemium com- 2
municat hortaturque eos, ut se liberos et imperio
natos meminerint. Unam esse Haeduorum civitatem, 3
quae certissimam Galliae victoriam distineat; eius
auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum con-
sistendi Romanis in Gallia non fore. Esse nonnullo 4
se Caesaris beneficio adfectum, sic tamen, ut iustissi-
mam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi
libertati tribuere. Cur enim potius Haedui de suo 5
iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam
Romani ad Haeduos veniant? Celeriter adulescen- 6
tibus et oratione magistratus et praemio deductis,
cum se vel principes eius consilii fore profiteren-
tur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem
temere ad suscipiendum bellum adduci posse non
confidebant. Placuit, ut Litaviccus x illis milibus, 7
quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur
atque ea ducenda curaret fratresque eius ad Caesarem
praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat, con-
stituunt.

1 XXXVIII. Litaviccus accepto exercitu cum milia
passuum circiter XXX a Gergovia abesset, convocatis
2 subito militibus lacrimans, 'Quo proficiscimur', inquit,
'milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas
interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus,
insimulati proditionis ab Romanis indicta causa inter-
3 fecti sunt. Haec ab his cognoscite, qui ex ipsa caede
fugerunt; nam ego fratribus atque omnibus meis
propinquis interfectis dolore prohibeor, quae gesta
4 sunt, pronuntiare.' Producuntur hi, quos ille edocuerat,
quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviccus pronun-
5 tiaverat, multitudini exponunt: omnes equites Haeduo-
rum interfectos, quod conlocuti cum Arvernis dice-
rentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse
6 atque ex media caede fugisse. Conclamant Haedui et
7 Litaviccum obsecrant, ut sibi consulat. 'Quasi vero',
inquit ille, 'consilii sit res ac non necesse sit nobis
Gergoviam contendere et cum Arvernis nosmet con-
8 iungere. An dubitamus, quin nefario facinore admisso
Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde
si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem,
qui indignissime interierunt, atque hos latrones inter-
9 ficiamus.' Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii
fiducia una erant. Continuo magnum numerum fru-
menti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excru-
10 ciatos interficit. Nuntios tota civitate Haeduorum
dimittit, in eodem mendacio de caede equitum et prin-
cipum permanet; hortatur, ut simili ratione, atque
ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

1 XXXVIIII. Eporedorix Haeduus, summo loco natus
adulescens et summae domi potentiae, et una Virido-
marus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem
Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad
summam dignitatem perduxerat, in equitum numero

convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter 2
se de principatu contentio et in illa magistratuum
controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto
summis opibus pugnaverat. Ex his Eporedorix cognito 3
Litavicci consilio media fere nocte rem ad Caesarem
defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium
consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod 4
futurum provideat, si se tot hominum milia cum hosti-
bus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui
neglegere neque civitas levi momento aestimare posset.

XXXX. Magna adfectus sollicitudine hoc nuntio 1
Caesar, quod semper Haeduorum civitati praecipue
indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expe-
ditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit;
nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, 2
quod res posita in celeritate videbatur; C. Fabium
legatum cum legionibus duabus castris praesidio relin-
quit. Fratres Litavicci cum comprehendi iussisset, 3
paulo ante repperit ad hostes profugisse. Adhortatus 4
milites, ne necessario tempore itineris labore permo-
veantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum
XXV, agmen Haeduorum conspicatus immisso equitatu
iter eorum moratur atque impedit interdicitque om-
nibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et 5
Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter
equites versari suosque appellare iubet. His cognitis 6
et Litavicci fraude perspecta Haedui manus tendere
et deditionem significare et proiectis armis mortem
deprecari incipiunt. Litaviccus cum suis clientibus, 7
quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema
fortuna deserere patronos, Gergoviam perfugit.

XXXXI. Caesar nuntiis ad civitatem Haeduorum 1
missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos
iure belli interficere potuisset, tribusque horis [noctis]

exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit.
2 Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res
in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra
oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis
succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent,
quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset
3 isdem in vallo permanendum. Multitudine sagittarum
atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad
4 haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium
discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras
pluteosque vallo addere et se in posterum diem simi-
5 lem ad casum parare. His rebus cognitis Caesar summo
studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

1 XXXXII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Haedui
primis nuntiis ab Litavicco acceptis nullum sibi ad
2 cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios ava-
ritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi
hominum generi est innata, ut levem auditionem
3 habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum
diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt.
4 Adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque
ad furorem impellit, ut facinore admisso ad sanitatem
5 reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum iter
ad legionem facientem fide data ex oppido Cavil-
lono educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi
6 causa ibi constiterant. Hos continuo *in* itinere adorti
omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noc-
temque obsident; multis utrimque interfectis maiorem
multitudinem ad arma concitant.

1 XXXXIII. Interim nuntio adlato omnes eorum
milites in potestate Caesaris teneri concurrunt ad
Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant;
2 quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavicci fra-
trumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui pur-

gandi gratia mittunt. Haec faciunt recuperandorum 3
suorum causa; sed contaminati facinore et capti com-
pendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos per-
tinebat, et timore poenae exterriti consilia clam de
bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus
sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen, 4
quam mitissime potest, legatos appellat; nihil se
propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civi-
tate iudicare neque de sua in Haeduos benevolentia
deminuere. Ipse maiorem Galliae motum exspectans, 5
ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia
inibat, quem ad modum a Gergovia discederet ac rursus
omnem exercitum contraheret, ne profectio nata a
timore defectionis similisque fugae videretur.

XXXXIIII. Haec cogitanti accidere visa est facultas 1
bene gerendae rei. Nam cum in minora castra operis
perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui
ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui supe-
rioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat.
Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus 2
ad eum cotidie numerus confluebat. Constabat inter 3
omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cogno-
verat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed silvestre
et angustum, qua esset aditus ad alteram partem
oppidi; vehementer huic illos loco timere nec iam 4
aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato si
alterum amisissent, quin paene circumvallati atque
omni exitu et pabulatione interclusi viderentur; ad hunc 5
muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XXXXV. Hac re cognita Caesar mittit complures 1
equitum turmas eo de media nocte; imperat his, ut
paulo tumultuosius omnibus locis pervagentur. Prima 2
luce magnum numerum impedimentorum ex castris
mulorumque produci deque his stramenta detrahi

mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simu-
3 latione collibus circumvehi iubet. His paucos addit
equites, qui latius ostentationis causa vagentur. Longo
4 circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec
procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia
despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid
5 esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo
mittit et paulum progressam inferiore constituit loco
6 silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio atque
7 omnes illo ad munitionem copiae traducuntur. Vacua
castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus
suorum occultatisque signis militaribus raros milites,
ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris
in minora traducit legatisque, quos singulis legionibus
8 praefecerat, quid fieri velit, ostendit; in primis monet,
ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe
9 praedae longius progrediantur; quid iniquitas loci
habeat incommodi, proponit; hoc una celeritate posse
10 vitari; occasionis esse rem, non proelii. His rebus
expositis signum dat et ab dextra parte alio ascensu
eodem tempore Haeduos mittit.

1 XXXXVI. Oppidi murus a planitie atque initio
ascensus recta regione, si nullus anfractus intercederet,
2 MCC passus aberat; quicquid huc circuitus ad mol-
liendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat.
3 A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis
ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui
nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque
inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem
collis usque ad murum oppidi densissimis castris com-
4 pleverant. Milites dato signo celeriter ad munitionem
perveniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur;
5 ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teuto-
matus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus,

ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nuda.
vulnerato equo vix se ex manibus praedantium militum
eriperet.

XXXXVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, 1
Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, quacum
erat, continuo signa constiterunt. At reliquarum 2
legionum milites non exaudito tubae sono, quod satis
magnae valles intercedebant, tamen a tribunis militum
legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur;
sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et supe- 3
riorum temporum secundis proeliis nihil adeo arduum
sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi
possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam
muro oppidi portisque adpropinquarunt. Tum vero ex 4
omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius
aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra
portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt.
Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant 5
et pectore nudo prominentes passis manibus obtesta-
bantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici
fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abs-
tinerent; nonnullae de muris per manus demissae sese 6
militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis 7
octavae, quem inter suos eo die dixisse constabat
excitari se Avaricensibus praemiis neque commissurum,
ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus
manipulares atque ab iis sublevatus murum ascendit,
hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XXXXVIII. Interim hi, qui ad alteram partem 1
oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa con-
venerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris
nuntiis incitati oppidum ab Romanis teneri praemissis
equitibus magno cursu eo contenderunt. Eorum ut 2
quisque primus venerat, sub muro consistebat suorum-

3 que pugnantium numerum augebat. Quorum cum
magna multitudo convenisset, matres familiae, quae
paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos
obtestari et more Gallico passum capillum ostentare
4 liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat
Romanis nec loco nec numero aequa contentio; simul
et cursu et spatio pugnae defatigati non facile recentes
atque integros sustinebant.

1 XXXXVIIII. Caesar cum iniquo loco pugnari
hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis
ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris prae-
sidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter
educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium
2 constitueret, ut si nostros loco depulsos vidisset, quo
3 minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse pau-
lum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat,
eventum pugnae exspectabat.

1 L. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes
loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt
Haedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab
dextra parte alio ascensu manus distinendae causa
2 miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros
perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exsertis ani-
madvertebantur, quod insigne pacatorum esse con-
suerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab
3 hostibus factum existimabant. Eodem tempore L.
Fabius centurio quique una murum ascenderant, cir-
cumventi atque interfecti de muro praecipitabantur.
4 M. Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas
excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi
desperans multis iam vulneribus acceptis manipu-
laribus suis, qui illum secuti erant, 'Quoniam', inquit,
'me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem
certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus

in periculum deduxi. Vos data facultate vobis con- 5
sulite.' Simul in medios hostes inrupit duobusque
interfectis reliquos a porta paululum submovit. Conan- 6
tibus auxiliari suis 'Frustra', inquit, 'meae vitae sub-
venire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt.
Proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem
recipite.' Ita pugnans post paulum concidit ac suis
saluti fuit.

LI. Nostri cum undique premerentur, XLVI cen- 1
turionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius
Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro
subsidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus 2
tertiae decimae legionis cohortes exceperunt, quae ex
castris minoribus eductae cum T. Sextio legato cepe-
rant locum superiorem. Legiones ubi primum plani- 3
tiem attigerunt, infestis contra hostes signis constite- 4
runt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra
munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus
DCC desiderati.

LII. Postero die Caesar contione advocata teme- 1
ritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi
ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum
videretur, neque signo recipiendi dato constitissent
neque a tribunis militum legatisque retineri potuissent.
Exposuit, quid iniquitas loci posset, quod ipse ad Ava- 2
ricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu depre-
hensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne
parvum modo detrimentum in contentione propter ini-
quitatem loci accideret. Quantopere eorum animi 3
magnitudinem admiraretur, quos non castrorum muni-
tiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare
potuisset, tantopere licentiam arrogantiamque repre-
hendere, quod plus se quam imperatorem de victoria
atque exitu rerum sentire existimarent; non minus se 4

a milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

1 LIII. Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit
2 aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque eo secundo in castra exercitum
3 reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Haeduos movit
4 castra. Ne tum quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver *pervenit;* pontem reficit eoque exercitum traducit.

1 LIIII. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Haeduis appellatus discit cum omni equitatu Litaviccum ad sollicitandos Haeduos profectum; opus esse ipsos ante-
2 cedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Haeduorum Caesar perspectam habebat atque horum discessu maturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non censuit, ne aut inferre iniuriam videretur aut daret timoris aliquam
3 suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Haeduos merita exposuit, quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum con-
4 tumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem eduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

1 LV. Noviodunum erat oppidum Haeduorum ad

ripas Ligeris oportuno loco positum. Huc Caesar 2
omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam,
suorum atque exercitus impedimentorum magnam par-
tem contulerat; huc magnum numerum equorum huius 3
belli causa in Italia atque Hispania coëmptum miserat.
Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de 4
statu civitatis cognovissent, Litaviccum Bibracte ab
Haeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae
auctoritatis, Convictolitavem magistratum magnamque
partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercin-
getorigem de pace et amicitia concilianda publice
missos, non praetermittendum instans tantum com-
modum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni 5
custodibus quique eo negotiandi aut itineris causa
convenerant pecuniam atque equos inter se partiti
sunt, obsides civitatum Bibracte ad magistratum dedu- 6
cendos curaverunt, oppidum, quod ab se teneri non 7
posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incen-
derunt, frumenti quod subito potuerunt, navibus 8
avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt.
Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia 9
custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque
omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare coe-
perunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut
adductos inopia in provinciam expellere possent. Quam 10
ad spem multum eos adiuvabat, quod Liger ex nivibus
creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum 1
sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus pericli-
tandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae
copiae, dimicaret. Nam ne commutato consilio iter 2
in provinciam converteret, ut nemo tunc quidem neces-
sario faciendum *non* existimabat, cum infamia atque
indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque

difficultas impediebat, tum maxime, quod abiuncto
Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehe-
3 menter timebat. Itaque admodum magnis diurnis
nocturnisque itineribus confectis contra omnium opi-
4 nionem ad Ligerim venit vadoque per equites invento
pro rei necessitate oportuno, ut bracchia modo atque
humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent,
disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque
hostibus primo aspectu perturbatis incolumem exer-
5 citum traduxit frumentumque in agris et pecoris
copiam nactus repleto his rebus exercitu iter in
Senones facere instituit.

1 LVII. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus
eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto
Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum quat-
tuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum
Parisiorum, quod positum est in insula fluminis
2 Sequanae. Cuius adventu ab hostibus cognito magnae
3 ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. Summa
imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope con-
fectus aetate tamen propter singularem scientiam rei
4 militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum anim-
advertisset perpetuam esse paludem, quae influeret
in Sequanam atque illum omnem locum magnopere
impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere
instituit.

1 LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque
aggere paludem explere atque iter munire conabatur.
2 Postquam id difficilius fieri animadvertit, silentio e
castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat,
3 itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Se-
nonum, in insula Sequanae positum, ut paulo ante
4 de Lutetia diximus. Deprehensis navibus circiter L
celeriterque coniunctis atque eo militibus impositis et

rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars
erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur.
Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resci- 5
derant, exercitum traducit et secundo flumine ad Lute-
tiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab iis, qui
Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi pontesque 6
eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude in
ripa Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra
considunt.

LVIIII. Iam Caesar a Gergovia discessisse audie- 1
batur, iam de Haeduorum defectione et secundo Galliae
motu rumores adferebantur Gallique in conloquiis inter-
clusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti
coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bello- 2
vaci autem defectione Haeduorum cognita, qui iam
ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte
bellum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum 3
commutatione longe aliud sibi capiendum consilium,
atque antea senserat, intellegebat neque iam, ut ali- 4
quid adquireret proelioque hostes lacesseret, sed ut
incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat.
Namque altera ex parte Bellovaci, quae civitas in 5
Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant,
alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu
tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis
interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito 6
difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium peten-
dum videbat.

LX. Itaque sub vesperum consilio convocato cohor- 1
tatus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque
administrarent, naves, quas Metiosedo deduxerat, sin-
gulas equitibus Romanis attribuit et prima confecta
vigilia IIII milia passuum secundo flumine silentio
progredi ibique se exspectare iubet. Quinque cohortes, 2

quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat,
3 castris praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis
reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis
adverso flumine magno tumultu proficisci imperat.
4 Conquirit etiam lintres; has magno sonitu remorum
incitatas in eandem partem mittit. Ipse paulo post
silentio egressus cum tribus legionibus eum locum
petit, quo naves adpelli iusserat.

1 LXI. Eo cum esset ventum, exploratores hostium,
ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes,
quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris
2 opprimuntur; exercitus equitatusque equitibus Romanis
administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter
3 transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus
nuntiatur in castris Romanorum praeter consuetu-
dinem tumultuari et magnum ire agmen adverso
flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri
4 et paulo infra milites navibus transportari. Quibus
rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire
legiones atque omnes perturbatos defectione Haeduorum
fugam parare, suas quoque copias in tres partes distri-
5 buerunt. Nam praesidio e regione castrorum relicto
et parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum
progrederetur, quantum naves processissent, reliquas
copias contra Labienum duxerunt.

1 LXII. Prima luce et nostri omnes erant trans-
2 portati et hostium acies cernebatur. Labienus milites
cohortatus, ut suae pristinae virtutis et tot secundissi-
morum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum
Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent,
praesentem adesse existimarent, dat signum proelii.
3 Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio
constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coiciun-
4 tur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat,

cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent,
tamen acerrime reliqui resistebant nec dabat suspici-
onem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus 5
suis aderat atque eos cohortabatur. At incerto etiam 6
nunc exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis
esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur,
post tergum hostium legionem ostenderunt signaque
intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco 7
cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Ean-
dem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui in prae- 8
sidio contra castra Labieni erant relicti, cum proelium
commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque
ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum
sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus per- 9
mixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equi-
tatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto Labienus 10
revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exer-
citus relicta erant; in*de* die *tertio* cum omnibus copiis
ad Caesarem pervenit.

LXIII. Defectione Haeduorum cognita bellum auge- 1
tur. Legationes in omnes partes circummittuntur; 2
quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad solli-
citandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Caesar 3
apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes ter-
ritant. Petunt a Vercingetorige Haedui, ut ad se veniat 4
rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata 5
contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur. Re in
controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte
indicitur. Conveniunt undique frequentes. Multitudinis 6
suffragiis res permittitur; ad unum omnes Vercinge-
torigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, 7
Lingones, Treveri afuerunt, illi, quod amicitiam Roma-
norum sequebantur, Treveri, quod aberant longius et
a Germanis premebantur, quae fuit causa, quare toto

8 abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno
dolore Haedui ferunt se deiectos principatu, queruntur
fortunae commutationem et Caesaris in se indulgen-
tiam requirunt neque tamen suscepto bello suum con-
9 silium ab reliquis separare audent. Inviti summae
spei adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercin-
getorigi parent.

1 LXIIII. Ille imperat reliquis civitatibus obsides
itemque ei rei constituit diem; omnes equites, XV
2 milia numero, celeriter convenire iubet. Peditatu,
quem antea habuerat, se fore contentum dicit neque
fortunam temptaturum aut acie dimicaturum, sed
quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumen-
3 tationibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo
modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque
incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum impe-
4 rium libertatemque se consequi videant. His consti-
tutis rebus Haeduis Segusiavisque, qui sunt fini-
timi provinciae, X milia peditum imperat; huc addit
5 equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis bel-
6 lumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte
Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios,
item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomi-
7 corum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis
nuntiis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum
mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat.
8 Horum principibus pecunias, civitati autem imperium
totius provinciae pollicetur.

1 LXV. Ad hos omnes casus provisa erant prae-
sidia cohortium XXII, quae ex ipsa coacta provincia
ab L. Caesare legato ad omnes partes opponeban-
2 tur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio con-
gressi pelluntur et C. Valerio Domnotauro, Caburi
filio, principe civitatis, compluribusque aliis inter-

fectis intra oppida ac muros compelluntur. Allobroges 3
crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum
cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar quod 4
hostes equitatu superiores esse intellegebat et inter-
clusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque
Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam
mittit ad eas civitates, quas superioribus annis paca-
verat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae
pedites, qui inter eos proeliari consueverant. Eorum 5
adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tri-
bunis militum reliquisque equitibus Romanis atque
evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae 1
ex Arvernis equitesque, qui toti Galliae erant impe-
rati, conveniunt. Magno horum coacto numero cum 2
Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter
faceret, quo facilius subsidium provinciae ferre posset,
circiter milia passuum x ab Romanis trinis castris
Vercingetorix consedit convocatisque ad concilium prae- 3
fectis equitum venisse tempus victoriae demonstrat;
fugere in provinciam Romanos Galliaque excedere. Id 4
sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse;
ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici;
maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem
bellandi facturos. Proinde *in* agmine impeditos adori-
antur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo 5
morentur, iter facere non posse; si, id quod magis
futurum confidat, relictis impedimentis suae saluti
consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate
spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo 6
eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos
quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo,
copias se omnes pro castris habiturum et terrori
hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo 7

iure iurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur,
ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxores aditum habeat,
qui non bis per agmen hostium perequitarit.

1 LXVII. Probata re atque omnibus iure iurando
adactis, postero die in tres partes distributo equitatu
duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a
2 primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata
Caesar suum quoque equitatum tripertito divisum contra
hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus.
3 Consistit agmen; impedimenta intra legiones recipiun-
4 tur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi
videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque converti
iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat
5 et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani
ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco
depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix
cum pedestribus copiis consederat, persequuntur com-
6 pluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne
circumirentur, veriti se fugae mandant. Omnibus locis
7 fit caedes. Tres nobilissimi Haedui capti ad Caesarem
perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui contro-
versiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat,
et Cavarillus, qui post defectionem Litavicci pedestri-
bus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante
adventum Caesaris Haedui cum Sequanis bello con-
tenderant.

1 LXVIII. Fugato omni equitatu Vercingetorix copias
suas, ut pro castris conlocaverat, reduxit protinusque
Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere
coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se
2 subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum
collem eductis, duabus legionibus praesidio relictis
secutus hostes, quantum diei tempus est passum, cir-
citer III milibus ex novissimo agmine interfectis

altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis 3
situ perterritisque hostibus, quod equitatu, quo maxime
confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites
Alesiam circumvallare instituit.

LXVIIII. Ipsum erat oppidum *positum* in colle 1
summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expu-
gnari non posse videretur; cuius collis radices duo 2
duabus ex partibus flumina subluebant. Ante oppidum 3
planicies circiter milia passuum III in longitudinem
patebat; reliquis ex omnibus partibus colles mediocri 4
interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cin-
gebant. Sub muro quae pars collis ad orientem solem 5
spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum com-
pleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem
pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Ro- 6
manis instituebatur, circuitus XI milia passuum tenebat.
Castra oportunis locis erant posita ibique castella 7
XXIII facta, quibus in castellis interdiu stationes dis-
ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec eadem
noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto fit equestre proelium in ea 1
planitie, quam intermissam *a* collibus III milia pas-
suum in longitudinem patere supra demonstravimus.
Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus 2
nostris Caesar Germanos submittit legionesque pro
castris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium
peditatu fiat. Praesidio legionum addito nostris ani- 3
mus augetur; hostes in fugam coniecti se ipsi multi-
tudine impediunt atque angustioribus portis relictis
coartantur. Germani acrius usque ad muros perse- 4
quuntur. Fit magna caedes; nonnulli relictis equis 5
fossam transire et maceriam transcendere conantur.
Paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat,
promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones 6

erant, perturbantur Galli; veniri ad se confestim exi-
stimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in
7 oppidum inrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi,
ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus
equis captis Germani sese recipiunt.

1 LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Ro-
manis perficiantur, consilium capit omnem ab se equi-
2 tatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut
suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui
3 per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua
in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis
rationem habeant neu se optime de communi libertate
meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod si indi-
ligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una
4 secum interitura demonstrat. Ratione inita exigue
dierum se habere XXX frumentum, sed paulo etiam
5 longius tolerari posse parcendo. His datis mandatis,
qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia
6 silentio equitatum dimittit. Frumentum omne ad se
referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint,
7 constituit; pecus, cuius magna erat copia a Mandubiis
compulsa, viritim distribuit, frumentum parce et pau-
8 latim metiri instituit. Copias omnes, quas pro oppido
9 conlocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia
Galliae exspectare et bellum parat administrare.

1 LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et cap-
tivis Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam
pedum XX derectis lateribus duxit, ut eius solum
2 tantundem pateret, quantum summa labra distabant.
Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CCCC
reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum spatium
necessario esset complexus nec facile totum opus corona
militum cingeretur, ne de improviso aut noctu ad
munitiones hostium multitudo advolaret aut interdiu

tela in nostros operi destinatos coicere posset. Hoc 3
intermisso spatio duas fossas XV pedes latas eadem
altitudine perduxit; quarum interiorem campestribus ac demissis locis aqua ex flumine derivata
complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum 4
exstruxit. Huic loricam pinnasque adiecit grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari et fru- 1
mentari et tantas munitiones tueri necesse deminutis nostris copiis, quae longius a castris progrediebantur; ac nonnumquam opera nostra Galli temptare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere
conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum 2
Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos
pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et 3
ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis emi-
nebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque 4
complicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis
vallis induebant. Hos cippos appellabant. Ante hos 5
obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur paulatim
angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites 6
feminis crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demittebantur ita, ut non amplius digitis quattuor ex
terra eminerent; simul confirmandi et stabiliendi causa 7
singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus
ac virgultis integebatur. Huius generis octoni ordines 8

ducti ternos inter se pedes distabant. Id ex simili-
9 tudine floris lilium appellabant. Ante haec taleae
pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram info-
diebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus
locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

1 LXXIIII. His rebus perfectis regiones secutus quam
potuit aequissimas pro loci natura XIIII milia pas-
suum complexus pares eiusdem generis munitiones,
diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut
ne magna quidem multitudine, si ita accidat † eius
discessu, munitionum praesidia circumfundi possent;
2 *ne* aut*em* cum periculo ex castris egredi cogatur, die-
rum XXX pabulum frumentumque habere omnes con-
vectum iubet.

1 LXXV. Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli con-
cilio principum indicto non omnes, qui arma ferre
possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos sta-
tuunt, sed certum numerum cuique civitati imperan-
dum, ne tanta multitudine confusa nec moderari nec
discernere suos nec frumentandi rationem habere pos-
2 sent. Imperant Haeduis atque eorum clientibus, Se-
gusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Blan-
noviis, milia XXXV; parem numerum Arvernis adiunctis
Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub imperio
3 Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Senonibus,
Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena
milia; Bellovacis X; totidem Lemovicibus; octona Pic-
tonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; sena An-
dibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis,
Morinis, Nitiobrogibus; V Aulercis Cenomanis; totidem
Atrebatibus; quaterna Veliocassis, Lexoviis, Eburoni-
4 bus, Rauracis [et] Bois; III milia universis civitatibus,
quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine
Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Corioso-

lites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Veneti,
Eburovices, Venelli. Ex his Bellovaci suum numerum 5
non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio
cum Romanis bellum esse gesturos dicerent neque
cuiusquam imperio obtemperaturos; rogati a Commio
pro eius hospitio II milia miserunt.

LXXVI. Huius opera Commii, ut antea demon- 1
stravimus, fideli atque utili superioribus annis erat
usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civi-
tatem eius immunem esse iusserat, iura legesque red-
diderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta 2
universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae
et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque bene-
ficiis neque amicitiae memoria moveretur omnesque
et animo et opibus in id bellum incumbereut. Coactis 3
equitum VIII milibus et peditum circiter CCL haec in
Haeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur,
praefecti constituebantur. Commio Atrebati, Virido- 4
maro et Eporedorigi Haeduis, Vercassivellauno Arverno,
consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur.
His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum con-
silio bellum administraretur. Omnes alacres et fidu- 5
ciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium
quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis
sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio,
cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae
copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiae obsidebantur, prae- 1
terita die, qua auxilia suorum exspectaverant, con-
sumpto omni frumento inscii, quid in Haeduis gere-
retur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum
consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, qua- 2
rum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent,
eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati

videtur propter eius singularem et nefariam crudeli-
3 tatem. Hic summo in Arvernis ortus loco et magnae
habitus auctoritatis, 'Nihil', inquit, 'de eorum sententia
dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis
nomine appellant, neque hos habendos civium loco
4 neque ad concilium adhibendos censeo. Cum his mihi
res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio
omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis
5 memoria videtur. Animi est ista mollitia, non virtus,
paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti
offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patien-
6 ter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem
— tantum apud me dignitas potest — si nullam praeter-
7 quam vitae nostrae iacturam fieri viderem; sed in con-
silio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad
8 nostrum auxilium concitavimus. Quid hominum milibus
LXXX uno loco interfectis propinquis consanguineisque
nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cada-
9 veribus proelio decertare cogentur? Nolite hoc vestro
auxilio exspoliare eos, qui vestrae salutis causa suum
periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate
vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam pro-
10 sternere et perpetuae servituti subicere. An quod ad
diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubi-
tatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus
munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis?
11 Si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu
praesaepto, his utimini testibus adpropinquare eorum
adventum, cuius rei timore exterriti diem noctemque
12 in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere,
quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum
Teutonumque fecerunt; qui in oppida compulsi ac
simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate ad
bellum inutiles videbantur, vitam toleraverunt neque

se hostibus tradiderunt. Cuius rei si exemplum non 13
haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris
prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile 14
bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magnaque inlata
calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt
atque alias terras petiverunt; iura, leges, agros, liber-
tatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt 15
aliud aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama
nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris
civitatibusque considere atque his aeternam iniungere
servitutem? Neque enim umquam alia condicione bella
gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus 16
geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae
in provinciam redacta, iure et legibus commutatis
securibus subiecta perpetua premitur servitute.'

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt, ut qui vale- 1
tudine aut aetate inutiles sint bello, oppido excedant,
atque omnia prius experi*enda arbitr*antur, quam ad Cri-
tognati sententiam descendant; illo tamen potius uten- 2
dum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam
aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. Man- 3
dubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque
uxoribus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Ro- 4
manorum accessissent, flentes omnibus precibus ora-
bant, ut se in servitutem receptos cibo iuvarent. At 5
Caesar dispositis in vallo custodiis recipi prohibebat.

LXXVIIII. Interea Commius reliquique duces, qui- 1
bus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis
ad Alesiam perveniunt et colle exteriore occupato non
longius M passibus ab nostris munitionibus consi-
dunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem 2
eam planitiem, quam in longitudinem milia passuum
III patere demonstravimus, complent pedestresque copias
paulum ab eo loco abditas in locis superioribus con-

3 stituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum.
Concurritur his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos
4 atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque
productis copiis ante oppidum considunt et proximam
fossam cratibus integunt atque aggere explent seque
ad eruptionem atque omnes casus comparant.

1 LXXX. Caesar omni exercitu ad utramque partem
munitionum disposito, ut si usus veniat, suum quisque
locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et
2 proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris,
quae summum undique iugum tenebant, despectus
atque omnium militum intenti animi pugnae proventum
3 exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios
expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis
cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum
impetus sustinerent. Ab his complures de improviso
4 vulnerati proelio excedebant. Cum suos pugna superiores
esse Galli confiderent et nostros multitudine premi
viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus
continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, cla-
5 more et ululatu suorum animos confirmabant. Quod
in conspectu omnium res gerebatur neque recte ac
turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupi-
6 ditas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum
a meridie prope ad solis occasum dubia victoria
pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in
7 hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus
in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique
8 sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque
ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dede-
9 runt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope
victoria desperata se in oppidum receperunt.

1 LXXXI. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio
magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto

media nocte silentio ex castris egressi ad campestres
munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua 2
significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo
adventu cognoscere possent, crates proicere, fundis,
sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare reli-
quaque, quae ad oppugnationem pertinent, parant
administrare. Eodem tempore clamore exaudito dat 3
tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit.
Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus 4
attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus
sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus
Gallos proterrent. Prospectu tenebris adempto multa 5
utrimque vulnera accipiuntur. Complura tormentis
tela coiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius 6
legati, quibus hae partes ad defendendum obvenerant,
qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio
ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius a munitione aberant Galli, 1
plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam
propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes
induebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut
ex vallo ac turribus traiecti pilis muralibus interibant.
Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione 2
perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto
ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se
ad suos receperunt. At interiores dum ea, quae a 3
Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, pro-
ferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus 4
administrandis morati prius suos discessisse cognove-
runt, quam munitionibus adpropinquarent. Ita re
infecta in oppidum revertuntur.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, 1
quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent; ex
his superiorum castrorum situs munitionesque cogno-

2 scunt. Erat ab septentrionibus collis, quem propter
magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant
nostri; necessario paene iniquo loco et leniter declivi
3 castra fecerant. Haec C. Antistius Reginus et C. Cani-
nius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant.
4 Cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX
milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae
5 maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque
pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi
6 tempus definiunt, cum meridies esse videatur. His
copiis Vercassivellaunum Arvernum, unum ex quattuor
7 ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille
ex castris prima vigilia egressus prope confecto sub
lucem itinere post montem se occultavit militesque ex
8 nocturno labore sese reficere iussit. Cum iam meridies
adpropinquare videretur, ad ea castra, quae supra
demonstravimus, contendit; eodemque tempore equi-
tatus ad campestres munitiones accedere et reliquae
copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

1 LXXXIIII. Vercingetorix ex arce Alesiae suos con-
spicatus ex oppido egreditur; crates, longurios, mus-
culos, falces reliquaque, quae eruptionis causa para-
2 verat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis
atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma
3 est, huc concurritur. Romanorum manus tantis muni-
tionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit.
Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post
tergum pugnantibus exsistit, quod suum periculum in
4 aliena vident virtute constare; omnia enim plerumque,
quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

1 LXXXV. Caesar idoneum locum nactus, quid qua-
que in parte geratur, cognoscit; laborantibus submittit.
2 Utrisque ad animum occurrit unum esse illud tempus,
3 quo maxime contendi conveniat: Galli, nisi perfregerint

munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem
obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime 4
ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivel-
launum missum demonstravimus. Exiguum loci ad
declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii 5
tela coiciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis
invicem integri succedunt. Agger ab universis in 6
munitionem coniectus et ascensum dat Gallis et ea,
quae in terra occultaverant Romani, contegit; nec iam
arma nostris nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis Caesar Labienum cum 1
cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; imperat, 2
si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione
pugnet; id nisi necessario ne faciat. Ipse adit reli- 3
quos, cohortatur, ne labori succumbant; omnium supe-
riorum dimicationum fructum in eo die atque hora
docet consistere. Interiores desperatis campestribus 4
locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta
exscensu temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt.
Multitudine telorum ex turribus propugnantes detur- 5
bant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus vallum
ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Mittit primo Brutum adulescentem cum 1
cohortibus Caesar, post cum aliis C. Fabium legatum;
postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros
subsidio adducit. Restituto proelio ac repulsis hostibus 2
eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes IIII ex
proximo castello deducit, equitum partem se sequi,
partem circumire exteriores munitiones et a tergo
hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres 3
neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis
una XI cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas
fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certiorem, quid
faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut proelio intersit.

1 LXXXVIII. Eius adventu ex colore vestitus cognito,
quo insigni in proeliis uti consueverat, turmisque equi-
tum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut
de locis superioribus haec declivia et devexa cerne-
2 bantur, hostes proelium committunt. Utrimque cla-
more sublato excipit rursus ex vallo atque omnibus
3 munitionibus clamor. Nostri omissis pilis gladiis rem
gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur;
cohortes aliae adpropinquant. Hostes terga vertunt;
4 fugientibus equites occurrunt. Fit magna caedes. Sedu-
lius, dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassi-
vellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur;
signa militaria LXXIIII ad Caesarem referuntur; pauci
ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt.
5 Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum despe-
6 rata salute copias a munitionibus reducunt. Fit pro-
tinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quod
nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent
7 defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De
media nocte missus equitatus novissimum agmen con-
sequitur; magnus numerus capitur atque interficitur,
reliqui ex fuga in civitates discedunt.

1 LXXXVIIII. Postero die Vercingetorix concilio
convocato id bellum se suscepisse non suarum neces-
2 sitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et
quoniam sit Fortunae cedendum, ad utramque rem se
illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere seu
3 vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Cae-
sarem legati. Iubet arma tradi, principes produci.
4 Ipse in munitione pro castris consedit; eo duces pro-
ducuntur. Vercingetorix deditur, arma proiciuntur.
5 Reservatis Haeduis atque Arvernis, si per eos civitates
recuperare posset, ex reliquis captivis toti exercitui
capita singula praedae nomine distribuit.

LXXXX. His rebus confectis in Haeduos profici- 1
scitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi, 2
quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat ma-
gnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. 3
Captivorum circiter XX milia Haeduis Arvernisque
reddit. T. Labienum cum duabus legionibus et equi- 4
tatu in Sequanos proficisci iubet; huic M. Sempronium
Rutilum attribuit. C. Fabium legatum et L. Minucium 5
Basilum cum legionibus duabus in Remis conlocat, ne
quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. 6
Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in
Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum sin-
gulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. 7
Sulpicium Cavilloni et Matiscone in Haeduis ad Ara-
rim rei frumentariae causa conlocat. Ipse Bibracte
hiemare constituit. Huius anni rebus cognitis Romae 8
dierum XX supplicatio redditur.

LIBER OCTAVUS.

1 Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana
mea recusatio non difficultatis excusationem, sed iner-
tiae videretur deprecationem habere, rem difficillimam
2 suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum
Galliae non conspirantibus superioribus atque inse-
quentibus eius scriptis contexui novissimumque imper-
fectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad
exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem
3 nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam, qui
legent, scire possint, quam invitus susceperim scriben-
dos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae
crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis.
4 Constat enim inter omnes nihil tam operose ab
aliis esse perfectum, quod non horum elegantia com-
5 mentariorum superetur. Qui sunt editi, ne scientia
tantarum rerum scriptoribus desset, adeoque probantur
omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas
6 scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra
quam reliquorum est admiratio; ceteri enim, quam
bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque
7 celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare
cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum
verissima scientia suorum consiliorum explicandorum.
8 Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque
Africano bello interessem; quae bella quamquam ex

parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter
audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos
capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi.
Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas col- 9
ligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arro-
gantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem
posse cum Caesare comparari. Vale.

Cap. I. Omni Gallia devicta Caesar cum ab supe- 1
riore aestate nullum bellandi tempus intermisisset
militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus
vellet, complures eodem tempore civitates renovare
belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere.
Cuius rei veri similis causa adferebatur, quod Gallis 2
omnibus cognitum esset neque ulla multitudine in
unum locum coacta resisti posse Romanis nec, si
diversa bella complures eodem tempore intulissent
civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habi-
turum exercitum populi Romani ad omnia persequenda;
non esse autem alicui civitati sortem incommodi recu- 3
sandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in
libertatem.

II. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar 1
M. Antonium quaestorem suis praeficit hibernis; ipse
cum equitatus praesidio pridie Kal. Ianuarias ab
oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam
non longe a finibus Haeduorum conlocaverat in finibus
Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima
fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis 2
reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum
inducit, qui cum latos fines et complura oppida habe-
rent, unius legionis hibernis non potuerant contineri,
quin bellum pararent coniurationesque facerent.

III. Repentino adventu Caesaris accidit, quod impa- 1
ratis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore

ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur,
2 quam confugere in oppida possent. Namque etiam
illud vulgare incursionis hostium signum, quod incen-
diis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat inter-
dicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si
longius progredi vellet, deficeretur aut hostes incen-
3 diis terrerentur. Multis hominum milibus captis per-
territi Bituriges, qui primum adventum potuerant
effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis
hospitiis confisi aut societate consiliorum confugerant.
4 Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis
occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius
quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et
fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad con-
5 diciones pacis adducebat. Tali condicione proposita
Bituriges cum sibi viderent clementia Caesaris redi-
tum patere in eius amicitiam finitimasque civitates
sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas
esse, idem fecerunt.

1 IIII. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia,
qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus
intolerandis studiosissime permanserant in labore, duce-
nos sestertios, centurionibus L milia nummum praedae
nomine condonaturum pollicetur legionibusque in
2 hiberna remissis ipse se recipit die XL Bibracte. Ibi
cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt
auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bel-
3 lum sibi querebantur. Qua re cognita cum dies non
amplius XVIII in hibernis esset moratus, legiones XIIII
et VI ex hibernis ab Arari educit, quas ibi conlocatas
explicandae rei frumentariae causa superiore commen-
4 tario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus
ad persequendos Carnutes proficiscitur.

1 V. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata,

calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant — nuper enim devicti complura oppida dimiserant — dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore 2
acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae collectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites compegit. Equites tamen et auxiliarios 3
pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes 4
hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates.

VI. Caesar tempore anni difficillimo cum satis 1
haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflari, C. Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi conlocavit; ipse cum crebris legationibus Remorum 2
certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, 3

litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sues-
sionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteram-
4 que ex duabus a T. Labieno arcessit. Ita, quantum
hibernorum oportunitas bellique ratio postulabat, per-
petuo suo labore invicem legionibus expeditionum
onus iniungebat.

1 VII. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur
castrisque in eorum finibus positis equitum turmas
dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex
2 quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio
functi renuntiant paucos in aedificiis esse inventos
atque hos, non qui agrorum colendorum causa reman-
sissent — namque esse undique diligenter demigratum —
3 sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus
cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bello-
vacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat
4 Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum
locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos,
Veliocasses, Atrebates; locum castris excelsum in silva
circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in
5 ulteriores silvas contulisse. Complures esse principes
belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtem-
perare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani
6 intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Atre-
batem Commium discessisse ad auxilia Germanorum
adducenda, quorum et vicinitas propinqua et multi-
7 tudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos
omnium principum consensu, summa plebis cupidi-
tate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus
veniret, sese offerre ad dimicandum, ne miseriore ac
duriore postea condicione cum toto exercitu decertare
8 cogerentur; si maiores copias adduceret, in eo loco
permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae
propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset,

et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. Quae Caesar consentientibus pluribus cum 1
cognovisset atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. Singularis enim virtutis 2
veterrimas legiones VII, VIII, VIIII habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI, quae octavo iam stipendio tamen in conlatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque con- 3
silio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si 4
forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, VIIII ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret XI, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene 5
quadrato agmine instructo in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

VIIII. Quas legiones repente instructas velut in 1
acie certo gradu accedere Galli cum viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive certaminis periculo sive subito adventu sive exspectatione nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar etsi dimicare optaverat, tamen 2
admiratus tantam multitudinem hostium valle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum 3
duodecim muniri, loriculam pro portione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem pedum quinum denum

lateribus deprimi derectis, turres excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea loricula munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici pro-
4 pugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permitteret tela, alter, qui propior hostem in ipso vallo conlocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

1 X. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris adlaturum, et cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi.
2 Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequebantur aut vicissim hostes eadem transgressi
3 nostros longius submovebant. Accidebat autem cotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circum-
4 venirentur; quae res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germa-
5 norum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui tametsi numero non amplius erant D, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

1 XI. Caesar cum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa nec locum munitionibus claudi nisi a maiore

exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut quam
celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio
legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita
cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret;
ipse equites invicem Remorum ac Lingonum reli- 2
quarumque civitatum, quorum magnum numerum evo-
caverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas
incursiones hostium sustinerent.

XII. Quod cum cotidie fieret ac iam consuetudine 1
diligentia minueretur, quod plerumque accidit diutur-
nitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis statio-
nibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis
insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, 2
qui primum elicerent nostros, deinde circumventos
adgrederentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus 3
ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque hi
cum repente hostium equites animadvertissent ac
numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius
insecuti a peditibus undique sunt circumdati. Quo 4
facto perturbati celerius, quam consuetudo fert eques-
tris proelii, se receperunt amisso Vertisco, principe
civitatis, praefecto equitum; qui cum vix equo propter 5
aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque
aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus
erat neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque 6
incitantur hostium animi secundo proelio principe et
praefecto Remorum interfecto nostrique detrimento 7
admonentur diligentius exploratis locis stationes dis-
ponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittunt interim cotidiana proelia 1
in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada
transitusque fiebant paludis. Qua contentione Ger- 2
mani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut
equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius

universi paludem transissent paucisque in resistendo
interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent
insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus
opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam,
3 qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt
nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superi-
oribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent
4 aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum
periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix
iudicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolen-
tiores an adversis mediocribus timidiores essent.

1 XIIII. Compluribus diebus isdem in castris con-
sumptis cum propius accessisse legiones et C. Tre-
bonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum
veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt
eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes
2 habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum per-
turbatum et confusum dum explicant agmen — magna
enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos
consuevit — oppressi luce copias armatorum pro suis
instruunt castris, ne prius Romani persequi se inci-
perent, quam longius agmen impedimentorum suorum
3 processisset. At Caesar neque resistentes neque cedentes
adgrediendos tanto collis ascensu iudicabat neque non
usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco
sine periculo barbari militibus instantibus non possent.
4 Ita cum palude impedita castra a castris, quae dimitte-
rentur, dividi videret transeundique difficultas celeri-
tatem insequendi tardare posset atque id iugum, quod
trans paludem paene ad hostium castra pertineret,
mediocri valle a castris eorum intercisum animadver-
teret, pontibus palude constrata legiones traducit cele-
riterque in summam planitiem iugi pervenit, quae
5 declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi

legionibus instructis ad ultimum iugum pervenit aciem-
que eo loco constituit, unde tormento missa tela in
hostium cuneos coici possent.

XV. Barbari confisi loci natura cum dimicare non 1
recusarent, si forte Romani subire collem conarentur,
paulatimque copias distributas dimittere non auderent,
ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quo- 2
rum pertinacia cognita Caesar XX cohortibus instructis
castrisque eo loco metatis Menapios munire iubet
castra. Absolutis operibus pro vallo legiones instructas 3
conlocat, equites frenatis equis in stationibus disponit.
Bellovaci cum Romanos ad insequendum paratos vide- 4
rent neque pernoctare aut diutius remanere sine peri-
culo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi
ceperunt. Fasces ubi consederant — namque in acie 5
considere Gallos consuesse superioribus commentariis
declaratum est — per manus stramentorum ac virgul-
torum, quorum summa erat in castris copia, inter se
traditos ante aciem conlocaverunt extremoque tem-
pore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt.
Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu 6
texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehe-
mentissimo cursu refugerunt.

XVI. Caesar etsi discessum hostium animadvertere 1
non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium
cum fugae causa initum suspicaretur, legiones pro-
movet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus
insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis
atque elicere nostros in locum conaretur iniquum,
tardius procedit. Equites cum intrare fumum et flam- 2
mam densissimam timerent ac, si qui cupidius intra-
verant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent
equorum, insidias veriti liberam facultatem sui reci-
piendi Bellovacis dederunt. Ita fuga timoris simulque 3

calliditatis plena sine ullo detrimento milia non amplius
x progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt.
4 Inde cum saepe in insidiis equites peditesque dispo-
nerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus
inferebant.

1 XVII. Quod cum crebrius accideret, ex captivo
quodam comperit Caesar Correum, Bellovacorum ducem,
fortissimorum milia VI peditum delegisse equitesque
ex omni numero M, quos in insidiis eo loco con-
locaret, quem in locum propter copiam frumenti ac
2 pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo
cognito consilio Caesar legiones plures, quam solebat,
educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus
mittere praesidio consuerat, praemittit; huic interponit
3 auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus, quam
potest maxime, adpropinquat.

1 XVIII. Hostes in insidiis dispositi cum sibi dele-
gissent campum ad rem gerendam non amplius paten-
tem in omnes partes passibus M, silvis undique
impeditissimis aut flumine altissimo munitum, velut
2 indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato
hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque
armis parati cum subsequentibus legionibus nullam
dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deve-
3 nerunt. Quorum adventu cum sibi Correus oblatam
occasionem rei gerendae existimaret, primum cum
paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum
4 fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidia-
torum neque plures in unum locum conveniunt; quod
plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem
timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum
accipitur.

1 XVIIII. Cum dispositis turmis invicem rari proe-
liarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur,

erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. Fit magna
contentione diversum proelium. Quod cum diutius 2
pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa mul-
titudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere
equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae
pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque
nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur 3
aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postu-
labat proelii, qui sustinuerant primos impetus insi-
diarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab
insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum.
Accedunt propius interim legiones crebrique eodem 4
tempore et nostris et hostibus nuntii adferuntur impe-
ratorem instructis copiis adesse. Qua re cognita prae- 5
sidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur,
ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam com-
municasse cum legionibus viderentur. Hostes conci- 6
dunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt.
Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Roma-
nos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi 7
tamen perculsique maiore parte amissa, quo fors tulerat,
consternati profugiunt partim silvis petitis, partim
flumine; qui tamen in fuga ab nostris acriter insequen-
tibus conficiuntur, cum interim nulla calamitate victus 8
Correus excedere proelio silvasque petere aut invitan-
tibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin for-
tissime proeliando compluresque vulnerando cogeret
elatos iracundia victores in se tela coicere.

XX. Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis 1
ingressus Caesar cum victos tanta calamitate existi-
maret hostes nuntio accepto locum castrorum relic-
turos, quae non longius ab ea caede abesse passuum
VIII milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum
transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur.

2 At Bellovaci reliquaeque civitates repente ex fuga
paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum bene-
ficio casum evitaverant, omnibus adversis, [cognita
calamitate] interfecto Correo, amisso equitatu et for-
tissimis peditibus, cum adventare Romanos existima-
rent, concilio repente cantu tubarum convocato con-
clamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

1 XXI. Hoc omnibus probato consilio Commius
Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id
2 bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mit-
tunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit
contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre
integris posset, pro sua clementia atque humanitate
3 numquam profecto esset inlaturus. Adflictas opes
equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum pedi-
tum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis.
4 Magnum tamen, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo
proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor
belli, concitator multitudinis, esset interfectus; num-
quam enim senatum tantum in civitate illo vivo,
quantum imperitam plebem, potuisse.

1 XXII. Haec orantibus legatis commemorat Caesar:
Eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque
Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos
ex omnibus in sententia permansisse neque ad sani-
2 tatem reliquorum deditione esse perductos. Scire atque
intellegere se causam peccati facillime mortuis dele-
gari. Neminem vero tantum pollere, ut invitis prin-
cipibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnan-
tibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere
posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam
sibi ipsi contraxissent.

1 XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos
referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum

civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur
eventum. Obsides dant, imperata faciunt excepto 2
Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam
committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus 3
Caesare in Gallia citeriore ius dicente cum Commium
comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra
Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia
iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur 4
vocatum in castra venturum, ne temptando cautiorem
faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per
simulationem conloquii curaret interficiendum. Ad
eam rem delectos ei tradidit centuriones. Cum in 5
conloquium ventum esset et, ut convenerat, manum
Commii Volusenus adripuisset · et centurio velut in-
sueta re permotus vellet celeriter Commium conficere,
a familiaribus prohibitus non potuit; graviter tamen
primo ictu gladio vulneravit. Cum utrimque gladii 6
destricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi
fuit utrorumque consilium, nostrorum, quod mortifero
vulnere Commium credebant adfectum, Gallorum, quod
insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant.
Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in 7
conspectum cuiusquam Romani venire.

XXIIII. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar 1
cum videret nullam iam esse civitatem, quae bellum
pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis
demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium
evitandum, plures in partes exercitum dimittere con-
stituit. M. Antonium quaestorem cum legione duo- 2
decima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohor-
tibus XXV mittit in diversissimam partem Galliae, quod
ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque
C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus
erat, satis firmas duas legiones habere existimabat.

3 T. Labienum ad se evocat; legionem autem XV, quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu Istrorum erant
4 oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos Fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

1 XXV. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus
2 legionibus in Treveros mittit, quorum civitas propter Germaniae vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

1 XXVI. Interim C. Caninius legatus cum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, cum pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum con-
2 tendit. Quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret multis hominum milibus ab Domnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari neque infirmas legiones hostibus committere auderet,
3 castra posuit loco munito. Domnacus cum adpropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit.
4 Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset

et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus com- 1
plures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat
litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quae in Picto-
nibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur
ad auxilium Duratio ferendum. At Domnacus adventu 2
Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem co-
actus esset [et Romanum] et externum sustinere hostem
et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco
cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur,
nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitu-
dinem transeundum, copias traduxisset. Fabius etsi 3
nondum in conspectum hostium venerat neque se
Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum
noverant naturam, potissimum credidit hostes perter-
ritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque 4
cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque
tantum procedere ante agmen imperat legionum, quan-
tum cum processisset, sine defatigatione equorum in
eadem se reciperet castra. Consequuntur equites 5
nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Domnaci
agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in
itinere adgressi magna praeda multis interfectis poti-
untur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites prae- 1
mittit sic paratos, ut confligerent atque omne agmen
morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis 2
ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum,
singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur
agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis
locis disponit, parte equitum proelium committit.
Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi 3

peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis
4 contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri cer-
tamine. Namque nostri contemptis pridie superatis
hostibus cum subsequi legiones meminissent, et pudore
cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii fortis-
5 sime contra pedites proeliantur, hostesque nihil
amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie
cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem
videbantur.

1 XXVIIII. Cum aliquamdiu summa contentione
dimicaretur, Domnacus instruit aciem, quae suis esset
equitibus invicem praesidio, cum repente confertae
2 legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis per-
culsae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium,
perturbato impedimentorum agmine, magno clamore
3 discursuque passim fugae se mandant. At nostri
equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime
conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique
clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equo-
rum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum
4 valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius
milibus XII aut armatorum aut eorum, qui timore
arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur
impedimentorum.

1 XXX. Qua ex fuga cum constaret Drappetem Seno-
nem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique
perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsu-
libus omnium civitatum adscitis, receptis latronibus
impedimenta et commeatus Romanorum interceperat,
non amplius hominum duobus milibus e fuga col-
lectis provinciam petere unaque consilium cum eo
Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commen-
tario prima defectione Galliae facere in provinciam
2 voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum

legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum hominum latrociniis caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes 1
ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Domnaco fecerat, copias esse accisas sciebat.
Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submis- 2
siores essent futurae, dato vero spatio ac tempore
eodem instigante Domnaco possent concitari. Qua in 3
re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe 4
vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem ceteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus Oceanoque coniunctae, quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine mora
faciunt. Domnacus suis finibus expulsus errans lati- 5
tansque solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucterius cum legi- 1
ones Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent provinciae fines intrare posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus
consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos 2
cives quondam integris rebus multum potuisset semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

XXXIII. Quo cum confestim C. Caninius venisset 1
animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen

armatis ascendere esset difficile, magna autem impe-
dimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga
subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum,
sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus
2 divisis trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus
paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi
circuitum ducere instituit.

1 XXXIIII. Quod cum animadverterent oppidani miser-
rimaque Alesiae memoria solliciti similem casum ob-
sessionis vererentur maximeque ex omnibus Lucterius,
qui fortunae illius periculum fecerat, moneret fru-
menti rationem esse habendam, constituunt omnium
consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis
2 ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio
probato proxima nocte duobus milibus armatorum
relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius edu-
3 cunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum,
qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant,
partim prohibere, quominus sumerent, non poterant,
magnum numerum frumenti comparant, nonnumquam
autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum
4 adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido
munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum
tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat
praesidia.

1 XXXV. Magna copia frumenti comparata consi-
dunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido
x milibus, unde paulatim frumentum in oppidum
2 supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur:
Drappes castris praesidio cum parte copiarum resistit,
3 Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dis-
positis ibi praesidiis hora noctis circiter decima sil-
vestribus angustisque itineribus frumentum importare
4 in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles ca-

strorum cum sensissent exploratoresque missi, quae
gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohor-
tibus armatis ex proximis castellis in frumentarios
sub ipsam lucem impetum facit. Hi repentino malo 5
perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut
viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex
eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum 6
paucis Lucterius nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta Caninius ex captivis com- 1
perit partem copiarum cum Drappete esse in castris
a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus 2
cognita cum intellegeret fugato duce altero perterreri
reliquos facile et opprimi posse, magnae felicitatis esse
arbitrabatur neminem ex caede refugisse in castra,
qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret.
Sed in experiundo cum periculum nullum videret, equi- 3
tatum omnem Germanosque pedites, summae veloci-
tatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse
legionem unam in trina castra distribuit, alteram
secum expeditam ducit. Cum propius hostes acces- 4
sisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit
castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est,
relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis de-
missa, at Germanos equitesque imprudentibus omnibus
de improviso advolasse proeliumque commisisse. Qua 5
re cognita legionem armatam instructamque adducit.
Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca supe-
riora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque
signis legionis visis vehementissime proeliantur. Con- 6
festim cohortes undique impetum faciunt omnibusque
aut interfectis aut captis magna praeda potiuntur.
Capitur ipse eo proelio Drappes.

XXXVII. Caninius felicissime re gesta sine ullo 1
paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos rever-

titur externoque hoste deleto, cuius timore antea divi-
dere praesidia et munitione oppidanos circumdare pro-
2 hibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit
eodem cum suis copiis postero die C. Fabius partemque
oppidi sumit ad obsidendum.

1 XXXVIII. Caesar interim M. Antonium quaestorem
cum cohortibus XV in Bellovacis reliquit, ne qua
rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas
2 daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsides plures
imperat, timentes omnium animos consolatione sanat.
3 Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore
commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum,
quod praecipue eos propter conscientiam facti timere
animadvertebat, quo celerius civitatem timore liberaret,
principem sceleris illius et concitatorem belli Cotuatum
4 ad supplicium depoposcit. Qui etsi ne civibus qui-
dem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura
5 quaesitus in castra perducitur. Cogitur in eius sup-
plicium Caesar contra suam naturam concursu maximo
militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli
accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum
corpus securi feriretur.

1 XXXVIIII. Ibi crebris litteris Caninii fit certior,
quae de Drappete et Lucterio gesta essent quoque
2 in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi pau-
citatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena
esse adficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi
vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam
putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum
3 oportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum
omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam
aestatem suae provinciae, quam si sustinere potuissent,
4 nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum
legatum cum legionibus duabus reliquit, qui iustis

itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XXXX. Caesar cum contra exspectationem omnium 1
Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognovisset, aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen infimam 2
vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat; 3
in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat 4
autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita Caesar 5
sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus conlocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos.

XXXXI. Quorum omnis postea multitudo aquatum 1
unum in locum conveniebat; sub ipsius enim oppidi murum magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum CCC intervallo a fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos 2
cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem exstruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et 3
eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos 4
tectos ad venas agunt et caput fontis, quod genus

operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium
5 facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum
LX, conlocatur in eo turris decem tabulatorum, non
quidem quae moenibus adaequaret — id enim nullis
operibus effici poterat — sed quae superaret fastigium
6 fontis. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis
aditum nec sine periculo possent aquari oppidani,
non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna
hostium multitudo siti consumebatur.

1 XXXXII. Quo malo perterriti oppidani cupas sebo,
pice, scandulis complent; eas ardentes in opera pro-
volvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut
ab incendio restinguendo dimicationis periculo deter-
2 reant Romanos. Magna repente in ipsis operibus
flamma exstitit. Quaecumque enim per locum prae-
cipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa
3 comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites
contra nostri quamquam periculoso genere proelii
locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo
4 sustinebant animo. Res enim gerebatur excelso loco
et in conspectu exercitus nostri magnusque utrimque
clamor oriebatur. Itaque prout quisque erat maxime
insignis, quo notior testatiorque virtus esset eius,
telis hostium flammaeque se offerebat.

1 XXXXIII. Caesar cum complures suos vulnerari
videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem
ascendere et simulatione moenium occupandorum cla-
2 morem undique iubet tollere. Quo facto perterriti
oppidani cum, quid ageretur in locis reliquis, essent
suspensi, revocant ab impugnandis operibus armatos
3 *in* murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto
celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt,
4 partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent
oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa in

sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae
fontis intercisae sunt atque aversae. Quo facto repente 5
perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis
salutis desperationem, ut id non hominum consilio,
sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se
necessitate coacti tradiderunt.

XXXXIIII. Caesar cum suam lenitatem cognitam 1
omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate
naturae videretur asperius fecisse, neque exitum con-
siliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis
in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii de-
terrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui 2
arma tulerant, manus praecidit, vitam concessit, quo
testatior esset poena improborum. Drappes, quem 3
captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore
vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis die-
bus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tem- 4
pore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi,
cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni — crebro 5
enim mutandis locis multorum fidei se committebat,
quod nusquam diutius sine periculo commoraturus
videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum
haberet Caesarem — hunc Epasnactus Arvernus, ami- 6
cissimus populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum
ad Caesarem deduxit.

XXXXV. Labienus interim in Treveris equestre 1
proelium facit secundum compluribusque Treveris inter-
fectis et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia
denegabant, principes eorum vivos redigit in suam
potestatem atque in his Surum Haeduum, qui et vir- 2
tutis et generis summam nobilitatem habebat solusque
ex Haeduis ad id tempus permanserat in armis.

XXXXVI. Ea re cognita Caesar cum in omnibus 1
partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque

superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi
2 extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem, sicuti cetera, celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem mise-
3 runt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis ipse cum praesidio equitum Narbonem profectus est,
4 exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio conlocavit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas in Haeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset.
5 Ipse paucos dies in provincia moratus cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias
6 cognovisset, bene meritis praemia tribuisset — cognoscendi enim maximam facultatem habuerat, quali quisque animo fuisset in rem publicam, totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque
7 auxiliis provinciae illius — his confectis rebus ad legiones in Belgium se recepit hibernavitque Nemetocennae.

1 XXXXVII. Ibi cognoscit Commium Atrebatem
2 proelio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate cum suis equitibus latro-

ciniis se suosque alebat infestisque itineribus com- 3
meatus complures, qui comportabantur in hiberna
Romanorum, intercipiebat.

XXXXVIII. Erat attributus Antonio praefectus 1
equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiber-
naret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum
hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae 2
singularis erat in eo, magnum odium Commii adiunge-
bat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Ita-
que dispositis insidiis saepius equites eius adgressus
secunda proelia faciebat. Novissime cum vehementius 3
contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii
cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset,
ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset lon-
gius, inimicus homini repente omnium suorum invocat
fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem impo-
sita paterentur impunita, conversoque equo se a ceteris
incautius permittit in praefectum. Faciunt hoc idem 4
omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque
insequuntur. Commius incensum calcaribus equum 5
coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis
viribus medium femur traicit Voluseni. Praefecto vul- 6
nerato non dubitant nostri resistere et conversis equis
hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium 7
magno nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim
in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod
malum dux equi velocitate evitavit, ac sic proelio
secundo graviter adeo vulneratus praefectus, ut vitae
periculum aditurus videretur, refertur in castra. Com- 8
mius autem sive expiato suo dolore sive magna parte
amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et
ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae
imperarit, obsidibus datis firmat; unum illud orat, ut
timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuius-

9 quam Romani. Cuius postulationem Antonius cum
iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit,
obsides accepit.

---

10 Scio Caesarem singulorum annorum singulos com-
mentarios confecisse; quod ego non existimavi mihi
esse faciendum, propterea quod insequens annus L.
Paulo C. Marcello consulibus nullas habet magno-
11 pere Galliae res gestas. Ne quis tamen ignoraret,
quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuis-
sent, pauca scribenda coniungendaque huic commen-
tario statui.

1 XXXXVIIII. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum
illud propositum habebat continere in amicitia civi-
2 tates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil
enim minus volebat, quam sub decessum suum neces-
sitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum
exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinque-
retur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti peri-
3 culo susciperet. Itaque honorifice civitates appellando,
principes maximis praemiis adficiendo, nulla onera
nova iniungendo defessam tot adversis proeliis Gal-
liam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

1 L. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in
Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut
municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii,
quaestoris sui, commendaret sacerdotii petitionem.
2 Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi
coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad peti-
tionem, tum acriter contra factionem et potentiam
paucorum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis
3 gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augurem
prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat,

tamen non minus iustam sibi causam municipia et
colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret,
quod frequentiam atque officium suum Antonio prae-
stitissent, simulque se et honorem suum insequentis 4
anni commendaret, propterea quod insolenter adver-
sarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum
consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem
Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum,
cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod
sibi coniunctus et familiaritate et necessitudine lega-
tionis esset.

LI. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus 1
municipiis et coloniis incredibili honore atque amore.
Tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae
bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum por- 2
tarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus
erat, excogitari poterat. Cum liberis omnis multitudo 3
obviam procedebat, hostiae omnibus locis immola-
bantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur,
ut vel spectatissimi triumphi laetitia praecipi posset.
Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas
apud humiliores.

LII. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar 1
percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Neme-
tocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad
fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exer-
citum lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, 2
quo maior ei commendatio conciliaretur ad consulatus
petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum
satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem
existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum 3
ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi
paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate
aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de

Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auc-
toritatem ut aliquid faceret, adduci potuit. Iudicabat
enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam
4 suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis,
cum Caesaris causam dignitatemque defendendam sus-
cepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor
armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio
atque arma non minorem terrorem foro inferrent,
discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret;
5 fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque
hoc tantum pollicitus est, sed etiam senatus consultum
per discessionem facere coepit; quod ne fieret, con-
sules amicique Pompeï evicerunt atque ita rem mo-
rando discusserunt.

1 LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat uni-
versi conveniensque superiori facto. Nam M. Mar-
cellus proximo anno cum impugnaret Caesaris digni-
tatem, contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante
tempus ad senatum de Caesaris provinciis, sententiis-
que dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi
omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, sena-
2 tus frequens in alia omnia transiit. Quibus non fran-
gebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur,
quo maiores pararent necessitates, quibus cogi posset
senatus id probare, quod ipsi constituissent.

1 LIIII. Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum
Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cae-
sare mitteretur; neque obscure hae duae legiones uni
2 detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam,
quam ad Caesarem miserat confectam ex dilectu pro-
vinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit.
3 Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset
adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et
suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore

habuerat, ex senatus consulto iubet tradi; in eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueatur, ex quibus praesidiis quinta decima
deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Tre- 4
bonium cum legionibus quattuor in Belgio conlocat,
C. Fabium cum totidem in Haeduos deducit. Sic 5
enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, et Haedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

LV. Quo cum venisset, cognoscit per C. Marcel- 1
lum consulem legiones duas ab se missas, quae ex senatus consulto deberent ad bellum Parthicum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse.
Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam 2
contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belligerandi.

INDEX NOMINUM.

Geograph. Anstalt von
Leipzig, B.G.Teubner.
Wagner & Debes, Leipzig.